1. Cildimiz tamamlandı

tarih ve toplum

İLETİŞİM YAYINLARI AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/SAYI 6/HAZİRAN 1984/300 LİRA

Atın Tarihi ve Türk Atları

İ.Ü. Komisyonu'nun 28 Mayıs Bildirisi

Osmanlı Gizli Polis Örgütü

Servet-i Fünun

Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Damad-ı Şehriyarı Anadolu'da

Türk Bankacılığında tam elektronik çağ başladı!

"Tele-İşlem"de tüm işlemler

Bir saniye!

Tele-İşlem'in Türkiye'deki öncüsü Yapı Kredi, şubeler ve şehirlerarası elektronik iletişimi başlattı!

Şimdi elektronik iletişimle birbirine bağlanan İstanbul ve Ankara'daki Yapı Kredi'ler arasında

tüm işlemler bir saniye!
Provizyon bir saniye!
Çek tahsili bir saniye!
Para çekmek, yatırmak bir saniye!
Havale bir saniye!

Çağ açıldı, zaman sizin artık!..

Yapı Kredi'li olmak büyük kazançtır.

İLK KIRK YIL 40 YAPI KREDİ

YAPI KREDİ
"hizmette sınır yoktur"

moran

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme Ayla İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı Marianna YERASİMOS
Düzelti Nejat BAYRAMOĞLU
Pikaj Hamiyet DEMİR

İLAN KOŞULLARI: Renkli tam sayfa (iç kapak: 150.000 lira, orta sayfalar: 100.000 lira). Siyah-beyaz (iç kapak:100.000 lira, orta sayfalar: 50.000, yarım sayfa: 25.000 lira)

YILLIK ABONE (12 sayı) 3000 lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 3000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları / Perka A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53 - 520 14 54 - 520 14 55

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 370 Lira.

Yurtdışı Abone: Uçakla 30 Amerikan Doları.

İletişim Yayınları / Perka A.Ş. ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım
GAMEDA

6 Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Manihey Alfabesiyle Türkçe
Prof. Dr. Talât Tekin

12 Gnomon ve Güneş Saati (3): Güneş Saati
Dr.Yük.Müh.A.Necati Akgür

17 Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları (2)
Arı İnan

25 Bir Belgenin Öyküsü
Tarık Zafer Tunaya

30 Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?
Prof.Dr.Taner Timur

36 Harita: 18. Yüzyıl Başında İstanbul Boğazı

38 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Dr.Uygur Kocabaşoğlu

40 Atın Tarihi

54 Türkçülüğün Tarihinden: Enver Celâlettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası Yazıları (6)

Ön kapak: "Siyahkalem"den iki desen

59 **Kitabiyat:**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yeni Bir Yayını
Orhan Şaik Gökyay / 59

19. Yüzyıl Osmanlı Dergiciliği ve Serveti Fünun
Ekrem Işın / 63

Servet-i Fünun'un Tarihçesi
Recaizade Ekrem / 65

Servet-i Fünun Salnameleri / 68

Servet-i Fünun Tarihçesine Katkı
Ekrem Işın / 68

Yeni Harflere Geçiş Döneminde Servet-i Fünun'dan Bir Sayfa Örneği / 71

72 IV. (Avcı) Mehmed'in Bir Zeamet Beratı
Doç.Dr.Mustafa Canpolat

Geçmiş Şölenler
F.Muhtar Katırcıoğlu

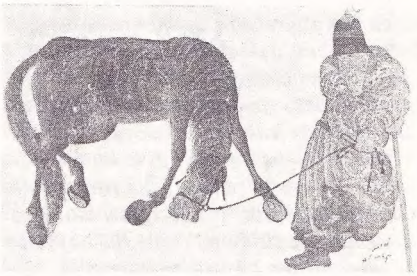

ARŞİV X

Okuyucu Mektupları

● ERGUVAN RENGİ

Bizans'ın Osmanlı üzerinde önemli etkiler yaptığı kanısında olduğum için, Osmanlı Tarihi ile birlikte Bizans üzerine de bilgi vermenizi arzu etmekteyim. "Erguvan" renginin Roma ve Bizans'ta imparatorluk rengi olmasının ve kutsallığının anlamı nedir? Bu konuda, hiçbir yerden doyurucu bir bilgi edinemedim. Yardımcı olursanız sevinirim.

Betül Kılıç, Eskişehir

Erguvan, dilimizde bu adı taşıyan ağacın (Cercis Siliquastrum) *çiçeğinin rengidir ki, eflâtunla kırmızı arasında bir tondadır.*

Roma'da ve Bizans'ta (ve hâlâ Katolik Kilisesinin kardinal giysilerinde kullanılan) emperyal renk, maviye çalan bir kırmızıdır ki, biz buna genellikle "erguvan" diyoruz; ama çeşitli özgün kaynaklar, bu rengi parlak pembeden vişne çürüğüne kadar, magenta *(İtalya'da bir şehir adından, küpe çiçeği kırmızısı), menekçe, leylâk, mor* (mauve) *vb. diye anlatıyorlar: Asıl Latincede kullanılan* purpura *sözcüğü ise (İngilizcesi,* purple*), Yunanca* porphyra*'dan gelmektedir ve bir tür kabuklu deniz hayvanının adıdır.*

Romalıların (görünüşünün çarpıcılığı kadar, yapılmasının güçlüğünden de ötürü) yüksek değer vererek, bir erk ve varlık simgesi diye kullandıkları bu renk, purpura *ile (*murex *ve* buccinum *gibi) benzeri bazı istiridye türlerinden elde edilirdi. Bu hayvanlar denizden çıkartılır çıkartılmaz, hemen kabuklarının açılması gerekirdi; çünkü boyanın alındığı damar, ölünce kururdu. Bu damarlar ayrılınca, beş gün tuzlu suda tutulduktan sonra kaynatılırdı.* Purpura*'nın boyası çok koyu olduğu için, daha parlak olan* murex*'in boyasıyla (çoğucası bir ölçü, iki ölçü) karıştırılarak çekici bir renge ulaşılırdı. Boyanacak yünler bu sıvıya basılıp beş saat tutulur, sonra asılıp kurutulurdu; daha sonra, boyayı tam alması için renkli yünler aynı sıvıya ikinci bir kere batırılırdı. Böyle yapılan ünlü çifte boyanmış Tyre (yani, Sur) morunda yünün libresi (450 küsur gramı) 1.000 dinarius ediyordu. Hükümdarlar, yöneticiler, komutanlar savaş alanında erguvan renkli togalar giyerlerdi. Roma'da yöneticilerin* (magistrates)*, senatörlerin ve atlıların (*Equites *denilen soylular) giysileri de erguvanî bordürlü olurdu.*

● GREK ALFABESİYLE TÜRKÇE

Derginizin 3 Mart sayısında Grek alfabesiyle Türkçe başlıklı yazı münasebetiyle yararlı olur düşüncesiyle bir anımı nakletmek istiyorum.

1921/22 yıllarında Kayseri'de Talas Amerikan Kolejinde Türkçe öğretmenliğim sırasında bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi Başkanı Papa Eftim Efendi ile tanışmıştım. Kendisiyle zaman zaman görüşmeler yapmıştım. Bir konuşmamızda İstanbul'da Avusturya Lisesi'nin son sınfında Latince ve eski Yunanca dersleri (o tarihlerde bu dersler vardı) dolayısıyla Grek alfabesini öğrendiğimi söylemiştim. Bunun üzerine Papa Eftim Efendi sapa bir hazinenin yerini söyleyeceğim, bir daha oradan çıkmazsan demişti. Sözünü ettiği hazine Talas'ın daha yukarısındaki Zincidere'de bulunan Rum okulunun bodrum katında bulunan büyük kitaplıktı. İlk fırsatta okula gittim, kitaplığı gezdim. Pek geniş olan bodrumda duvar boyunca sıralanmış etajerler kısmen yaldızlı ciltli kitaplarla doluydu. Kitapların hepsi istisnasız Grek harfleriyle yazılmış Karaman Türkçesiydi. Bütün Batı edebiyat ve felsefe klasikleri Grek harfleriyle Türkçeye çevrilmişti. Gördüğüm kitapların pek çoğunun o tarihlerde Türkçeye çevrisi dahi yoktu. Bunları okuyanlar, kiliselerinde Türkçe ibadet eden, mukaddes kitapları (Eski ve Yeni Ahit) Grek harfleriyle Türkçe olan Kayserili ve Karamanlı Rumlardı.

Seneler sonra Ankara'da bulunduğum sırada Maarif Vekâletinin klasikleri tercüme bürosunda Almanca ve Rusça bölümünde görevlendirilmiştim. Büro harıl harıl Batı ve Doğu klasiklerinin tercümesiyle uğraşıyordu. Halbuki bunların çoğu hattâ hepsi Grek harfleriyle Karaman Türkçesine çevrilmişti.

Bir vesile ile o zamanki Maarif Vekili Hasan Âli Yücel Beye Zincidere'deki kitaplıktan söz ettim. Kitapların getirtilerek günün Türkçesine çevrilmesinin tercüme bürosuna kolaylık olacağını söyledim. Hasan Âli Bey'in emri üzerine kitaplar Kayseri'den getirtildi. O zamanlar Ulus Meydanında bulunan Maarif Vekâleti binasının altındaki kitaplığı sandıkları içinde bırakıldı. Başka kentlerde bulunan Rum okullarındaki kitaplar da aranmaya başlandı.

Ne yazık ki bir yangın Maarif Vekâleti binasıyla birlikte binanın altında depo edilmiş kitapları da kül etti. Böylece bir servet yok oldu.

Kitaplar Ankara'ya getirildiği tarihten itibaren tercüme bürosuna verilerek Türkçe harflerine çevrilmesine girişilmiş olsaydı belki bir miktarı yangından kurtulmuş olurdu.

Zincidere kitaplığının Karaman Türkçesi konuşan Türk Ortodokslarının kültür düzeyinin yüksek olduğu gerçeğini ortaya koyduğundan kuşku yoktur.

İsmail Hüsrev Tökin, İstanbul

● "EY TÜRK TİTRE VE KENDİNE DÖN"

Göktürk Yazısı dolayısıyla aklıma takıldı. Bir zamanlar, bazı çevrelerde pek kullanılan, "Ey Türk, titre ve kendine dön" sözleri, Orhun anıtlarında gerçekten var mı?

Figen Bakûlü, İstanbul

Orhon kitabelerinde "Ey Türk, titre ve kendine dön!" diye çevrilebilecek herhangi bir cümle veya ibare yoktur. Bu şekilde yanlış tercüme edilen cümle, büyük bir ihtimalle, Bilge Kağan kitabesinin doğu yüzündeki türük bod(u)n rt.z ökün *cümlesidir (satır 19). Burada* rt.z *(ince* r *ve ince* t*) harf dizisi okunamamıştır. Dizide* z*'den önce bir harflik bir boşluk bulunmaktadır. Burada* z *sanılan son harf ö/ü harfi olabilir. Bu doğru ise* z*'den önceki boşluğu geniz* n*'si ile doldurabiliriz. Böylece kelime* (e)rt(i)ngü *"çok, fazla, ziyadesiyle" olur. Bütün cümle de "Türk halkı, çok nedamet getir!" diye tercüme edilebilir.*

H. Namık Orkun söz konusu kelimeyi, Thomsen gibi, ert.z *okumuş ve cümleyi "Ey Türk kavmi, kendine*

*dön!'' diye çevirmiştir (*Eski Türk Yazıtları, *I, s. 40). Bu tercüme, doğal olarak yanlıştır.* Ökünmek *fiili ''pişman olmak'' anlamına gelir, ''dönmek'' değil. Kitabelerdeki* bodun *kelimesini ''millet'' diye çevirmek de yanlış olur. Eski Türkçe* bodun*'un anlamı ''boylar, kabileler, halk''tır. ''Millet'' kavramı, bilindiği gibi, çok yenidir.*

Talât Tekin

● ''İLK KIRAATHANELER'' VE BASIN TARİHİMİZE İLİŞKİN BİR NOT

Tarih ve Toplum'un Mayıs 1984 sayısında yer alan ''Türkiye'de ilk kıraathanenin açılışı''na ilişkin yazıya ekli ''Kıraathanede mevcut olan gazetelerin defteri'' çevrimyazısında, 'Türkçe' yayın organlarından birinin adı *Mecmua-i İbrantebah* olarak okunmuş ve okunuşun doğru olmayabileceği de gözönüne alınarak bir (?) işareti konulmuştur.

Doğrusu, *''Mecmua-i İber-i İntibah''* olacaktır. 1279 (1862) yılında, ''Uyanıklığın ibretleri'' anlamına gelen bu ad altında bir dergi yayımlanmıştır. (Selim Nüzhet [Gerçek] tarafından hazırlanan Matbuat Cemiyeti *1933 Almanak*'ı, Devlet Matbaası, İst., s. 242).

Derginin basın tarihimiz açısından önemi, ülkemizde ilk kıraathaneyi açan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin çıkardığı *Mecmua-i Fünun*'la aynı yıl, bu ''ilk dergi''den kısa bir süre sonra yayımlanmış olmasıdır. Bilindiği gibi, kimi kaynaklar ilk dergi olarak 1860'da (1272) çıkan *Vakayi-i Tıbbıye*'yi gösterirlerse de, bunun çağdaş anlamda bir dergi olmadığı genellikle kabul edilmektedir.

Söz konusu yazının 1864 tarih ve 22 sayılı *Mecmua-i Fünun*'dan aktarıldığı gözönüne alınarak, *Mecmua-i İber'i İntibah*'ın en az 20 sayı kadar çıktığı sonucuna varılabilir. Çeşitli kaynaklarda *Mecmua-i Fünun*'dan çokça söz edilmesine karşılık bu derginin adının hemen hemen hiç geçmemesi, ya sönük bir yayın organı olmasından ya da dikkatleri çekmemiş bulunmasından ileri gelmelidir. Basın tarihimizle ilgili birçok konu gibi, bu dergi de ilgi beklemektedir. *Tarih ve Toplum*'un böylesi konulara da eğileceğini umuyorum.

Alpay Kabacalı, İstanbul

● ÇEVİRİ HATALARI TARİHİNE KATKI

Son sayınızın, ''Onbirinci Emir: Tarih ve Toplum okuyacaksın'' diyen şakacı gazete ilânlarında, bir de Musa'nın resmi var. O resimde zarzor seçiliyor ama Mikelanj'ınbu ünlü heykelinde, Musa boynuzlu olarak gösterilmiştir. Bunun nedenini açıklayabilir misiniz? Yoksa, Kur'an'da adı geçen ''çift boynuzlu''dan kasıt, Musa mıdır?

Sevim Kara, Urfa

Michelangelo Buonarrotti'nin Musa heykeli, eski bir çeviri yanlışına dayanmaktadır. Kitab-ı Mukaddes'in bizim yanlış olarak Tevrat dediğimiz (yanlış, çünkü Tevrat, Ahd-i Atik'in Hıristiyanlarca da kabul edilmiş 39 kitabından sadece ilk beşinin adıdır) Eski Ahit bölümü, vaktiyle Yunancaya, Batı dillerine çevrilirken vb. ikinci sıradaki kitap olan Çıkış'ta geçen (Exodus, 34: 29-30), ''Tanrı'yı gördüğü için yüzünün derisi parlıyordu'' sözündeki İbranice *karan* (ışıldamak, parlamak) kelimesi, *keren* (boynuz) kelimesiyle karıştırıldığı için, ''... yüzü boynuzluydu'' diye çevrilmiştir. Bu hata Rönesans döneminde anlaşılmış ve düzeltilmiş, ama bu arada başka birçok sanatçılar gibi Michelangelo da Musa'yı boynuzlu olarak göstermiştir.

Aslında, boynuz tarihin ilk dönemlerinden beri bir güç simgesidir. Birçok mitolojilerde, boynuzlu tanrılar ve cinler vardır. Vikingler ve Romalılar boynuzlu miğferler taşımışlar, Asyalı şamanlar törenlerde boynuzlu maskeler takmışlardır. Şeytanın boynuzları var diye, boynuzun adını Hıristiyanlık kötüye çıkarmıştır. Boynuzun köftehorluk alâmeti olması ise, daha sonraki bir gelişmedir. (Bu konuda, *Yapıt* dergisinin 5. sayısında çıkan şu yazıya bakınız: İbrahim Balcı, ''Boynuz Simgesinin Tarihsel Süreç İçinde Evrimi.'')

Kültür tarihinde bu gibi çeviri yanlışlarının önemli ve kalıcı etkileri olmuştur. Bazı bilginlere göre, Meryem Ana'nın bâkire iken Hz. İsa'ya hâmile kaldığı dogması da, böyle bir çeviri yanlışından kaynaklanmaktadır.

Öteki sorunuza gelince, elbette ki hayır! ''Çift boynuzlu, *(Zülkarneyn)* sözü, İslam yazınında iki kişi hakkında kullanılır; ama (birinin kimliği açık, ötekininse karışık olan) bu iki kişinin de Hz. Musa'yla hiçbir ilgisi yoktur. İsterseniz, sorunuzu daha iyi cevaplandırmak için, başvurduğumuz iki kaynağın dediklerini aynen aktaralım:

Türkçe-İngilizce *Redhouse* sözlüğü (1890), ''Zu'' maddesinde *Zülkarneyn* için şu açıklamayı yapıyor: (iki boynuzlu efendi) 1. Eski nebilerden Himyarlı Es Sa'b'ın sanı-âb-ı hayatı arama öyküsü dolayısıyla Büyük İskender'le de karıştırılır. 2. Büyük İskender'in sanı.

Şemseddin Sami Beyin *Kamûs al-Âlâm*'ında (İstanbul, 1308 [1892]) ise şunlar yazılı (cilt 3, s. 2227-28): En büyük cihangirlerden Makedonyalı İskender bin Filibos'un şarkiyyun indinde ma'ruf [doğulular arasında tanınmış] lâkabı olup, bir rivayette şark ve garbe hüküm sürdüğüçün, ve bir rivayette dahi tacının iki ucunda boynuza müşabih [benzer] iki çıkıntı bulunduğuçün bu vechile telkip olunmuştur [sanlandırılmıştır]. (''İskender'' maddesine müracaat buyurula.)

Zülkarneyn ismi Kur'an-ı Kerim'de dahi mezkûr olup, bu isimle tesmiye olunan zâtın melik [kral] ve saltanat sahibi olduğu ve cihangirlikle birçok yerler feth ettikten sonra, Çin'e dahi duhul ile [girerek] Yecüc Mecüc'e karşı bir büyük sed yaptırdığı, zulmete [karanlıklar evrenine] girip âb-ı hayat çeşmesini aradığı, ve ancak bu çeşmeyi bulamayıp, askerinin mukaddemesinde bulunan Hızır['ın] bulduğu tevarih-i İslamiyyede mesturdur [İslam tarihlerinde satırlanmıştır/yazılmıştır]. *Zülkarneyn*'in nübuvveti muhtelif ün fih [peygamberliği üstüne karşıt görüşler] olup, bazıları velâyetine kail olmuşlardır [ermişliğine inanmışlardır].

İbn Esir ve sair meşahir müverrihin [ünlü tarihçiler] Kur'an-ı Kerim'de mezkûr olan *Zülkarneyn*'in İskender-i Zülkarneyn-i Rumî'nin *[İskender'e Rumî, yani Romalı demek, Rumeli coğrafyası anlamına da olsa, garip bir anakronizm örneği!]* kendisi olduğu iltizamıyla [görüşünü tutarak], sedd-i Yecüc'ün binasını ve zulmete duhulü dahi bu cihangire isnat etmişlerdir [yakıştırmışlardır]. Diğer bazı müverrihler ise, İskender-i Rumî ve nübuvvet ve velâyeti muhtelif ün fih olan *Zülkarneyn* başka olduğunu iddia ederek, *Zülkarneyn*'in Hz. İbrahim (aleyhisselam)'den evvel zuhur etmiş [çıkmış] olduğunu beyan ediyorlar. Yemen mülûkundan [meliklerinden] olup, Hint ve Çin'e kadar tevsi-i fütuhatla [fetihleri yayarak] zulmete duhulü dahi mervidir [söylenir].

Bir taraftan Yemen'den böyle bir cihangir zuhuru bilinmeyip, Sedd-i Yecüc addolunan Çin'deki meşhur seddin dahi Çin hükümdarları tarafından tesis olunduğu malûm olduğundan; bir taraftan dahi İskender-i Rumî'nin Maveraünnehr'e ve Hind'in şimaligarbi köşesine kadar gidip, daha öteye tevsi-i fütuhat edemediği, ve zulmete girecek kadar kutb-u şimaliye takarrüp etmediği [kuzey kutbuna yaklaşmadığı - *demek ki, karanlıklar evreni kuzey kutbunun ötesindeymiş!*] kendi zamanında yazılmış tarihlerde mesbut [saptanmış] bulunduğundan, işbu *Zülkarneyn* denilen zâtın kim olduğu ve ne vakit nerede zuhur ettiği hakkında doğru bir fikir hasıl etmek pek müşkül olup, bu mesele mühim ve karanlıktır. Hele *Zülkarneyn*'i Yemen mülûkundan addedip yine bir ism-i Yunanî ile (İskender) tesmiye etmek [diye adlandırmak] kadar abes şey olamaz.

Okuyucu Mektupları

ERMENİ ALFABESİYLE TÜRKÇE

Derginizin Nisan sayısında, sayın Prof. Dr. Talât Tekin'in, "Ermeni Alfabesiyle Türkçe" başlıklı yazısını zevkle okudum. Ancak, bazı hatalara tesadüf ettiğim için, bunları düzeltmeyi lüzumlu gördüm. Zira, bu gibi hatalar zincirleme tekrarlanmaktadır. Bu meyanda, birkaç açıklama yapmağı da faydalı buldum. Maruzatımı, mevzuları numaralandırarak ve sayfa ile paragraflarını da kaydederek, aşağıda sunuyorum.

1. (s. 6, p. 2) Bagratid Ermeni kırallığı, Selçukluların akınları ile değil, daha önce, Bizans İmparatorluğunun entrikaları ile 1045'de yıkılmıştır. Bizanslılar, Ermeni Devletini kuvvet kullanarak yıkamıyacaklarını anlayınca, hileli yollara sapmış ve gûya görüşmeler yapmak için, İmparator Konstantin IX. Monomakhos (1042-1054), son Bagratid kıralı Kakig II.yi (1042-1045) İstanbul'a davet etmiş, o da yeminlerine itimad ederek, başkumandan Vahram Bahlavuni'nin ikazlarına rağmen, şehrimize gelmiştir. Ancak az sonra, payitaht Ani şehrinin teslimini kendisine teklif ettiği, ve o da bunu reddettiği için, genç kıralı Marmara adalarından birinde (muhtemelen Kınalıda) hapsettirmiştir. Keza, Vesd Sarkis gibi bazı hain Ermeni yöneticilerini ve Başpatrik Bedros I. (1019-1054) yi de kendi taraflarına celbeden Bizanslılar, Ani surlarının kırk kadar anahtarlarını da elde ederek şehri zaptetmişler, ve böylece Bagratid Hanedanının hâkimiyetine son vermişlerdir.

2. (s. 6, p. 2) Kırımdaki eski Ermeni kolonilerinin başlıca şehirlerinden biri olarak zikredilen Salgat, kanaatımızca Surğat olmalıdır.

3. (s. 6, p. 7) "Kamenetz Vekayinamesi"nin 1560-1605 dönemini ve eski yıllarını başpapaz Hovannes (Ohannes), 1605-1610 dönemini oğlu başpapaz Krikor (Kirkor), ve 1611-1621 dönemini de Kirkor'un oğulları Hagop (Agop) ve Oksent kaleme almışlardır. Metin ilk defa olarak 1896 da Venedik'de, ünlü tarihçi, coğrafyacı ve şair rahip Ğevont Alişan (1820-1901) tarafından neşredilmiştir.

4. (s. 7, p. 3) Mümtaz tarihçi, şair ve mütercim Eremya Çelebi Kömürciyan'ın doğum ve ölüm tarihleri yanlıştır. Doğduğu tarih 1635 veya 1637 olmalıdır. Akrabalarından, tarihçi Mağakya Çelebi Cevahirciyan'ın (1665-?), aslı Venedik Mıkhitharistler Manastırında, ve fotokopisi de nezdimizde bulunan Vekayinamesinde, Eremya Çelebinin, 60 yaşında olduğu halde, 15 Temmuz 1695 tarihinde vefat ettiği kayıtlıdır ki, günü ve ayı bugüne kadar bilinmemekteydi. Eremya Çelebi ise, aslı yine Venedik Mıkhitharistler Kütüphanesinde bulunan Vekayinamesinde. 1645 yılı büyük İstanbul yangınından bahsederken, henüz dokuz yaşına yeni basmış olduğunu bildirmektedir.

5. (s. 7, not 2) "Cemuela" kelimesi hakkındaki düzeltmede hemfikiriz. Zira bu kelime, lûgatlerde dahi örnek olarak, "makam-ı muallâ" şeklinde kaydedilmektedir.

6. (s. 7, p. 6) Sayın yazar, Ermeni harfli Türkçe gazeteler arasında, 1876 da neşredilmiş "Ruzname-i Muasır" adlı bir gazete de kaydetmiştir ki, adını ilk defa işitmekteyiz. Kanaatımızca, işbu gazete aynı yıl neşredilen "Ruzname-i Masis" olmalıdır. "Masis", Ararat veya Ağrı dağının Ermenilerce kullanılan diğer bir ismidir. Sahibi ise Karabet Ütüciyandır (1823-1904) ki ölümüne kadar Ermenice "Masis" adlı önce bir gazete, sonra da bir dergi çıkarmıştır.

7. (s. 9, p. 1) Ermeni Alfabesinin, Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmesinden, aşağı yukarı ikiyüz yıl sonra icad edildiği kaydedilmişse de, bu doğru değildir. Zira, Ermeniler Hristiyanlığı resmî din olarak, dördüncü asrın başında kabul etmişler, alfabeleri ise, beşinci asrın başlarında meydana gelmiştir. Yani aradaki fark bir asır kadardır. Diğer taraftan, Ermeni Alfabesinin Yunan Alfabesinin sırasını takip ettiği doğru ise de, Pehlevi Alfabesinden harf alındığı doğru değildir. Zira, Ermeni Alfabesinin morfolojisi hiçbir alfabeye benzememektedir.

8. (s. 9) Ermeni Alfabesinin harf isimleri arasında da bazı hatalar mevcuttur, şöyle ki: Ip: ayp, yeth: yeç, ene: ini, lun: lion, ghod: gad (Türkçede g harfi mevcut olduğuna göre, Fransızca veya İngilizce karşılığı olan "gh" yazılmasına lüzum yoktu), he: hi, tça: ça, vev: ve, dun: dion, hun: hiun, pur da pür olmalıdır.

9. (s. 9, p. 3) Ermeni alfabesinin mucidi Mesrop her ne kadar piskopos olarak zikredililyorsa da aslen Vartabet'tir.

Kevork Pamukciyan, İstanbul

NASIL KADIN ALMALI?

İlk sayınızda, *Kabusname*'den "Köle Alım Satımı İçin Öğütler" aktarmıştınız. Kadın konusunda da, bu bilgelik hazinesinden niçin yararlanmadığınızı anlamadım. Ben size, bu kitabın 26. Babından seçmeler yaptım.

Halil Sezgin, Konya

AVRET ALICAK NİCE AVRET ALA VE NİCE DİRLİK EDE, ANI BEYAN EDER

... avretin tena'um [bolluk, zenginlik] içinde böyümüşünü al. Amma çünki anın bigi avretin vardır, malından nesne talep etme. Ve dahı avretin gayet gökçeğin [güzelini] talep etme. Zira gökçeğin kim gerekse oynaş tutunmak ister. Eyle olsa avret gerektir kim ud kirinden yüzü arı ola ve dini dahı arı ola, yani dindar ola ve kezbanu [evcimen] ola, ve hem orta yaşlı ve kethuda nakış, ev işin başarıcı ola. Ve kendi helâlin sevici ola. Arı dirlikli ve yüzü sulu ve eteğin saklayıcı ola. Bir avret kim bu dediklerim gibi ola, yavuz olmaz.

... avreti ekser ev maslahatın için almak gerektirir. Cima ile değil; cima için bir karavaş dahı satın alsan olur, ki ne düğün gussası ola ve ne harç zahmeti.

... Andan gerü eğer bikr kız alsan ve eğerçi anınla her gece cima etmeye iştiyakın dahı olsa, her gece cima etme, tâ ki ol yendek halkın âdeti böyledir, sanmasın. Şöyle ki eğer sana bir vakit bir özür hasıl ola, yahut sefer önüne gele, sen gelince bu kız katlanabile. Eğer cimaı her gece âdet edinirsen senden ayrılığı vaktinde ol yine her gece ki er arzu ede, buğur [bir kere] sabretmesi ana güç olur.

Keykâvus, çev. Mercimek Ahmet, haz. Orhan Şaik Gökyay, *Kabusname* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1974), 3. bas., s. 168-71.

PADİŞAH ABDÜLMECİD'İN HASEKİLERİ

Bir büyüğümüzün dediği gibi, "kadın bizatihi varlıktır"; onun için de hiç tükenmez. Sizin bu konuyu iki sayıda tüketmeye kalkışınıza hayret doğrusu. Bakın, ben size, Osmanlı padişahlarının en çok kadın (ve içki) düşkünü olan, aynı zamanda da Tanzimat'la ülkemizde Batılılaşmaların yolunu açan Abdülmecid'in kadınları hakkında, bazı kitaplardan bulduğum bilgi ve fıkraları yazıyorum. Beğenirseniz basarsınız.

Abdülmecid, kendisini tahtta izleyen kardeşi Abdülaziz'den sonraki bütün padişahların babasıydı. 1839-1861 yılları arasında (16 yaşından 39 yaşına kadar)

Okuyuculara Mektup

Bu sayımızla *Tarih ve Toplum*'un ilk cildi tamamlanıyor. Dergimizin daha nice ciltler çıkmasını dileyerek, altı sayıyı birarada içinde saklayabileceğiniz bir cilt kutusu yaptırdık. Haziran ayı içinde satışa çıkaracağımız bu cilt kutularıyla birlikte, bir de 8 sayfalık Genel Dizin veriyoruz. Birinci cildimizdeki altı kapakla 456 sayfada ne kadar özel ad ve kavram geçiyorsa, bu indekste sıralandı. Cilt kutularını satın almayacak okuyucularımız, yönetim yerimize bir mektupla 50 liralık posta pulu gönderirlerse, 8 sayfalık Genel Dizin'i adreslerine postalayacağız. Bu arada, eksik sayılardan isteyenlerin de, sayı başına 300 liralık posta pulu karşılığında, dilediklerı sayıyı bizden aynı yöntemle edinebileceklerini belirtelim.

Bu ayın yazılarına göz atmaya, izninizle, arka kapaktan başlayacağım. Değerli sanat tarihçisi Ülker Erginsoy hanımefendinin evinde, ilginç metinli, aile yadigârı bir ferman bulunduğunu haber aldık ve resmini çektirdik. Fermanın divanî yazısını da, arkadaşımız Mustafa Canpolat sizler için çözdü. Dirlik sisteminin işleyişine gerçekten ışık tutan bu belgenin dergimizde yayımlanabilmesini sağlayan herkese çok teşekkür ederiz.

Süreli yazılarımızdan ikisi bu sayıda sona eriyor. Türkçülüğün Tarihinden: Enver Paşanın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası makaleleri üstüne bir değerlendirmeyi gelecek ay sunacağız. Gnomon ve Güneş Saati yerine de, ileride Bilim Tarihine ilişkin başka konuları işleyebileceğimiz ummaktayız. Tevfik Paşa ve Oğullarından Anılar, bu sayımızda devam ediyor.

Bu ay, yepyeni dört konumuz var. Birkaç gün önce 24'üncü yıldönümünü yaşadığımız 27 Mayıs 1960 olayına ait özgün bir belgeyi, hazırlayıcılarından Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya sunuyor. Taner Timur da, okuyucularımızın zevkle izlediği ilginç yazılarına bir yenisini kattı: Osmanlı gizli polis örgütünün geçen yüzyılda yabancılarca kuruluşunun öyküsü. Gelecek sayıda sürdüreceğimiz Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler yerine, bu kere, aynı yamalı bohça yapısında hazırlanan, ama doğrudan doğruya sosyal tarih sayılamayacak bir At Tarihi bölümü veriyoruz. Arkadaşımız Ekrem Işın, kültür tarihimizin en etkili ve uzun ömürlü dergisi olan *Servetifünun*'u sizlere kapsamlı bir biçimde tanıtmaya çalışıyor. Buna, Orhan Şaik Gökyay hocamızın her zamanki sevimli sertliğiyle hazırladığı bir kitap eleştirisini de katınca, Kitabiyat sayfalarımız doldu.

Dergimizin en sevilen köşelerinden Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay ve Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar bölümlerinde yeni haber ve bilgiler sunulmakta. Geleneksel Eski Haritamız ve Geçmiş Şölenlerden bir menü örneğimizle, *Tarih ve Toplum*'un Haziran sayısının içeriği tamamlanıyor.

Müminlerin Ramazan-ı şeriflerini kutlarız. Yaz aylarında dergimizi izlemeyi lütfen ihmal etmeyin. Yapabilecek olanlara, şimdiden iyi tatiller diliyorum.

Mete Tunçay

saltanat sürdü; bahsettiğim zaafları yüzünden erken öldü.

Yılmaz Hasan, Ankara

Aşağıda adları yazılı havatinin [hatunların] hepsi Çerkez ve çoğu müteverrim [veremli] olup genç yaşta irtihâl-i darülbekâ eylemişlerdir [ölmüşlerdir].[1]

ABDÜLMECİD'İN KADINLARI

I. Servetsezâ [Fatma Sultan'la M. Reşad'ın analığı]
II. Tirimüjgân (II. Abdülhamid'in annesi)
III. Şevkefza (V. Murad'ın annesi)
VI. Düzdidil (Cemile Sultan'ın[2] annesi)
IV. Perestû [II. Abdülhamid'le Cemile Sultan'ın analığı]
IV. Gülcemâl (Refia ve Fatma Sultan'larla M. Reşad'ın annesi)
V. Mâhitab
VI. Bezmârâ[3]
III. Verdicenan (Münire Sultan'ın annesi, Mediha Sultan'ın analığı)

İKBALLERİ

I. Nalândil (Seniha Sultan'ın[4] annesi)
II. Ceylânyar
II. Serfiraz[5]
IV. Nergizev
IV. Gülustû (Mediha Sultan'la[6] Vahdettin'in annesi)
V. Navekmisâl
II. Nesrin
V. Şayeste
I. Nüketseza

[1] M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara: T. Tarih Kurumu Yay., 1980), s. 139-50. Bu kaynakta verilen bilgilere göre, sarayda bebek ölümlerinin inanılmayacak kadar yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Abdülmecid'in eşleri, elbette, burada sayılan 18 kadından ibaret değildi. Öte yandan, bunların çok azı, padişahın nikâhlı karısıydı. Yükselme döneminin başından beri, padişahlar Türk ve tanınmış aile kızı almadıkları gibi, gözdelerini de pek nikâhlamazlardı.

[2] (Fethi Ahmet Paşanın oğlu- Mithat Paşayla birlikte Taif'te boğdurulan-) Mahmut Celâleddin Paşanın eşi; derginizin ikinci sayısında, *Geçmiş Zaman Olur ki* başlıklı anılarını tanıttığınız Prenses Mevhibe Celâleddin'in babaannesi.

[3] Sonradan boşanmış ve olmayacak bir saygısızlıkla, iki kere daha evlenmiştir.

[4] (Halil Rıfat Paşanın oğlu -Asaf mahlası ile eleştiriler yazan-) Mahmut Celâleddin Paşanın eşi ve Prens Sabahattin'in annesi.

[5] "Yıldız Kasrı'nda yaşar, canı istemezse padişahı bile köşke almazmış. Bir aralık Beşiktaş'ta Küçük Fesli diye nam salan bir Ermeni çocuğuna tutulmuş, onun için çok para harcamış, rezaletleri dillere destan olmuş." (*Ibid.*, s. 147)

Ancak, Saraya adı verilen "Yıldız", bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi Abdülmecid'in değil, Abdülaziz'in cariyelerindendi.

[6] Damat Ferit Paşanın eşi; ondan önce de hariciye memuru Necip Beyin karısıydı.

Prof.Dr.TALÂT TEKİN

Manihey Alfabesiyle Türkçe

Tek başına	Sonda	Ortada	Başta	Transkripsiyon
𐫀	𐫀	𐫀	𐫀	a
𐫁	𐫁	𐫁	𐫁	b
𐫂	𐫂	𐫂	𐫂	β
𐫃	𐫃	𐫃	𐫃	g
𐫄	𐫄	𐫄	𐫄	g
𐫅	𐫅	𐫅	𐫅	d
𐫆	𐫆	𐫆	𐫆	h
𐫇	𐫇	𐫇	𐫇	v
𐫈	𐫈	𐫈	𐫈	v̈
𐫉	𐫉	𐫉	𐫉	z
𐫊	𐫊	𐫊	𐫊	j
𐫋	𐫋	𐫋	𐫋	h
𐫌	𐫌	𐫌	𐫌	t
𐫍	𐫍	𐫍	𐫍	y
𐫎	𐫎	𐫎	𐫎	k
𐫏	𐫏	𐫏	𐫏	ḫ
𐫐	𐫐	𐫐	𐫐	ḳ,q
𐫑	𐫑	𐫑	𐫑	l
𐫒	𐫒	𐫒	𐫒	δ
𐫓	𐫓	𐫓	𐫓	δδ
𐫔	𐫔	𐫔	𐫔	m
𐫕	𐫕	𐫕	𐫕	n
𐫖	𐫖	𐫖	𐫖	s
𐫗	𐫗	𐫗	𐫗	ʿ
𐫘	𐫘	𐫘	𐫘	p
𐫙	𐫙	𐫙	𐫙	f
𐫚	𐫚	𐫚	𐫚	ç
𐫛	𐫛	𐫛	𐫛	çy
𐫜	𐫜	𐫜	𐫜	çn
𐫝	𐫝	𐫝	𐫝	k
𐫞	𐫞	𐫞	𐫞	ḳ,q
𐫟	𐫟	𐫟	𐫟	r
𐫠	𐫠	𐫠	𐫠	ş
𐫡	𐫡	𐫡	𐫡	t

Manihey Alfabesi

Türklerin Göktürk (Orhon) alfabesinden sonra kullandıkları alfabelerin biri (belki de birincisi) de Mani veya Manihey alfabesidir. Bu alfabe Maniheizmi kabul eden Türklerce 8. ve 9. yüzyıllarda kullanılmıştır.

Maniheizm, Mani (Manes veya Manichaeus) adlı bir İranlı tarafından 3. yüzyılda Babilonya'da kurulmuştur. Ana tarafından Fars kraliyet ailesine mensup olan Mani (215/216-274?) gençliğinde kendisine bir melek göründüğünü, bu meleğin onu yeni dini kabule ve onu yaymağa davet ettiğini iddia etmiştir. Mani, yeni dini yaymak için Hindistan gezisine çıkmış, dönüşünde tahta yeni çıkmış olan Fars hükümdarı I. Şapur'un himayesine mazhar olmuştur. Şapur, uzun iktidarı süresince Mani'nin dinini dilediği gibi yaymasına müsaade etmiştir. Mani, I. Behram'ın hükümdarlığı zamanında Zerdüşt rahiplerinin saldırılarına uğramış, hükümdarca hapsedilmiş, hapsedildikten bir süre sonra da ölmüştür (274 veya 277).

Maniheizm, evrende birbirine zıt iki ilke (*hayır* ve *şer*) bulunduğuna, başlangıçta birbirinden tamamiyle ayrı olan bu iki ilkenin dünyada, *şerr*'in marifetiyle, birbirine karışmış olduğuna inanan bir dindir. Mani'ye göre kurtuluş *hayr*'ın serbest kal-

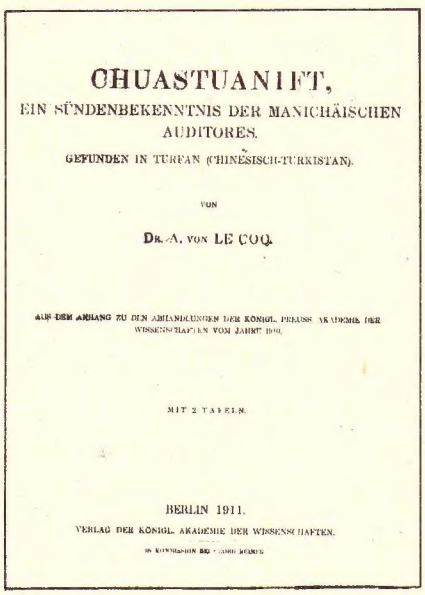

CHUASTUANIFT,
EIN SÜNDENBEKENNTNIS DER MANICHÄISCHEN AUDITORES.
GEFUNDEN IN TURFAN (CHINESISCH-TURKISTAN).
VON
DR. A. VON LE COQ.
AUS DEM ANHANG ZU DEN ABHANDLUNGEN DER KÖNIGL. PREUSS. AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN VOM JAHRE 1910.
MIT 2 TAFELN.
BERLIN 1911.
VERLAG DER KÖNIGL. AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN.

Dr. A. von Le Coq'un Chuastuanift *adlı kitabının kapağı. Kitabın Türk Dil Kurumu kitaplığında bulunan bu nüshasının, bizce, büyük tarihî değeri de vardır; çünkü bu nüsha müellifin ünlü oryantalist (semitist) Theodor Nöldeke'ye ithaf ettiği nüshadır ve tabiî Le Coq'un imzasını taşımaktadır. Sunuş şöyledir:* Herrn Professor Nöldeke in Ehrerbietung gewidmet, 6/4/11, vLecoq. *Nereden nereye!*

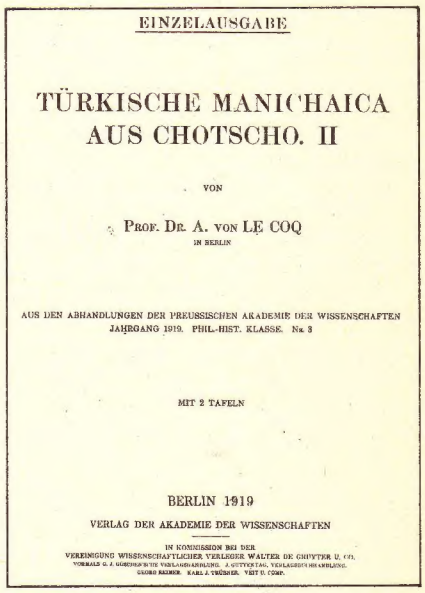

EINZELAUSGABE
TÜRKISCHE MANICHAICA AUS CHOTSCHO. II
VON
PROF. DR. A. VON LE COQ
IN BERLIN
AUS DEN ABHANDLUNGEN DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN JAHRGANG 1919. PHIL.-HIST. KLASSE. Nr. 3
MIT 2 TAFELN
BERLIN 1919
VERLAG DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

A von Le Coq'un "Hoço'dan Türkçe Mani Metinleri" dizisinin ikinci kitabının kapağı.

masıyla ve tekrar eski yerini almasıyla gerçekleşecektir. Mani, gerçek dinin Âdem, Buda, Zerdüşt ve İsa gibi peygamberler tarafından getirilmiş olduğunu kabul etmiştir. Ancak, ona göre, eski dinlerin hepsi de mahallî kalmış, tek bir dilde, tek bir halka öğretilmişlerdir. Ayrıca, bunların her biri ,zamanla sâliklerince bozulmuş veya özünden saptırılmıştır. Bu nedenle Mani, kendisini "peygamberlerin sonuncusu", evrensel bir mesaj getiren son kişi saymıştır. İleride tahrif edilmesin diye de Mani öğretilerini bizzat kaleme almış ve bunların başka dillere çevrilmesini, misyonerler vasıtasiyle dünyaya yayılmasını istemiştir.

Maniheizm, 3. yüzyıldan itibaren doğum yeri olan Babilonya'dan eski dünyanın bilinen bütün ülke ve bölgelerine hızla yayılmıştır. Dördüncü yüzyılda Roma imparatorluğunun batı ülkelerine, güney Galya ve İspanya'ya, Kuzey Afrika'ya kadar yayılmışsa da Hristiyanların baskısına maruz kaldığından 6. yüzyılda bu ülkelerde ortadan kalkmış, ancak Doğu Akdeniz bölgesinde 9. yüzyıla kadar varlığını koruyabilmiştir.

Sasaniler İran'ında önce himaye gören ve gelişen Maniheizm, daha sonra Zerdüştîlerin baskısı ile Amuderya ötesine geçmiştir. Amuderya ötesi Maniheistleri 7. yüzyıl başlarında Babilonya'daki dinî liderlerinden ayrılmış ve başka bir mezhep kurmuşlardır. Maniheizm'deki bu mezhep ayrılığı 8. yüzyılda ortadan kalkmış ve Babilonya'daki dinî lider Mihr

MANİHEİST TAKVİMİ

Maniheist Uygurlar, Maniheizmin kurucusu **Mani'nin ölüm yılından başlıyan bir takvim** uyguluyorlardı. Bunu, A. von Le Coq tarafından yayımlanan **bir Mani metninden, daha** doğrusu, bir elyazmasının kolofonu olması **gereken parçadan anlıyoruz. Uygur alfa**besiyle yazılmış sayfanın son kısmı şöyledir:

y(e)me t(e)ngri mani burhan	*ve mübarek Mani Buda*
t(e)ngri yiringerü barduqınta	*Tanrı yerine vardıktan (yani, öldükten)*
kin biş yüz artuqı eki-i	*sonra beş yüz yirmi*
otuzunç lağzın yılqa	*ikinci Domuz yıl(ın)da*
ötükenteki nom uluğı	*Ötüken'deki din ulusu*
tükel erdemlig y(a)rlağqançuçı	*pek faziletli ve merhametli*
bilge b(e)g t(e)ngri m(a)r niw mani	*hikmet beyi mübarek Mar Niw Mani*
m(a)histak(k)e ay(ı)ğın bu eki	*Mahistak'a buyruğunu bu iki*

Mani'nin ölümü 274 veya 277 olduğuna göre, bu Uygurca kolofondaki tarih **274 + 522 =** 796 veya 277 + 522 = 799 olmalıdır. Yukarıdaki parçada, Manini'nin ölümünden **sonra**ki beş yüz yirmi ikinci yılın aynı zamanda 12 hayvanlı Türk takvimine göre **Lağzın, yani** Domuz, yılı olduğu da belirtilmektedir. İ.S. **795** yılı gerçekten **bir Domuz yılı idi. Bu** tarihten 522 çıkarılırsa Mani'nin ölüm tarihi olarak 273 yılı bulunur. Le Coq'un **yayım**ladığı bu Uygurca metindeki tarih, bize, Mani'nin ölüm tarihinin **277 olmayıp 274, hat**tâ 273 olduğunu da böylece bildirmiş oluyor!

A. von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chostcho. I*, Berlin 1911, s. 12)

15 *kin biš yüz artuqı äki-i*
nach dem (Heim)gang des göttlichen

16 *ot'uzunč laγzïn yïl-qa*
Mani Burchan in den Götterhimmel,

17 *ötükäntäki nom uk'uγ'ï*
(hat?) der in Ötükän wohnende Gesetzesfürst,

18 *tükäl ärdämlig y(a)rl-ıγ-qančučï*
der sehr tugendhafte, gnädige

19 *bil-gä b(ä)g t(ä)ngri m(a)r niw mani*
Weisenfürst, der göttliche Mar Niw Mani,

20 *m(a)χi-staka* (lies *kk*?) *ai-γ'ïn bu äki*
dem (?) Maχistak Aiγïn') diese beiden . . .

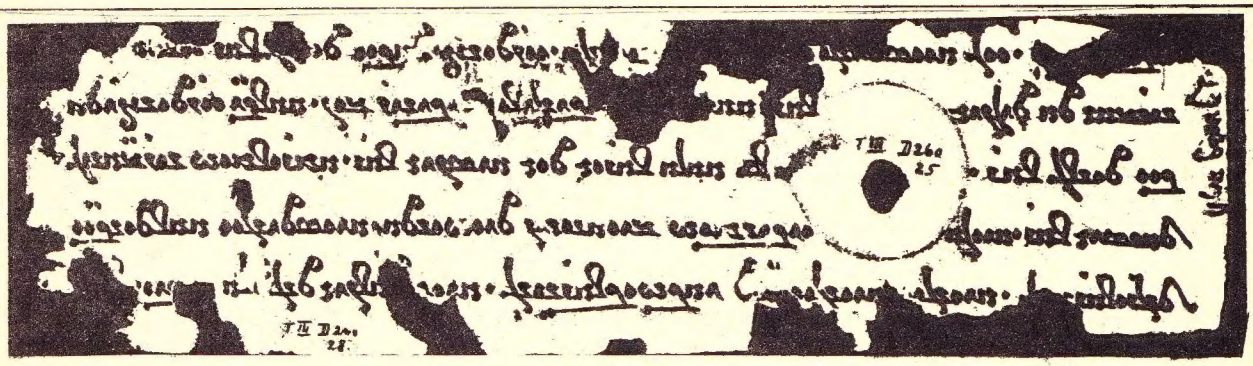

BANG und A. VON GABAIN: Türkische Turfan- Texte. III., Berlin 1930'dan

YAZIÇEVRİMİ:

1) yük[ünür bi]z. yig üstüngi-i [t(e)ngrim] siz[i]ng[e]. yirtinçüteki-i tı[nl](ı)ğlar yi[n]te[m]

2) nırbanta tuğzun-lar. a[yançang] köngüli[n] [y]ükünür biz. alqu yirtinçüte-

3) ki-i tınl(ı)ğ-lar. alp ada-ların-tın oszun-lar. amrılmış nırwanığ

4)tapsun-lar. öge yükünmiş buyanım(ı)z tüşinte. üstüngi-i altınqı-ı

5) t(e)ngrilern[in]g. öngi-i öngi-i vakşiklerning. ü[st]elzün t(e)ngri. de[m] kü[çleri].

ÇEVİRİSİ:

1) tâzimle eğiliriz en üstün tanrımız size. Yeryüzündeki canlılar devamlı surette

2) Nirvana'da doğsunlar. Saygı dolu gönüllerimizle huzurunuzda eğiliriz. Bütün dünyada-

3) ki canlılar, en büyük tehlikelerinden kurtulsunlar. Sükûnete kavuşmuş olarak Nirvana'yı

4) bulsunlar. Överek, tâzimle eğilerek elde ettiğimiz sevap sâyesinde yukarıdaki ve aşağıdaki

5) tanrıların, ve başka diğer ruhların (daha da) artsın ilâhi güçleri!

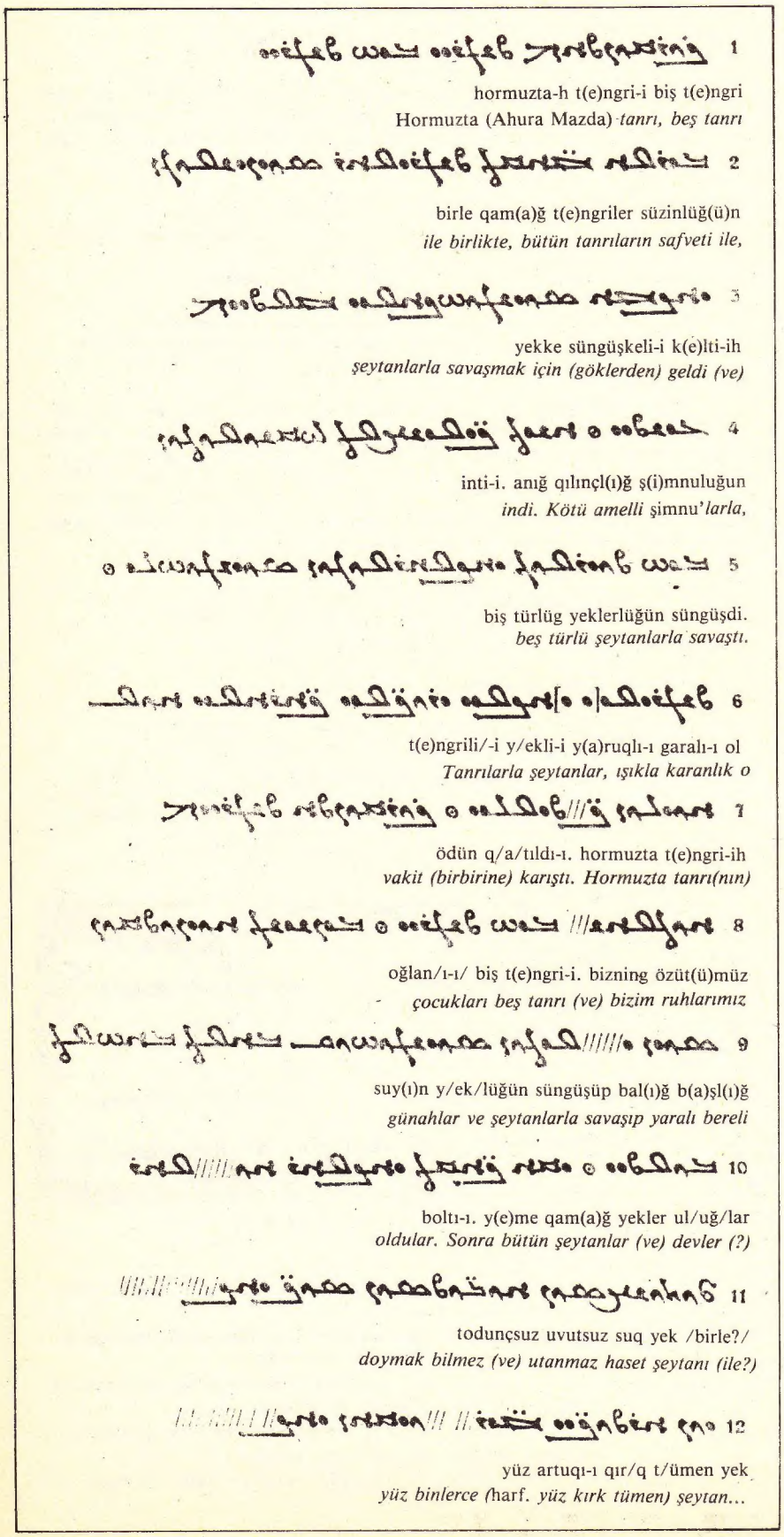

1
hormuzta-h t(e)ngri-i biş t(e)ngri
Hormuzta (Ahura Mazda) *tanrı, beş tanrı*

2
birle qam(a)ğ t(e)ngriler süzinlüğ(ü)n
ile birlikte, bütün tanrıların safveti ile,

3
yekke süngüşkeli-i k(e)lti-ih
şeytanlarla savaşmak için (göklerden) geldi (ve)

4
inti-i. anığ qılınçl(ı)ğ ş(i)mnuluğun
indi. Kötü amelli şimnu'larla,

5
biş türlüg yeklerlüğün süngüşdi.
beş türlü şeytanlarla savaştı.

6
t(e)ngrili/-i y/ekli-i y(a)ruqlı-ı garalı-ı ol
Tanrılarla şeytanlar, ışıkla karanlık o

7
ödün q/a/tıldı-ı. hormuzta t(e)ngri-ih
vakit (birbirine) karıştı. Hormuzta tanrı(nın)

8
oğlan/ı-ı/ biş t(e)ngri-i. bizning özüt(ü)müz
çocukları beş tanrı (ve) bizim ruhlarımız

9
suy(ı)n y/ek/lüğün süngüşüp bal(ı)ğ b(a)şl(ı)ğ
günahlar ve şeytanlarla savaşıp yaralı bereli

10
boltı-ı. y(e)me qam(a)ğ yekler ul/uğ/lar
oldular. Sonra bütün şeytanlar (ve) devler (?)

11
todunçsuz uvutsuz suq yek /birle?/
doymak bilmez (ve) utanmaz haset şeytanı (ile?)

12
yüz artuqı-ı qır/q t/ümen yek
*yüz binlerce (*harf. *yüz kırk tümen) şeytan...*

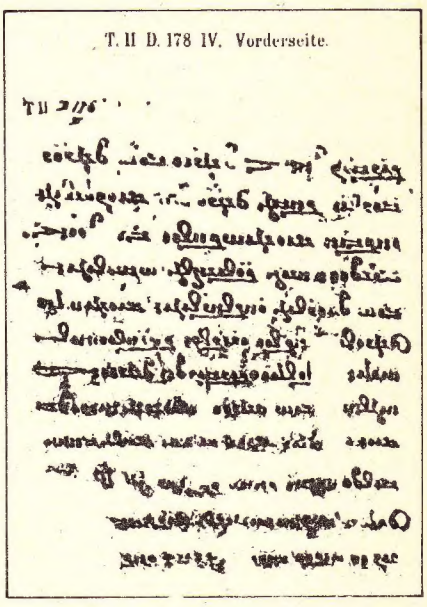

Üstte HUASTUANIFT'ten bir parça (T.II D. 178 IV, Ön), yanda çevrim yazısı ve çevirisi.

(710-740) Orta Asya Maniheistlerince de kabul edilmiştir.

7. yüzyıl sonlarına doğru (692'de) Çin'in büyük kervan yolunu tekrar açması sonucu Maniheist misyonerler Çin'e ve Moğolistan içlerine kadar yayılma imkânını bulmuşlardır. Bir Maniheist misyoner heyeti 694'te Çin sarayına ulaşmış, 732'de çıkarılan bir İmparatorluk fermanı ile de Maniheistlerin Çin'de oturmalarına ve dinlerini icra etmelerine müsaade edilmiştir. Böylece, Maniheizm nasıl Batı'da Hristiyanlık kisvesine bürünmekle itham edilmişse, Doğu'da da kendisini Budizmin bir türü gibi tanıtmağa çalışmakla suçlanmıştır.

Maniheizm, 8. yüzyılda Moğolistan'a da girmiş ve Uygur hükümdarı Bögü Kağan'ın (759-780) 762'te Maniheizmi devlet dini olarak kabul etmesi sonucu Uygurlar arasında da yayılmıştır. Bögü Kağan'ın Maniheizmi kabulü şöyle olmuştur: 762'de T'ang sülalesine yardım için Orta Krallığa giden Bögü Kağan orada bazı Maniheistlerle, muhtemelen Soğd asıllı Maniheistlerle görüşmüştü. Bögü Kağan, bu Maniheistlerden dördünü kendisi ile birlikte Uygur başkentine, Kara Balgasun'a getirmiş, bir süre sonra kendisi Maniheist olduğu gibi Maniheizmi devlet dini olarak bütün Uygurlara kabul ettirmiştir. Bögü Kağan'ın Maniheizmi kabul etmesinin sebebi dinî olduğu kadar da siyasi idi. Kağan Soğdların dini sayılan Maniheizmi benimsemekle halkının geleceğini Çin'e değil Soğdlara yöneltmek istemiş olmalıdır. Soğdlar, o çağda Orta

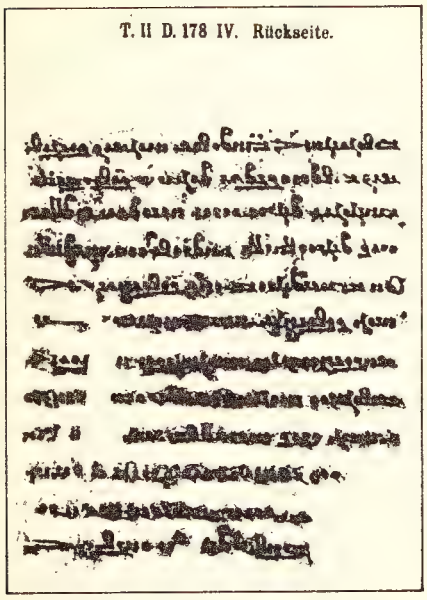

Üstte HUASTUANIFT'ten bir parça (T.II D. 178 IV, Arka), yanda çevrim yazısı ve çevirisi.

Asya halkları üzerinde büyük ekonomik ve kültürel nüfuzu olan bir halktı. Bögü Kağan'ın gerçek amacı ne olursa olsun, Uygurlar nüfuzları altındaki bölgelerde birçok Maniheist tapınaklar inşa ettirmişler, Çinlilerse bundan hiç hoşnut olmamışlardır.

Bögü Kağan'ın Maniheizmi kabul edişini anlatan Uygurca bir metin parçası güzel bir tesadüf eseri olarak günümüze kadar gelmiştir. Uygur alfabesiyle yazılmış iki yapraklık veya dört sayfalık bu metin parçası W.Bang ve A.von Gabain tarafından Türkçe Turfan Metinleri'nin ikincisi olarak 1929 yılında yayımlanmıştır (W.Bang und A. von Gabain, *Türkische Turfan-Texte:* II, Berlin 1929). Bu metin Bögü Kağan'ı dine davet eden Maniheist rahiplerce kaleme alınmış Soğdca bir rapordan Uygurcaya çevrilmiş olmalıdır.

Manihey Alfabesi

Manihey alfabesi, Arami alfabesinin bitişik olmayan türü ile Süryani alfabesinin bitişik türü arasındaki geçiş şekillerinden birini temsil eden Estrangelo yazısından çıkmıştır. Manihey yazısını Estrangelo yazısının biraz değişik bir türü sayanlar da vardır.

Manihey alfabesi Türkçenin yazımı için Orhon alfabesinden daha az elverişli, Uygur alfabesinden ise daha çok elverişlidir.

Manihey alfabesinde Türkçenin ünlülerini yazmak için başvurulan sistem Uygur alfabesindeki gibidir: Söz başındaki *o* ve *u* için *elif, vav, ö* ve *ü* için de *elif,*

1 . . . . . .

/bir yılqı-ı/ yazuqumuznı-ı-h bir

Bir yılık günahlarımızdan bir ve bölünmez

2 ////////

b/iligin/ köng/ü/lte baru boşuyu-u-h

düşünce ile, cânü gönülden ve içtenlikle, kurtulmayı

3 ////////////////

/qolmadım(ı)z/ erser. neçe eksük

niyaz etmedik ise, her ne kadar eksiğ(imiz)

4 ///////

k(e)rgek /b/olt/ı-ı/ erser. amtı-ı-h

noksan(ımız) oldu ise, şimdi,

5 //////

t(e)ngrim m(e)n ra/ym(a)/st f(e)rzind yazuqda

Tanrım, ben Raymast Ferzind günah(larım)dan

6 //////

boşu/nu/ ötünür m(e)n m(a)nastar

kurtulmayı niyaz ederim: Manastar

7

hirz(a) :. .. biş y(i)g(i)rminç

hirza*.. .. *On beşinci.*

8 ///

kü/n sayu/ neçe y(a)vlaq saqınç

Her gün nice nice kötü düşünceler

9 ////////////////////

s/aqınur biz/ . neçe sözlemesig

*geçer aklımızdan (*harf. *düşünürüz); nice söylenmiyesi*

10 ////////////////

irünçü/lüg söz sözleyür biz.

iğrenç sözler söyleriz;

11

neçe işlemesig irünçülüg

nice işlenmiyesi iğrenç

12

iş işleyür biz . anıg qılınçqa

işler işleriz. Kötü amellere

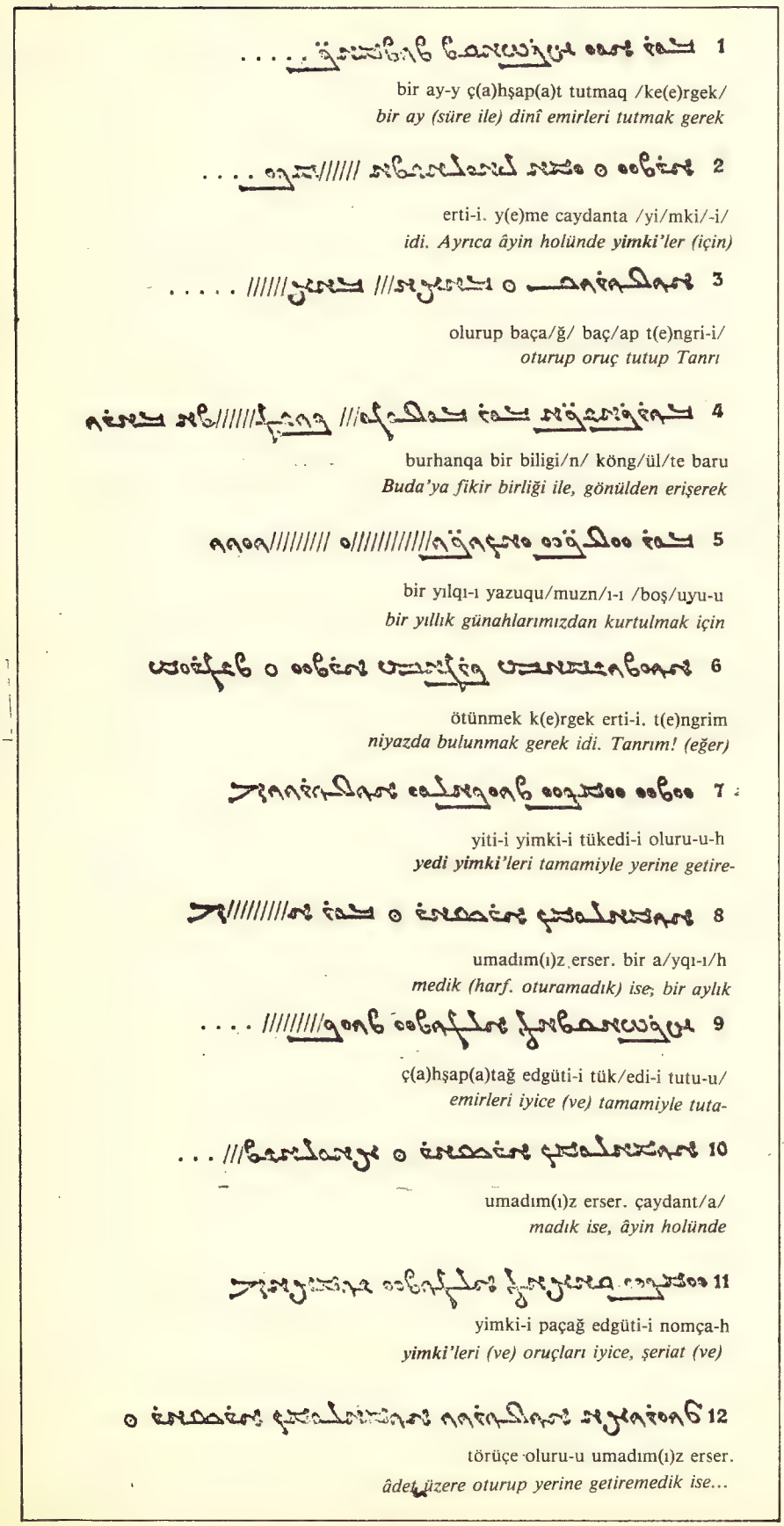

1 ..... bir ay-y ç(a)hşap(a)t tutmaq /ke(e)rgek/
bir ay (süre ile) dinî emirleri tutmak gerek

2 ..... erti-i. y(e)me caydanta /yi/mki/-i/
idi. Ayrıca âyin holünde yimki'ler (için)

3 ..... olurup baça/ğ/ baç/ap t(e)ngri-i/
oturup oruç tutup Tanrı

4 burhanqa bir biligi/n/ köng/ül/te baru
Buda'ya fikir birliği ile, gönülden erişerek

5 bir yılqı-ı yazuqu/muzn/ı-ı /boş/uyu-u
bir yıllık günahlarımızdan kurtulmak için

6 ötünmek k(e)rgek erti-i. t(e)ngrim
niyazda bulunmak gerek idi. Tanrım! (eğer)

7 yiti-i yimki-i tükedi-i oluru-u-h
yedi yimki'leri tamamiyle yerine getire-

8 umadım(ı)z erser. bir a/yqı-ı/h
medik (harf. oturamadık) ise, bir aylık

9 ..... ç(a)hşap(a)tağ edgüti-i tük/edi-i tutu-u/
emirleri iyice (ve) tamamiyle tuta-

10 ... umadım(ı)z erser. çaydant/a/
madık ise, âyin holünde

11 yimki-i paçağ edgüti-i nomça-h
yimki'leri (ve) oruçları iyice, şeriat (ve)

12 törüçe oluru-u umadım(ı)z erser.
âdet üzere oturup yerine getiremedik ise...

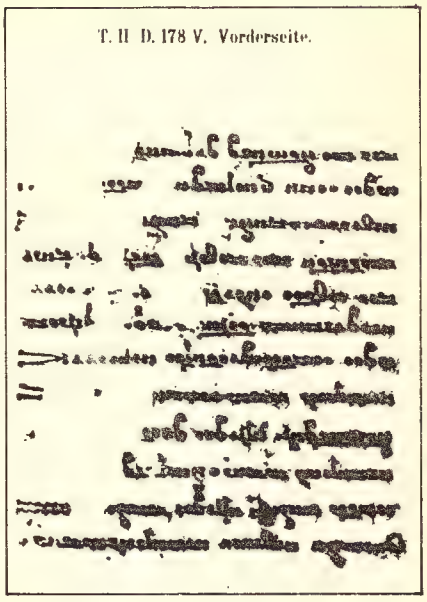

Üstte HUASTUANIFT'ten bir parça (T.II.D. 178 V. Ön), yanda çevrim yazısı ve çevirisi.

vav, ye kullanılır. Kelimenin ilk hecesindeki *ö* ve *ü* ünlüleri de *vav* ve *ye* ile yazılarak *o* ve *u*'dan ayırt edilir.

Söz başındaki *ı* ve *i* ünlüleri ise *elif* ve *ye* ile değil de *ayn* ve *ye* ile gösterilir. Söz içindeki *ı* ve *i* sesleri, doğal olarak, sadece *ye* ile yazılır. Manihey yazısının bir özelliği, söz sonundaki *ı* ve *i* ünlülerinin çok kere iki *ye* ile yazılmasıdır: *iki* yerine *ikii* gibi. Bu fazla *i*'ler Manihey yazılı metinlerin yazı çevriminde kısa bir çizgi ile asıl kelimeden ayrılır: *iki-i* gibi.

Ünsüzlerin yazımına gelince... Manihey alfabesi bu bakımdan Soğd ve Uygur alfabelerinden üstündür. Manihey yazısında *b* ile *p*, *k* ile *g*, *q* (k) ile *ġ* (ɣ), *s* ile *ş* birbirlerinden ayırt edilir; başka bir deyişle, bütün bu ünsüzler için ayrı harfler veya işaretler vardır. Noktalama Uygur alfabesindeki gibidir. Manihey yazısı da, Soğd ve Uygur yazıları gibi sağdan sola yazılır.

Maniheist Uygurlardan kalma yazma parçaları Doğu Türkistan'da, Turfan ve Tun-huang'a bulunmuştur. Pek küçük boyda olan bu elyazması parçaları yüzyıllarca toprak altında kalmış olduklarından iyice tahribata uğramış, böylece sayfaların okunabilen kısımları daha da küçülmüştür.

Uygurlar Maniheizmi 762 yılında kabul etmiş olduklarına göre, Doğu Türkistan'da bulunan Mani yazılı metin parçaları Maniheist Uygurların 762 yılı ile Doğu Türkistan'a göç ettikleri 840 tarihi arasında Moğolistan'da yazıp Türkistan'a getirdikleri elyazmalarından kopmuş sayfalar olmalıdır.

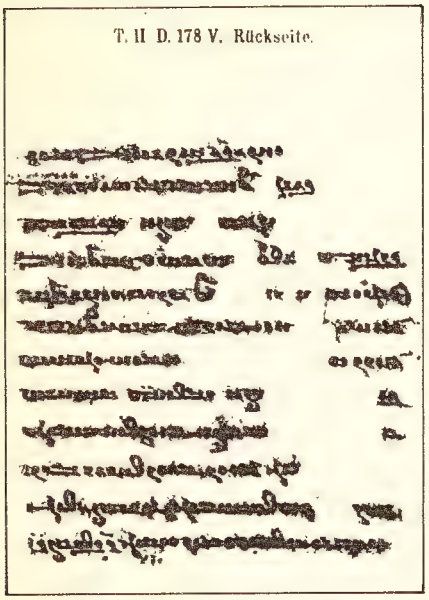

Üstte HUASTUANIFT'ten bir parça (T.II D. 178 V. Arka), yanda çevrim yazısı ve çevirisi.

Maniheist Uygurlardan kalma eserlerin içinde en önemlisi Manihey ve Uygur yazısı ile birçok yazma nüshası bulunan *Huastuanift*'tir. Huastuanift bir "günah çıkartma", "günah çıkartarak tövbe etme" kitabıdır. Bu eser sırasiyle Radloff *(Chuastuanift, das Bussgebet der Manichäer*, Petersburg 1909), A. von Le Coq (*Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores, ABAW* 1910, Anhang, Berlin 1910; "Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-huang, being a confession-prayer of the Manichaean Auditores", *JRAS* 1911, ss. 277-314), L.V. Dmitriyeva ("Kuastuanift: Vvedeniye, tekst, perevod", *Tyurkologiçeskiye İssledovaniya*, Moskva-Leningrad 1963, ss. 214-232) tarafından yayımlanmıştır. A. von Le Coq'un *JRAS*'de yayımlanan eseri Türkçeye de çevrilmiş ve T.D.K. tarafından yayımlanmıştır: *Huastuanift*, çev. S. Himran, Ankara 1941.

Bu yazımızda Le Coq'un Berlin'de, Bilimler Akademisi'nce yayımlanan *Chuastuanift* adlı eserinden alınmış birkaç örnek vereceğiz. Görüleceği gibi, von Le Coq, eseri, o zaman adet olduğu üzere, satıraltı transkripsiyon ve çeviri tarzında yayımlamıştır. Müellif, ayrıca *ı* ve *i* ile biten kelimelerin sonunda fazladan yazılan *ı* ve *i*'leri kısa bir çizgi ile kelimeden ayırmıştır. Kelime sonunda fazladan yazılan *h* harfi için de aynı yöntemi uygulamıştır. Görüleceği gibi, bazı kelimelerde hem fazla bir *i* hem de *h* harfi vardır: *t(e)ngri-i-h, kelti-i-h* vb. gibi. Von Le Coq bu fazla *ı/i* ve *h*'ları "satır doldurucu" olarak adlandırmıştır.

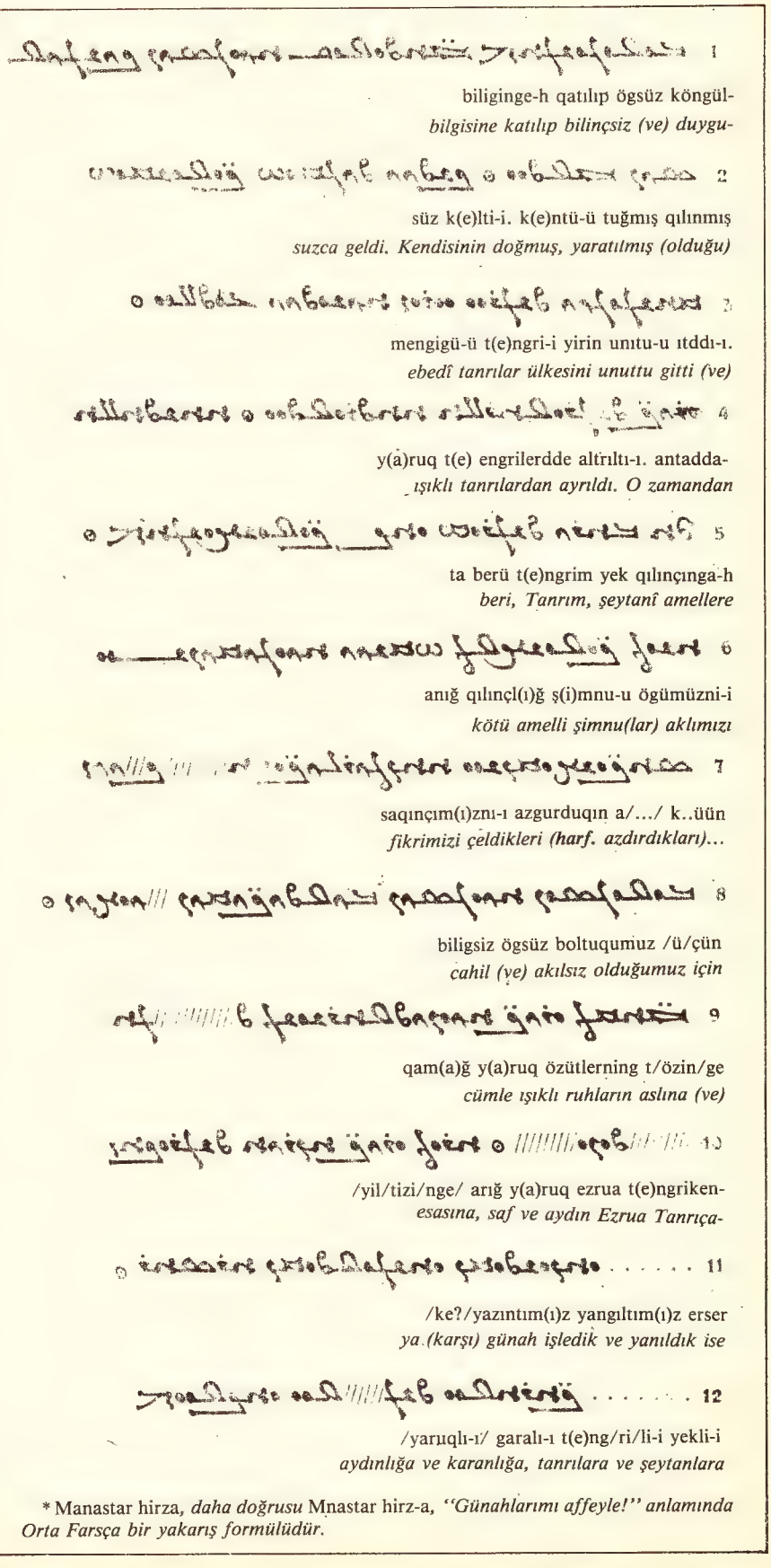

1 biliginge-h qatılıp ögsüz köngül-
bilgisine katılıp bilinçsiz (ve) duygu-

2 süz k(e)lti-i. k(e)ntü-ü tuğmış qılınmış
suzca geldi. Kendisinin doğmuş, yaratılmış (olduğu)

3 mengigü-ü t(e)ngri-i yirin unıtu-u ıtddı-ı.
ebedî tanrılar ülkesini unuttu gitti (ve)

4 y(a)ruq t(e) engrilerdde altrıltı-ı. antadda-
ışıklı tanrılardan ayrıldı. O zamandan

5 ta berü t(e)ngrim yek qılınçınga-h
beri, Tanrım, şeytanî amellere

6 anığ qılınçl(ı)ğ ş(i)mnu-u ögümüzni-i
kötü amelli şimnu(lar) aklımızı

7 saqınçım(ı)znı-ı azgurduqın a/.../ k..üün
fikrimizi çeldikleri (harf. azdırdıkları)...

8 biligsiz ögsüz boltuqumuz /ü/çün
cahil (ve) akılsız olduğumuz için

9 qam(a)ğ y(a)ruq özütlerning t/özin/ge
cümle ışıklı ruhların aslına (ve)

10 /yil/tizi/nge/ arığ y(a)ruq ezrua t(e)ngriken-
esasına, saf ve aydın Ezrua Tanrıça-

11 /ke?/yazıntım(ı)z yangıltım(ı)z erser
ya (karşı) günah işledik ve yanıldık ise

12 /yaruqlı-ı/ garalı-ı t(e)ng/ri/li-i yekli-i
aydınlığa ve karanlığa, tanrılara ve şeytanlara

* Manastar hirza, *daha doğrusu* Mnastar hirz-a, *"Günahlarımı affeyle!" anlamında Orta Farsça bir yakarış formülüdür.*

SERVER TANİLLİ

yüzyılların gerçeği ve mirası

İNSANLIK TARİHİNE GİRİŞ

I

İLK ÇAĞ

900 TL.

İsteme Adresi:
SAY Kitap Pazarlama
Nuruosmaniye Cad. Türbedar Sok. 4/1 Cağaloğlu-İstanbul
Tel:528 17 54

Not:Tek isteklerde 1000 TL. posta pulu gönderilmesi rica olunur.

Güneş Saati

Dr. Yük. Müh.
A. NECATİ AKGÜR

Gnomonun, saatleri ancak dolaylı bir biçimde ve onbeş dakika gibi oldukça kaba bir yaklaşımla belirleyebilmesine karşılık, Güneş saatleri, tıpkı bir duvar, masa ya da kol saati gibi, incelikle belirleyebilmektedirler. Bu özelliği dolayısıyla da, insanın düşünce ürünlerinin en güzel örneklerinden biri olan Güneş saati *(cadran solaire)*, pek ilkel bir alet olarak görünen gnomonun yanında, hayli karmaşık bir yapı gösterir.

Bizim eski kaynaklarımızda, gnomon ve Güneş saatine, ortak bir ad olarak *basîta* denilmektedir. Ancak Topkapı Sarayı duvar gnomonunun tanıtma yazısında, bu aletten *mîkat* (vakit ölçer; a harfi kalın ve uzun okunmalıdır) deye söz edilmektedir.

Masa Güneş saati, yatay bir düzlem üzerine, düzlemle o yerin enlemi derecesi ölçüsünde açı yapacak biçimde, eğik olarak bağlantılanmış bir çubuktan oluşur.

Örneğin İstanbul'un enlemi 41° olduğundan, İstanbul'a uyarlanmış bir Güneş saatinin çubuğu, yatay düzlemle 41° lik bir açı yapmalıdır. Böylece meridyen doğrultusu üzerine, ucu kuzeye gelecek biçimde yönlendirilerek yerleştirilen Güneş saatinin çubuğu, Yeryüzünün kuzey-güney kutup noktalarını birleştiren eksenine paralel bir durum alacaktır (Şekil 12).

Biz, ince bir tahtadan, üzerinde 41° lik bir açı taşıyan bir parça kestirdik ve bunu yine ince tahtadan kesilmiş bir tabla üzerine, dikine gelecek biçimde yapıştırttık (Şekil 13). Böylece evde yaptığımız deneylerde başarıyla kullandığımız güzel bir Güneş saatimiz oldu.

41° lik açı çizmek için,bir açıölçer bulunmuyorsa, dik kenarlarından biri 13.12 cm. öbürü 15.09 cm olan bir dik üçgen çizilmelidir. Bu durumda hipotenüsün (çubuğun) boyu 20 cm; 13.12 cm.lik kenarın karşısındaki açı 41° olacaktır.

Yatay düzlemin (kağıdının) hazırlanmasına (saat çizgilerinin çizilmesine) gelince (A.Muhtar, s.40 ve sonrası; Villedeuil, s. 1227):

Büyükçe bir kâğıt (bir dosya kâğıdı) üzerine XY doğrusunu çizdikten sonra, bu doğru üzerindeki A noktasından, doğruya bir dikme çıkınız (Şekil 14). Bu dikme üzerinde AB = 13.12 cm ve AC = 20 cm uzaklıklarındaki B ve C noktalarını alınız. BA doğrusunu başlangıç çizgisi kabul ederek, B noktası merkez olacak biçimde, her iki yana doğru 15°, 30°, 45°, 60°, 75°, 90° lik açılar alınız. A noktasına 12 yazdıktan sonra, bu 15° lik eşit açıların XY doğrusunu kestiği noktaları işaretleyerek, bunlara, sağa doğru 1,2,3,4,5,6 (ya da 13,14, 15,...), sola doğru da 11,10,9,8,7,6 saat sayılarını koyunuz. Daha sonra bu noktaları C noktasıyla birleştiriniz. Böylece elde edilen C1,C2,C3,...

GNOMON VE GÜNEŞ SAATİ-III

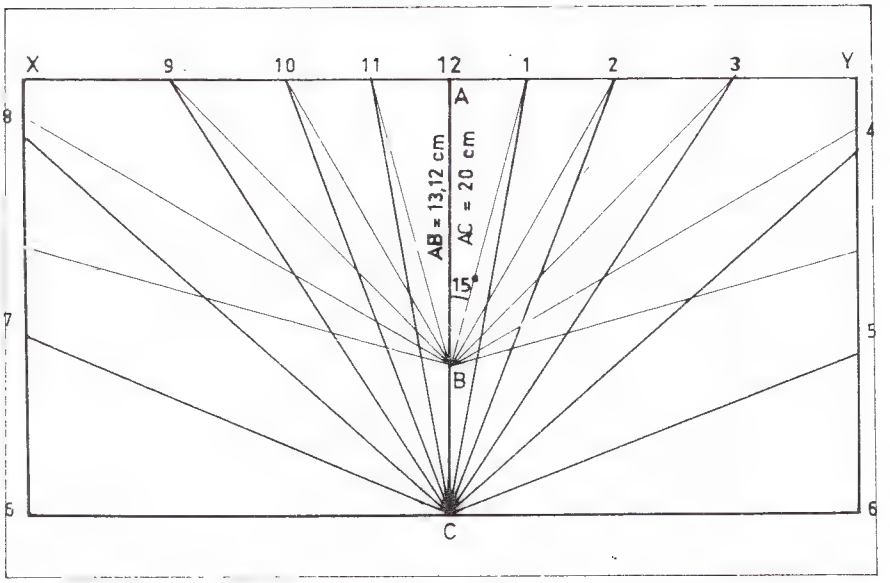

Şekil 14

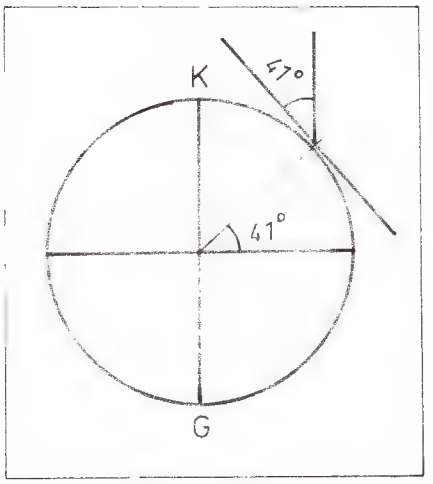

Şekil 12

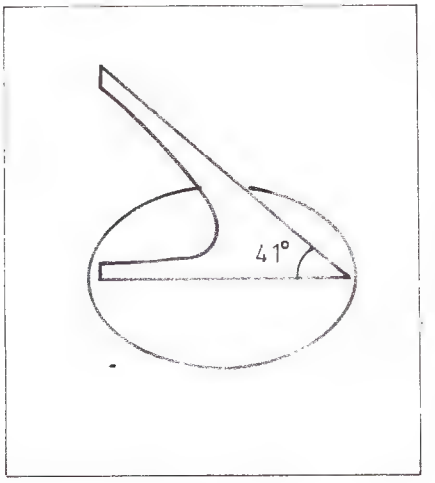

Şekil 13

doğru çizgileri saat çizgileri olacaktır.

Elimizde bir açıölçer yoksa, 1,2,3,.. noktalarının yerleri hesapla da bulunabilir (AC = 20 cm ile):

AB = AC sin 41°
olduğundan, 12-1, 12-2,... arası uzunlukları,

12-1 = AB tg 15° = AC sin 41° tg 15°

= 3,516 cm

12-2 = AB tg 30° = AC sin 41° tg 30°

= 7,576 cm

vb ve C noktasında oluşan 12 C 1, 12 C 2,... açıları,

$$tg(12\ C\ 1) = \frac{12\text{-}1}{AC} = \sin 41° \ tg\ 15°$$

den 12 C 1 = 9°58'12''

$$tg(12\ C\ 2) = \frac{12\text{-}2}{AC} \quad \sin 41° \ tg\ 30°$$

den 12 C 2 = 20°44'43''

(33°16'02''-48°39'05''-67°47'02'') olarak elde edilir.

İstanbul enlemine uyarlanmış olarak düzenlediğimiz Güneş saatimizi artık çalıştırabiliriz:

Doğudan batıya, güney kesimi açık bir yerde ve güneşli bir günde, sabahleyin saat 8.00'e ya da 9.00'a doğru, hazırlamış olduğunuz kâğıdı, düz bir masanın üzerine seriniz. Daha sonra 41° eğimli çubuğu taşıyan küçük aletinizi, 41°'lik uç tam C noktasına ve çubuğun alt (izdüşüm) çizgisi CA doğrusu ile çakışacak yolda bu kâğıt üzerine yerleştiriniz.

Duvar, masa ya da kol saatiniz tam 9.04'ü gösteriyorken (şu yıllarda sürekli olarak yaz saatini kullandığımız için, bu anda İzmit ya da Türkiye saati 8.04 ve İstanbul yerel saati 8.00'dir), kâğıdı (üstündeki aleti oynatmamaya dikkat gösterip) yavaş yavaş döndürerek, çubuğun gölgesini saat 8.00 çizgisi üzerine düşürünüz (Doğrusu, İzmit saati de zaman denklemine göre düzeltilmelidir).

Güneş saatimiz artık çalışmaya başlamıştır.

Saat 10.04'de (daha doğrusu 9.00'da), gölgenin 9 çizgisi, 11.04'de 10 çizgisi,... üzerine geldiğini görmek bizi artık şaşırtmamalıdır.

Dilerseniz saat aralarını, hesaplayıp, çeyrek saatlere ya da beşer dakika aralıklara da bölebilirsiniz.

Bu saat, İstanbul gibi enlemi 41° olan her yerde çalışır. Ancak örneğin Trabzon gibi, aynı enlem üzerinde bulunan bir kentte kullanırken, İstanbul ile aralarındaki saat farkını hesaba katarak çalıştırmamız gerekeceğini hatırdan çıkarmamalıyız.

Masa türü adı verilen bu yatay düzlemli Güneş saatine benzer biçimde, duvar türü denilen düşey düzlemli Güneş saatleri de yapılabilir. Bu durumda, duvar gnomonlarında olduğu gibi, yine iki ayrı konum söz konusu olur. Eğer duvar düzlemi tam doğu-batı doğrultusunda olur ya da saat düzlemi tam doğu-batı doğrultusuna gelecek biçimde duvara yerleştirilirse, çubuğun, saat düzlemi ve düşeyle (90°-41° = 49°)lik bir açı yapması gereklidir. Bu durumda saat çizgileri de değişmeyecektir. Aksi durumda yani saat düzlemi tam doğu-batı doğrultusunda olmazsa temel ilkeler de değişik olacaktır. Ayrıca duvar Güneş saatleri, masa ve duvar gnomonları konusunda da değinildiği üzere, yazın, gündüzün bir bölümünde, üzerlerine Güneş ışınları düşmeyeceği için çalışmazlar.

İstanbul'da masa türü Güneş saatine güzel bir örnek olarak, Heybeliada Özel Rum Lisesi (eski Rum Ruh-

ban Okulu) bahçesinde bulunan saat gösterilebilir. Bu saat 50 × 50 cm boyutlarında bir mermer levha üzerine yerleştirilmiş, metalik bir üçgen levhadır (şekil 15). Mermer üzerindeki tam saat çizgileri uzun, yarım saat çizgileri kısa çizilmiştir. Saatler X, XI, XII vb. romen rakamlarıyla gösterilmiştir. Yarım saat bölüntüsü, göz kararıyla, beş, altı ya da on parçaya bölünmekle, bu saat üzerinde, altı, beş ve üç dakikaları okumak mümkün olur. Yukarıda da açıklandığı üzere saat, İstanbul yerel saatini göstermektedir. Böylece kol saatimiz tam 12.04'ü, 13.04'ü gösteriyorken gölge tam 11.00, 12.00 çizgileri üzerine düşmektedir (Belirlemeler 6 Haziran günü yapılmıştır).

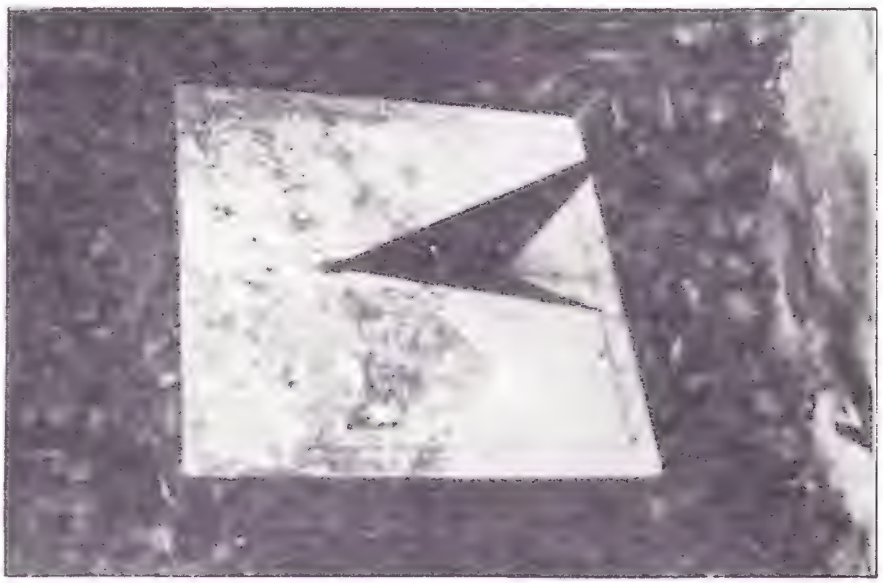

Şekil 15

Bir başka masa türü Güneş saati masa gnomonu konusunda sözü geçen, Topkapı Sarayı bahçesindeki Güneş saatidir. Daha önce de sözü edildiği üzere, bu saatin 1208 (1893/94) yılında yapılmış olduğu belirtilmektedir. Burada, gnomonun hiperbol kolları ve kollar arası ağ bölümlemesi, mermer levhanın orta kesimini ve büyük bölümünü kaplamakta; Güneş saati bölüntüsü ise, dikdörtgen biçimli çerçeve çizgisi üzerinde yer almaktadır (Şekil 4'e bakınız). Yalnız burada, 12 sayısı yerine, 6 rakamı bulunmaktadır. Böylece 6,5,4,.. saatleri, sırasıyla 13.04- 12.04- 11.04.. saatlerini göstermektedir. Saat araları, önce ikişer çizgiyle, üç parçaya yani 20 dakikaya ayrılmış; bu bölümler, yine, dörder çizgiyle beş parçaya bölünmüş; daha sonra bunların araları da, ayrıca, ikiye bölünmüş bulunmaktadır. Böylece saat 2 dakika okutabilmektedir. Saat bölümlemesinin uç değerleri 10.32 (22 Haziranda Güneşin doğuşu) ve 13.28 (aynı günde Güneşin batışı) dir. Bunların aralarındaki açı, saat cinsinden 9 saat 04 dakika, açı cinsinden (1° eşit 4 dakika hesabıyla) 136° dir. Bu açı, 41° enlemi için, yaz gündönümü gününde gece uzunluğunun hesaplanmasında kullanılan

$$\cos \frac{\varepsilon}{2} = \text{tg } 41° \cdot \text{tg } 23° \, 27'$$

formülüyle bulunmaktadır. Bu hesaplamanın çok eskilere gittiği bilinmektedir. Strabon'un *Coğrafya*'sında, örneğin Istanbul'da yılın en uzun gündüz (ya da en kısa gece) süresi için verilen 15 saat 15 dakika mıkdarı, tg43°.tg23°51'değerleriyle elde edilmektedir (Masa gnomonlarına giriş bölümünde, Eratosthenes'in verdiği ölçme değerlerine bakınız). Çubuk düzeni bozulmuş olduğu için, saat çalışmaz durumdadır. Ancak onarımı çok kolay olacaktır. Yapılacak tek iş, bir ucu, şekil 14'deki C noktasına karşı gelen noktaya (iki yandaki saat 12 noktalarını birleştiren doğru parçasının orta noktası; aynı zamanda saat bölümlemesi uç noktalarını gösteren doğruların kesim noktasına) bağlantılanmış çubuk teline, yatayla 41° lik bir eğim vermekten ibarettir.

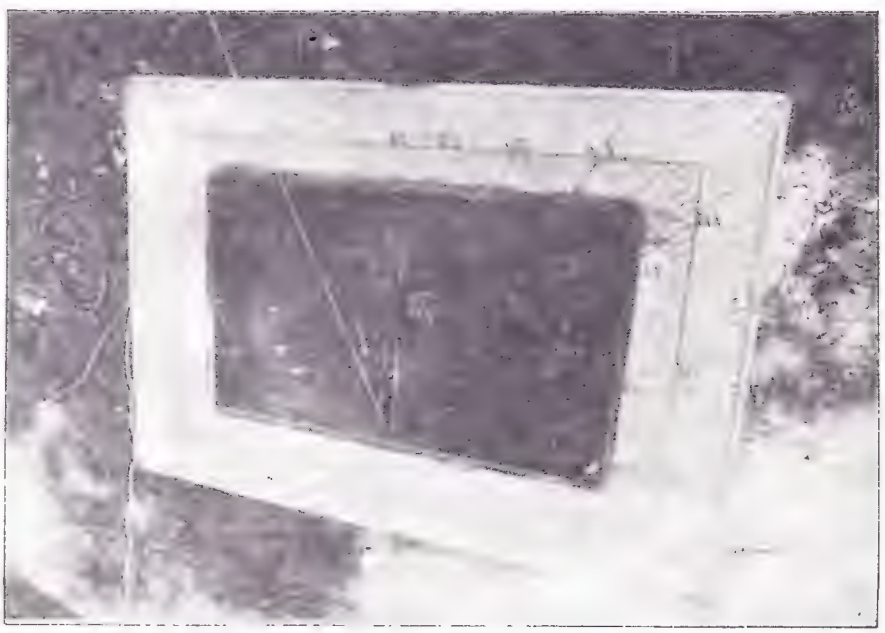

Şekil 16

Masa Güneş saatlerinin pek güzel bir başka örneği, İstanbul'da, Dolmabahçe Sarayı bahçesinde bulunmaktadır. Mermerden, bir metre çapında bir dairenin yarı bölümü üze-

rine şekillendirilmiş olan saat çizgileri, tam ve yarım saatleri belirlemektedirler. Daire çevresi, üzerinde iki bölüntü taşımaktadır. İçteki bölüntü, saat çizgileri aralarını on parçaya bölmekte olduğundan, altı dakika okutmaya yaramaktadır. Dış bölüntü ise, 360 parçalı, derece bölüntüsüdür. Dairenin ikinci yarımı üzerinde, Güneşi, Ayı ve Yeri simgeleyen şekiller ile iki yanlı tanıtma yazısı (kitâbe) bulunuyor. Ayrıca yine daire çevresi üzerinde, beşer derecelik bölümlemeler içersinde yazılar görülüyor. Ancak biz, her iki yazıyı da okuyamadık. Saat sağlam, fakat yönlendirilemediği için çalışmaz durumda bulunmaktadır.

İstanbul'da gördüğümüz dördüncü masa Güneş saati, Beyazıt'taki eski Belediye Kütüphanesi bahçesinde bulunmaktadır. 1935'de Ahmet Ziya Akbulut tarafından yapılmıştır (Aynı yerde, yine aynı kişi tarafından yapılmış bir masa gnomonu bulunduğundan, daha önce söz etmiştik). Üzerinde beş dakika okutacak yolda bölüntülenmiş, iki ayrı saat bölümlemesi taşımaktadır (Şekil 16). Saat bölümlemesinin uç değerleri 4.35 ve 19.25'dir. Bölümlemelerden ilki ve içeride bulunanı İstanbul yerel saatini göstermektedir. Bu, saat çubuğu izdüşüm doğrultusunun tam 12.00 üzerine getirilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Dışta bulunan bölüntü ise 30° doğu boylamı (İzmit) saatini göstermektedir. Çünkü içteki 12.00 çizgisi, buradaki 12.05 çizgisi üzerine gelmektedir. Bu özellik, saat düzlemi üzerine kazınmış olan tanıtma yazısında da belirtilmiştir. Saat düzlemi üzerine, ayrıca, aletin (Güneşe göre çalışan bütün gnomon ve Güneş saatlerinin) göstermiş olduğu yerel saatlerden, kullanmakta olduğumuz ortalama (vasatî) saate geçmek için, yerel saate eklenmesi ya da ondan çıkarılması gereken ve adına zaman denklemi (eski deyimle *ta'dîl-i zaman)* dediğimiz mıkdarları gösteren bir grafik kazınmıştır. Benzeri bir grafik ve açıklaması ile yılın 365 günü için verilen ta'dîl-i zaman değerleri cetveli, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın *Riyâz ul Muhtar*'ında da bulunmaktadır (şek. 46, s.20 ve cetvel 3). Bu cetvelden alınan bazı değerler dakika olarak aşağıya çıkarılmıştır (Saniye ve saniye kesirleri alınmamıştır). Bu çizelgede bulunmayan ara günler için tahmini değerler alınmalıdır.

24 Aralık	12.00	Sıfır
2 Ocak	12.04	
11 Ocak	12.08	
23 Ocak	12.12	
3 Şubat	12.14	
11 Şubat	12.14	27.88 Maks.
20 Şubat	12.14	
11 Mart	12.10	
28 Mart	12.05	
15 Nisan	12.00	Sıfır
24 Nisan	11.58	
14 Mayıs	11.56	07.93 Min.
4 Haziran	11.58	
14 Haziran	12.00	Sıfır
28 Haziran	12.03	
19 Temmuz	12.06	
26 Temmuz	12.06	14.28 Maks.
2 Ağustos	12.06	
16 Ağustos	12.04	
31 Ağustos	12.00	Sıfır
15 Eylül	11.55	
6 Ekim	11.48	
26 Ekim	11.44	
2 Kasım	11.43	40.27 Min.
9 Kasım	11.44	
24 Kasım	11.47	
3 Aralık	11.50	
16 Aralık	11.56	

Bu çizelgeye göre, 24 Aralık, 15 Nisan, 14 Haziran ve 31 Ağustos günlerinde zaman denklemi sıfırdır yani öğle saati 12.00'dir. Buna karşı örneğin 11 Şubatta bu değer + 14 dakika 27.88 saniye olup, bu günlerde (3-20 Şubat arası) Güneş saati çubuğunun gölgesi tam 12.00 çizgisi üzerine geldiğinde (Güneş tam meridyendeyken), kolumuzdaki saatin 12.14 (daha doğrusu İzmit saatiyle 12.18) olması gerekir.

Bu özgün ve sanatlı Güneş saati, bugün yazık ki, çubuğu koparılmış olarak, çalışmaz durumdadır.

Duvar Güneş saatlerine bir örnek, Balat Ferruh Kethuda Camii'nde bulunmaktadır. Saatin düşey mermer levhası tam doğu-batı doğrultusuna gelecek biçimde, duvara yerleştirilmiştir. Düşey öğle çizgisinin altında, eski yazıyla, hatt-ı zevâl (öğle düşeyi) yazısı bulunmakta olup, bunun sağ ve sol yanlarındaki saat çizgileri, yazıyla, bir, iki, üç, dört olarak belirtilmiştir. Ancak bunlar solda dörde, sağda altıya değin gitmekte olup, altı çizgisi de yatay değildir. Ayrıca sağ ve sol yanların çizgileri eşit aralıklı da değildir. Bu sağ sol yanların benzemezliğinin nedenini, saatin, çubuğunun yerinden çıkmış olması dolayısıyla, çalışır durumda olmaması yüzünden anlayamadık. Ancak sol yarımın (öğle öncesi bölümün) yatayda altı olacağı düşünülerek, bir Güneş saati; sağ yarımın ise 7.30'a değin gideceği düşünülerek, bir gnomon bölümlemesi olabileceği yolunda bir tahmin yürütülebilir. Saat çizgileri arası, uçlarda, dört kısa çizgi ile beşer parçaya bölündüğü için, bu saat oniki dakikayı ve tahminle altı ya da dört dakikayı okutabilecek durumdadır. Saat ufak bir yardım ve çaba ile çalıştırılabilecektir.

BİTTİ

KAYNAKLAR

A. Necati Akgür *Aya Yolculuk*, Remzi kitabevi, İstanbul 1971.

M. Delambre, *Histoire de l'Astronomie Ancienne*, 1. cilt Paris 1817.

Cevat Rüştü Gürsoy, *Kartoğrafya*, I. cilt. Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. yayını, Ankara 1961.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. Müntekim Ökmen, Remzi kitabevi, İstanbul 1973.

Ali Kuşçu, *Fethiye çevirisi* (Mir'at ül-Âlem), Çev. Seyyid Ali, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1239 [1824].

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Riyâz ul-Muhtar, Mirât ül-Mîkat ve l-Edvâr*, Bulak matbaası, Kahire 1303 hicri [1886].

H.N. Russel-R.S. Dugan-J.Q. Stewart, *Astronomi*, Cilt I, Çev. N.Gökdoğan- E.Ballı-M.Hotinli, İst. Üniv. Fen Fak. yayını, İstanbul 1953.

George Sarton, *Introduction to the History of Science*, I. cilt, Baltimore 1927.

Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1982.

Strabon, *Géographie* (2. kitap) cilt 1-2, kısım Germaine Aujac, Société d'édition "Les Belles Lettres", Paris 1969.

Paul Tannery, *Recherches sur l'Histoire de l'Astronomie Ancienne*, Paris 1893.

A. Süheyl Ünver, *Ali Kuşcu Hayatı ve Eserleri*. İst. Üniv. Fen Fak. yayını, İstanbul 1948.

A. Süheyl Ünver, *Türk İnce El Sanatları Tarihi Üzerine* (Atatürk konferanslarından ayrıbasım), Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara 1964.

Ch.de Villedeuil, *La Grande Encyclopédie*, "Gnomon" ve "Gnomonique" maddeleri.

Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, Remzi kitabevi, İstanbul 1983.

DEMOKRASİ TARTIŞMASINDA:

YeniGündem

15 Günlük Siyasi Fikir Dergisi

Yeni Gündem
3. sayısında ANAP'ı araştırıyor:
• ANAP nedir, neyi temsil ediyor?
• Birşeylerin devamı mı, yeni bir başlangıç mı?
• Kalıcı bir olay mı, arızi bir çıkış mı?
• Ve ANAP'a aydınların bakışı: Nadir Nadi, Tağrık Buğra, İdris Küçükömer...

Yeni Gündem
3. sayısında sol'daki arayışları tartışıyor:
SODEP'e yanıtlar, İsmail Cem'e bazı sorular...

Ayrıca:
• Korkut Boratav: Sol'un bir kriz yönetimi modeline ihtiyacı var
• Asaf Savaş Akat: Yöntem sorunu
• Ali Bulaç: Yerli kültürler

3. Sayı 1 Haziran'da bayilerde

İLETİŞİM YAYINLARI/PERKA·A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu-İST.
Tel: 520 14 53/54/55

İsmail Hakkı Bey, 1924'te İzmir'deki Harp Oyunlarında subay arkadaşlarıyla birlikte.

ARI İNAN

Damad-ı Şehriyarî Anadolu'da

Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları-II

18 Şubat 1975 tarihinde yaptığımız söyleşide, İsmail Hakkı bey Anadolu'ya geçişini şöyle anlattı:

"Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Almanya, Avusturya devletleri mağlup olmuş, bu savaşlar esnasında Osmanlı Devleti'nin padişahı Sultan Mehmed Reşad Han vefat etmiş, onun yerine kayınbabam veliahd-ı saltanat Vahideddin Efendi padişah olmuştu. Tahta çıkar çıkmaz Enver Paşa'nın başkumandanlık vekâletini almış, yani Enver Paşa yalnız Harbiye Nâzırı olarak vazife görmeye devam etmişti. Vahideddin padişah olduktan sonra her gün askerî durum hakkında malûmat edinmek istiyordu. Bunun için saray-ı hümayunda bir erkân-ı harbiye şubesi tesis edildi ve bu şubeye Harbiye Nâzırı beni şef yaptı. Maiyetime de Neşet Beyi verdiler. (Çopur Neşet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın mutemedi idi.) Ben o vazifede bulunurken günün birinde bir emir aldım. Anadolu'da millî kuvvetlerde erkân-ı harbiye zabitlerinin noksanı varmış ve erkân-ı harp olmam sıfatıyla beni de Anadolu'ya davet ediyorlardı.

Şimdi İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek güç bir işti. İstanbul'u İngilizler, Fransızlar, hatta Yunanlılar işgal etmişti. İstanbul'dan çıkmak bir erkân-ı harb zabiti için güçtü. Bana gelen emrin altındaki imza Ekrem Beyin idi. Ona başvurdum. Bana 'Mustafa Kemal Paşa sizi görmek istiyor. Onun için behemehal Ankara'ya uğramanız lâzım' dedi. Ben de Ocak 1922'de koyun tüccarı olarak, sahte bir yol tezkeresi ile Haydarpaşa'dan trenle Ankara'ya hareket ettim. Hereke'de İngiliz kontrolü, bir İngiliz binbaşısı (yanında da Ermeni bir tercüman) tarafından yapıldı. Ben babamın yaveri Hüseyin Hüsnü (erkân-ı harb miralayı) ile sivil ve tebdil-i kıyafet olarak yolculuk yapıyorduk. İngiliz binbaşısı bana aşağı yukarı 20 kadar sual sordu. Bunları bir kâğıttan okuyor ve cevabını alıyordu. Yani isminiz nedir, babanızın, annenizin ismi nedir gibi birçok sualler. Geçti gitti. Sonra bir daha geldi. Üç defa tekrarladı bu işi. Aynı sualler ve aynı cevaplar. Onları kontrol ediyordu, tutuyor mu tutmuyor mu diye. Neyse anlayamadılar kim olduğumu ve ben koyun tüccarı Mustafa Ağa diye geçtim. Hereke'den sonra istasyonda Kuvâ-yı Milliye'nin, yani Anadolu kuvvetlerimizin mümessili geldi ve vesika istedi. Verdim. Yol tezkeremi görünce, 'Safa geldiniz İsmail Hakkı Bey. Sizi Ankara'da Paşa Hazretleri bekliyor' dedi. Böylece 20 günde Haydarpaşa'dan Ankara'ya (Adapazarı'ndan arabayla Geyve, Nallıhan, Ayaş üzerinden) vardık. O zaman Ankara'da otel filân yoktu. Ufak otel namı altında, altı ahır üstünde odalar bulunan 'Hamza Pehlivan Oteli' diye bir yere indik. Neşet Beye haber gönderdim, o da hemen Mustafa Kemal Paşa'ya haber verdi ve Neşet Beyin evinde Paşa Hazretleriyle bir ak-

şam görüştük. Paşa büyük bir merakla 'Padişahtan, babanızdan ne haber?' diye sordu. Hiçbir haber yok, ben İstanbul'dan kimseye haber vermeden ayrıldım dedim. Onun için bir haber veremeyeceğimi, yalnız ikisinin de sıhhatte olduklarını söyledim. 'Şimdi arzunuz nedir?' diye sordu bana. Cephede bir vazife, dedim. Garb cephesinde. Sonra oturduk yemek yedik ve sabahın saat 3'üne kadar şuradan buradan sohbet ettik. Paşa 'Memnun oldum' dedi ve bizden ayrıldı.

Ertesi sabah Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa'ya gittim. Beni küçük süvari mektebi tabya hocalığına tayin ettiklerini öğrendim. Bu haber üzerine ben, cepheye gitmek istediğimi, buraya Ankara'da hocalık etmek için gelmediğimi, onu İstanbul'da da yapabileceğimi Kâzım Paşa'ya anlattım. 'Öyleyse', 'ben Mustafa Kemal Paşa'ya haber vereyim' diyerek telefon etti. Paşa hazretleri 'Şayan-ı takdirdir. Cepheye gönderin' cevabını vermiş.

Bu suretle Hüseyin Hüsnü Bey ile beraber trenle Sivrihisar'a gittik. Trenden araba ile Garp Ordusu'nun karargâhının bulunduğu Akşehir'e hareket ettik. Garp Ordusu Kumandanı İsmet Paşa Akşehir'de idi. Erkân-ı harp kumandanı da bizim Kel Asım. Sonradan Gün Asım oldu, yani Asım Gündüz. Ben İsmet Paşa'dan kabilse bir alay kumandanlığı rica ettim. Bir süvari alayının kumandanı olarak harbe iştirak etmek istiyorum, dedim. İsmet Paşa 'Hiç münhal olmadığı için, şimdilik sizi 5. Süvari Kolordusuna gönderiyorum' dedi. Fahrettin Altay Paşa'nın maiyetine. Ben de teşekkür ederek, ertesi gün hareket ettim. Sultan Dağı'nı geçerek, Yalvaç'tan Karaağaç'taki 5. Kolordu'nun karargâhına vasıl oldum. Oraya vardığımda Fahrettin Paşa: 'Şimdilik istirahat edin, sonra sizi bir yere tayin ederiz' dedi. Üç ay geçti, vazife vermediler. Yalnız ara sıra ufak manevralar oluyor, beni hakem tayin ediyorlardı. Bütün iş bu. Tabiî ben de sıkıldım. Orada bulunan bir doktor bana mahremane dedi ki: 'Siz padişahın damadı, sadrazamın oğlu olduğunuz için size vazife vermiyorlar'. Ben fevkalâde meyus bir halde, Mustafa Kemal Paşa'yı görebilmek için bir fırsat beklemeye başladım. O fırsat da birkaç hafta sonra geldi. 5. Süvari Kolordusu tamamen Ruslar tarafından techiz edilmiş, hayvanlar, üniformalar, silâhlar hepsi Ruslar tarafından hediye olarak Türkiye'ye gönderilmişti. Rus sefiri Suriç [Aralof olmalı-*A.İ.*], Azerbaycan sefiri Aralof [Abilof olmalı-*A.İ.*], Gürcistan sefiri, Dağıstan sefiri, velhasıl ne kadar Rusya'ya ait sefir varsa, hepsini bu kolorduyu görmeleri için davet etmişlerdi. Güzel bir resm-i geçit yapıldı. Resm-i geçitte bir vazifem olmadığı için, ben seyircilerin arasında duruyordum. Mustafa Kemal Paşa önümüzden geçerken, iki adım öne gelerek selâm verdim ve 'Paşa Hazretleri maruzatım var' dedim. 'Ha siz burada mıydınız?' dedi. 'Evet' dedim, 'size anlatmak istiyorum, maruzatım var. Niçin burada bulunduğumu ve resm-i geçitte bulunmadığımı anlatmak istiyorum.' 'Pekalâ. Saat 5'te gelin görün beni' dedi. Öğleden sonra saat 5'te oturduğu yere gittim ve meseleyi anlattım. Şöyle böyle benden şüpheleniyorlar dedim. 'Böyle şey olmaz. Yarın ben bir harp oyunu tertibedeceğim. Siz de bulununuz' dedi. Ertesi gün Paşa'nın oturduğu evde bir masada harita hazırlanmıştı. Türk ve Yunan ordularının durumunu gösteriyordu. Bana Türk ordusunun başkumandanlığını, bir miralaya da Yunan ordularının başkumandanlığını verdi, Mustafa Kemal Paşa. Ben binbaşıydım, karşımdaki miralay. Herhalde dedim, miralay harbi kazanacak. Bu harb oyunu dört saat sürdü. Oyun esnasında M.Kemal Paşa beni birkaç defa azarladı 'Yanlış yapıyorsunuz, geri al emrini' diye. Ben de cevaben 'Müsaade ederseniz Napolyon'un bir sözü vardır: *Ordre, contrordre, desordre*, verilen bir emir geri alınıp da başka bir emir verilirse felâkettir. Karmakarışık olur demektir. Onun için emirlerimi geri almıyorum. Bence ben doğru hareket ediyorum' dedim. 'Çok zayiat verdin' dedi. 'Ziyanı yok. Zayiat vereyim de harbi kazanayım' diye cevap verdim.

Akşam saat 8'de harp oyunu sona erdi. Mustafa Kemal Paşa bana 'Siz ufak tefek hatalar yaptınız, çok zayiat verdiniz, ama harbi kazandınız. Emirlerinizi geri almadınız, tezinizi müdafaa ettiniz, tebrik ederim' dedi ve İsmet Paşa'ya hitaben 'Bu değerli erkân-ı harbinizi şimdiye kadar vazifesiz bıraktınız, Garp Cephesi'nde münhal bir yer yok mudur?' İsmet Paşa cebinden bir defter çıkardı ve 16. Piyade Fırkası'nın erkân-ı harbiye reisliğinin boş olduğunu, fakat o fırkaya hiçbir erkân-ı harp zabitinin, kumandanının pek aksi olmasından dolayı gitmek istemediğini, ama ben istersem o fırkaya gidebileceğimi söyledi. 'Kumandan kimdir?' dedim. 'Âşir Bey' dediler. Miralay Âşir Bey benim harbiye mektebinden sınıf arkadaşımdı. Onun için görevi kabul ettim. Ondan sonra Mustafa Kemal Paşa beni yemeğe alakoydu. Yemekte İsmet İnönü, Fırka Kumandanı Zeki Bey, Fahrettin Altay Paşa da vardı.

Ben böylece 16. fırka erkân-ı harbi olarak savaşın nihayetine kadar görev yaptım. Fırkamız Bolvadin'den, Akhisar, Balıkesir, Gönen, Çanakkale'ye kadar olan mıntıkada görev yaptı."

İsmail Hakkı - Ali Nuri Okday kardeşlerin gelecek sayıda vereceğimiz mektuplarına geçmeden önce, 18 Mayıs 1922 tarihinde Şehzade Abdürrahim Hayri'nin Anadolu'daki İsmail Hakkı Beye yazdığı bir mektubu görelim:

Aziz dostum İsmail Hakkı Beyefendi,

Mektubunuzu memnuniyetle okudum. Vedalaşmadan harekete mecburiyetinizi pek haklı görürüm. Yakında bir süvari alay kumandanlığına tayininiz haberi son derece beni memnun etti. Bütün ümid-i halâsımız sizlerin muvaffakiyetindedir. Daima en samimi kalble Cenab-ı Haktan ordumuzun, âleme yegâne hakkımızı işittirecek kuvvetimizin muzafferiyetini temenni ediyorum. Ah Azizim, oraya gelmek benim için bir bahtiyarlıktır, borç, bir vazife. Lâkin ne yapayım ki, gel diyen yok. Esasen harekât-ı milliyemizin ilk İzmir işgalinde vücub-i zühurunu en evvel kemal-i azm ve cesaretle söyleyen gene ben değil miydim? Emin Bey arkadaşımızın topçu müfettişliğine tayini haberine çok memnun oldum. Kıymetli silahdaşımız bu suretle lâyık olduğu yerini almış oluyor.

Şehzade Abdürrahim Hayri

İtalya Büyükelçisi Galip Kemalî Beyin (Söylemezoğlu) Sadrazam Tevfik Paşaya Bir Mektubu

Roma, Otel Boston 10 Kânunuevvel [Aralık] 1920

Hak-i pâ-yi sâmi-i hazret-i sadaretpenahiye arz-ı çakeranemdir, [yüce sadaret makamı hazretlerinin eşiğine kullarının sunuşudur]

Dün lehülhamd [hamdolsun] salimen Roma'ya vasıl oldum [ulaştım]. Pira'ye muvassalattan [varmadan] evvel telsiz telgrafla Felemenk [Hollanda] sefareti vasıtasıyla sefaret-i seniyye tercümanı Vicari Efendiyi vapura davet etmiştim. Geldi. Ahval-i mahalliye [yerel durumlar] hakkında pek mühim malûmat verdi. Vicari gayet gözü açık, (kulağı sağırdır), zeki ve vaz'iyyet ve tahavvülât-ı siyasiyeyi [siyasal değişmeleri] pek yakından tetkik ve takib eder bir memurdur. Atina'da bulunduğum müddet hidematından [hizmetlerinden] cidden müstefid olmuş [faydalanmış] idim. Verdiği izahata nazaran:

"Kral Konstantin'in avdetini [dönüşünü] men' müstahildir [engellemek hayal edilemez]. Halk yekzeban olarak [ağız birliği ederek] avdetini talep ediyor. Ve efkâr-ı umumiye [kamuoyu] artık memleketi tahrib eden harbin bittiğine kaildir [inanmıştır]. Buna devam ise maddeten mümkün değildir. Hatta Venizelos kalmış olsaydı bile, cepheler kendiliğinden çözülecek idi. Memlekette o derece bitâbi [halsizlik] vardır. Geçenlerde akdedilmesi mutasavver [tasarlanan] 400 bin drahmilik istikraza karşılık tutularak hükûmet 200 bin drahmilik evrak-ı nakdiye tab ve mevki-i tedavüle vaz' etmiştir [kâğıt para basarak dolaşıma koymuştur]. Şimdi devletler işbu istikrazın dahi akdine müsaade edilmeyeceğini ve her türlü muavenet-i nakdiyenin [para yardımının] kat' edileceğini [kesileceğini] tebliğ ettiklerinden, dahili memlekette mühim bir buhran-ı malî zuhur etmiştir. Zaten Venizelos Yunanistan'ı terkederken, birlikte giden erkân ve tevâbii [başkanlar ve adamları] yekûnu milyonlara baliğ olan mebaliğ-i mühimmeyi [önemli tutarları] de almayı unutmamışlar.

Hülâsa baştan başa Yunanistan bir fetret-i siyasî ve malî [siyasal ve malî kargaşalık] ile sarsılmakta ve halk cidden bitâbi göstermektedir.

Pire'den sonra Korfu'da dahi birkaç saat durduk. Vapura gelen sandalcılar ile de görüştük. Malûm-i asafaneleridir ki [Vezirlere özgü yüksek bilgileri içindedir ki] Yunanistan'da siyaset-i aliyeye en pespaye halk dahi iştirak eder [katılır] ve en büyüğü ne düşünürse, en küçüğü de onu öylece taakkul [akıl yürütür] ve tatbik eder. Bu halkın yaygaralarla söylediklerine, hele birisinin şayan-ı dikkat bir tavır ile anlattığına nazaran: "Beş senedir devam eden zulm ve istibdat cümleyi bizar ettiği

II. Abdülhamid'in Oğlu Abdürrahim Efendi: Bir Şehzadenin Dramı

Bu zat, II. Abdülhamid'in beşinci oğluydu. 1894'te Yıldız Sarayı'nda doğmuş, bir süre Almanya'da okumuştu. Topçu subayı olarak, Galiçya'da tabur komutanlığı, Filistin Cephesinde alay komutanlığı yapmıştı. Birinci Dünya Savaşı içinde, 1919 yılında Mısır Hidiv ailesinden Abbas Halim Paşanın kızı Nebile Emine Hanımla evlenmiş, 1920'de ondan Mihrimah Selçuk adında bir kızı olmuştu. 1924'te Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte, bütün hanedan üyeleri yurtdışına sürülünce, o da ailesiyle birlikte Paris'e yerleşmiş, fakat 1933'te eşinden ayrılınca yoksulluğa düşmüştü. Abdurrahim Hayri Efendi, 20 Ocak 1952'de Paris'te bir otel odasında yüksek dozda morfin alarak intihar etmiş, Bobini mezarlığına gömulmüştür. Bakınız: Kadri Mısıroğlu, *Osmanoğullarının Dramı* (İstanbul: Sebil Yay., 1974), s. 256-64.

Şehzade Abdurrahim Efendi, Kurtuluş Savaşının en başında (1919 yazı), bir Heyet-i Nâsiha ile Konya'ya da gönderilmişti. Cemal Kutay'ın (Heyet Başkanı Müşir Ali Rıza Paşanın özel yazmanı olan) Burhan Cahit (Merkaya 1892-1949) Beyin anılarından aktardığına göre *[Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları* (Ankara. Diyanet İşleri Bşk. Yay., 1973), s. 71-73]: sonradan Delibaş İsyanında şehit edilen, Mebus ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Konya Heyet-i Merkeziyesi Reisi Müderris Ali Kemalî Efendi, Şehzadeye bir mektup yazıp Kuva-yı Milliye'yi savunmuş, Abdürrahim Efendi de, bu mektuptaki dilekleri, "Konya mebuslarının müşterek arzası" olarak İstanbul'daki Sadrazam Damat Ferit Paşaya bildirmiştir. Bunun üzerine Sadrazam da, Ali Rıza Paşaya şifreli bir telgraf çekerek "Şehzadeyi hiç kimse ile ihtilât ettirmeden derhal İstanbul'a hareket ediniz" emrini vermiştir.

Abdürrahim Efendi ve İsmail Hakkı Beye yazdığı bir başka mektup

Beyefendi, 20.12.32 [1916]

Hanımefendi hazretleri tarafından gonderilen mektubu aldım. Teşekkur ederim. Zâtınızın Sekizinci Orduya tayin edildiği mektup munderecatından istidlâl ettim. Cevat Paşa hazretleriyle Sekizinci Ordu karargâhına Tul-i Germ'e (?) geldiğim gün si zi çok gözledim ise de maateessüf görüşemedik. Cenab-ı Hak'tan muvaffakiyetinizi ve yakın zamanda görüşmemizi temenni ederim.

Şam'da Onikinci Sahra Topçu Alayı Kumandanı Şehzade Abdürrahim Hayri

[herkesi bezdirdiği] gibi, bir türlü bitmeyen harb, ahaliyi maddî ve manevî envai mahrumiyetlere, felâketlere sevketmiştir. Artık herkes sulh ve istirahat istiyor. Vatan ve vatanperverlik iyidir, lâzımdır, fakat bir iki kere harb neyse, fakat boyuna muharebe! yağma yok! Ne altta kaldı ne üstte! Karılarımızı bıraktık harbe gittik, geldiğimizde cümlesinin karnını şişmiş bulduk. Fransız mıdır, İngiliz midir, Sırp mıdır? bilmiyoruz'' diye gülünç, gülünç olduğu kadar beliğ ve feci bir surette vaziyet-i mahalliyi [yerel durumu] ve endişe-i milliyi tasvir ettiler.

Birindisi'ye muvassalatta [varışta] otelde Kral Konstantin'in baş *ecüier*'si Prens İpsianti'yi gördüm. Birkaç saat sonra bir Yunan vapuru ile Yunanistan'a dönüyor idi. Zavallı idama mahkûm idi. İskelede uzun uzadıya görüştük. İhtimal Kral da belki gizli olarak orada idi. Çünkü aralarında pek telâşlı bir hareket var idi. Herhalde kralın zaman-ı avdeti muayyen olmadığını söyledi. Venizelos siyasetinin ne kadar sakîm [yanlış] olduğu nihayet vakayiin [olayların] herşeye takaddüm eylediğini ve Yunanistan'ın menafi-i [çıkarları] devlet-i aliyenin [yüksek Osmanlı devletinin] dostluğunu teminde olduğunu söyleyerek, krala ihtiramat-ı mahsusamı [özel saygılarımı] ve tebrikat-i samimiyemi takdim ettim. Elyevm nezd-i kralîde [henüz kralın katında] sefirim. Yunanistan ile resmen muharib olmadık. Bu vaziyet-i gayr-ı tabiiyeye hitamı vermek arzu ederlerse [bu normal olmayan duruma son vermek isterlerse] hükûmet-i Osmaniyeden aynı hüsn-i mukabeleye maruz kalacaklarına [iyi karşılığın sunulacağına] emin olsunlar. Devletler Yunanistan'ı İzmir'den ve Trakya'dan çıkarmadan Yunanistan bu mesaili [meseleleri] suret-i dostanede halletmeye çalışmalıdır dedim. İstihbarat-ı hususiye-i çakeraneme [değersiz özel araştırmama (haber almama)] nazaran, Yunanın Berlin sefir-i sabıkı Teotokis bura sefaretine telgraf yazdırmış, bizim ile mükâleme etmek istiyor imiş. Keyfiyet tahakkuk ederse sefaret-i seniyye vasıtasıyla arzederim ve talimat isterim.

Bu akşam umur-i siyasiye [siyasal işler] müdir-i umumiyesi Mösyö Lago'yu gördüm. Kont Sforza'nın İngiltere'yi mutedil [ılımlı] mesleğe sevkedebildiğini bu istidad-ı hâzıradan [iyi gelişmeden] istifadeye şitab [yararlanmakta acele] etmekliğimizi söyledi. Hariciye nâzırını yarın göreceğim. Netice-i mükalemeyi [görüşmenin neticesini] arzederim.

Dersaadet'ten esna-yı harekette arzeylediğim vechile [İstanbul'dan ayrılırken söylediğim gibi] tekmil hukuku, yed-i müeyyed-i ulyalarına tevdi ediyorum [bütün hakları yüce, güçlü ellerine emanet ediyorum]. Nimet külfete göredir, fehvasınca [kavramında] hakk-ı âcizanemdeki eser-i

• İsmail Hakkı Okday (1881-1977)

Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Okday 28 Ekim 1881'de Atina'da doğdu. Annesi İsviçre asıllı Afife (Elisabeth Tschumy) Hanımdır.

Öğrenimi: 1887-1893'te Berlin'de Wilhelm Gymnasium, 1894-1895'de Berlin'de Französisches Gymnasium, 1896-1899'da İstanbul'da Galatasaray Lisesi, 1900-1903'de İstanbul'da Mekteb-i Fünun-i Harbiye, 1910-1914'de Berlin'de Prusya Yüksek Harp Akademisi.

Özel olarak da Galatasaray tarih öğretmeni M. Charvet'den iki sene ''Devletler Hukuku'' dersi almıştır.

1903'de Harbiye Mektebinden mezun olan İsmail Hakkı Okday irade-i seniye ile Kolağası rütbesiyle Sarayı hümayunda hünkâr yaveri olarak göreve başlar.

1904'de Binbaşı olur. Hicaz demiryolunun Maan mevkiindeki açılış törenine heyetle katılır.

1905'de Yarbaylığa yükseltilir. Alman veliahtı Wilhelm'in Berlin'deki düğününe giden heyette bulunur.
Bağdat demiryolunun Ereğli'deki açılış merasiminde heyetle katılır.

1906'da İspanya Kralı 13. Alphons'un Madrit'teki düğününe heyetle katılır.
Hicaz Demiryolunun El-Ula mevkiindeki açılış törenine gönderilen heyet üyesidir.

1907'de Albay olur. İtalya Kralı Vittorio Emanuelle'ye Hanedan-ı Âl-i Osman nişanını vermek uzere Roma'ya giden heyettedir.

1908'de Alman İmparatoru II. Wilhelm'i Korfu adasında selâmlamak ve Aya Saran'da Santi Quaranta'ya ava davet etmek üzere İzzettin yatı ile Arnavutluk sahillerine gönderilen heyettedir.

1909-1910'da Rütbe Tasfiye Kanunu uyarınca, albaylıktan teğmen rütbesine inmiştir.
Berlin'de İmparatorun İkinci Hassa Süvari Dragon alayında Alman üniformasıyla ve Alman üstteğmeni rütbesiyle takım subayı takım subayı olarak bilfi'il hizmet etmiştir.

1910-1911'de Berlin Prusya Yüksek Harb Akademisinde öğrenimini sürdürmüştür.
Alman 50. Topçu Alayında takım subayı olarak 3 ay staj ve istihbarat için 3 ay süreyle Fransa'ya gönderilmiştir.

1912'de Birinci Balkan Savaşı'nda Yanya Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı kurmayında emir subayı yardımcısı olarak görev yapmıştır.

1913'de II. Balkan Savaşı'nda Gelibolu müstakil Kolordusu Kumandanlığı emir subayı olmuştur.

Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşanın oğulları Ismail Hakkı ve Ali Nuri (Okday) kardeşler 1915 yılında Kilvos'ta bir istirahat anında.

lütf-ü kadirâne-i seniyyelerine muntazırım [yüksek, kadirşinas lütuflarınızın ortaya çıkmasını bekliyorum]. Buraya Osman Nizami Paşa'nın gönderileceğini işittim. Müşarünileyh [adı geçen kişi] Berlin'den bigayr-ı hakkın azledilmişti [haksız olarak işinden atılmıştı]. Tekrar oraya izamı [gönderilmesi] bir nevi intak-ı haktır [hakkın yerine getirilmesidir]. Burada 1,5 senedir yaptığım mevki, hasıl eylediğim münasebat, ihzar ettiğim [hazırladığım] zeminlerden ne için kolaylıkla istifadeye imkân ve fimabad [bundan sonra] burada pek ziyade faaliyete ihtiyac-ı kat'i mevcut iken [kesin ihtiyaç varken], buraya başka birisini göndermek doğru olur mu bilmem. Bendeniz 1916 senesinden beri enva-yı müşkilâta [çeşitli zorluklara] mehalike [tehlikeli işlere] göğüs verdim. İki defa hayatım bahasına Rusya Bolşevikleri nezdine gittim ve birbuçuk seneden beri de burada bu kadar uğraştım. Netice olarak 6.000 lira borca girdim. Bunun mükâfatını hükûmet-i seniyye bendenizi Ferid Paşa'nın bile tayin etmek üzere gönderdiği bir memuriyetten mahrum etmekle mi verecek? Zir-i riyaset-i fahimanelerinde [yüksek başkanlığınız altında] müşekkil bir heyet-i celilenin [oluşmuş bir yüksek kurulun] bu derece büyük bir haksızlık yapacağını tasavvur edemem. Artık işe adam aramak zamanıdır. Efendimiz bu ciheti pek ziyade takdir buyurursunuz. Hem millet babası, hem de pir-i mesleğiniz itibarile.

Efendimize açıkca arz-ı hal ediyorum [halimi bildiriyorum] ve mübarek dest-i şeriflerinden kemal-i hörmetle takbil eder [kutsal ellerinizden saygıyla öper] hak-i pâ-ye [ayağınızın toprağına] yüz sürerim.

Şevki Bey veya Nuri Bey vasıtasıyla bir kelimelik emr-i devletlerine intizar eylerim [beklerim] efendim.

Galib

● Sabık Dahiliye Nazırı Reşid Beyin Tevfik Paşaya İki Mektubu

Sabık Dahiliye Nazırı Reşit Bey, Tevfik Paşa'nın hükûmeti kurmakla görevlendirildiğini duyar duymaz, yeni sadrazama yazdığı 19 Ekim 1920 tarihli bir mektupla kendisini tebrik etmiş ve ondan Paris Sefirliğine tayinini rica etmiştir. Aslı Türk Tarih Kurumu Arşivindeki Tevfik Paşaya ait belgeler arasında bulunan bu mektuptan başka, yine Reşit Beyin Son Sadrazama yazdığı 24 ve 30 Kasım 1920 tarihli iki mektubu daha vardır ki, hayli ilginç oldukları için, onları da buraya aynen alıyoruz:

Bulgar Barış Heyetinin mihmandarlığını da yapmıştır.

1913-1914'de Berlin'de Yüksek Harb Akademisinde öğrenimine devam etmiş ve bitirmiştir.

1914-1915'de Karadeniz Mevki-i Müstahkem Alman murahhaslığı yaveri ve kurmay subayı olmuştur. Bu arada da kurmay sınıfına nakledilerek, kıdemli yüzbaşılığa yükselmiştir.

1915-1916' da Irak ve İran'daki 6. Ordu kumandanı Mareşal von der Goltz Paşa'nın yaveri ve kurmay subayı olarak görevlendirilmiştir.

1916'da Batı Trakya'daki 2. Bulgar ordusunda Osmanlı İrtibat Kurmay subayı olmuştur.

16.8.1916'da Sultan Vahideddin'in kızı Fatma Ulviye Sultan ile evlenmiştir. (21 Eylül 1921'de irade-i seniyye ile boşanmıştır.)

1916'da İstanbul Karargâh-ı Umumi Harekât Şubesi birinci kısım âmiri olmuştur.

1917'de İstanbul -Karadeniz- da I. Ordu İstihbarat kısmı âmiri olmuş ve Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaretinde onun mihmandarlığını yapmıştır.

1918'de binbaşılığa yükseltilmiştir.

Veliahd Mehmed Vahideddin'in başyaveri olmuş ve Münih'e Bavyera kralı Ludwig'e Hanedan-ı Âl-i Osman nişanını götüren heyette bulunmuştur.

Cülus-i Hümayunu tebliğ etmek üzere Almanya'ya, Avusturya'ya ve Bulgaristan'a gönderilen heyet üyelerindendir.

1919'da Saray-ı Hümayun Maiyet-i seniyye kurmay subayı ve hünkar yâveridir.

1920'de Versailles Sulh Konferansı'na askerî murahhas olarak katılmıştır.

1921'de ise Londra Sulh Konferansı'na İstanbul heyetinde askeri murahhastır.

1922'de Anadolu'daki Millî Ordu'ya katılmıştır.

Ilgın'da 5. Süvari Kolordusu kurmay subayı

16. Piyade tümeni kurmay başkanı olmuş ve yarbaylığa yükselmiştir. İstiklâl Madalyası almaya hak kazanmıştır.

1923'de İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı tercüme dairesinde şube müdürü olmuştur.

1924-1925'te Ankara'da genelkurmay istihbarat dairesi birinci şube müdürü olmuş ve İzmir'de Atatürk'ün kurduğu harp oyunu tertib heyeti üyeliğini de yapmıştır.

19.12.1912'te Ali Paşa'nın kızı Hatice Gerhunde Hanımla evlenmiştir.

1926'da askerlikten ayrılmış ve Dışişleri Bakanlığı'na girmiştir. 4. Siyasi Şube Müdürü olmuştur.

1927-1928 Anvers Konsolosu.

1929'da Çeşme'de Muhtelit Mübadele Komisyonu kıymet takdiri heyetinde Türk delegesi.

1930-1931'de Dışişleri Bakanlığı Matbuat Umum Müdürlüğü I. Şube müdürü.

1932-1933 Moskova Başkonsolosu.

1934-1936'da Filibe Başkonsolosu.

1937'de Dışişleri Bakanlığı Matbuat Umum Müdürlüğü Tercüme ve Matbuat Şube Müdürü.

1938-1939'da Bari Başkonsolosu

1940'da Basra Konsolosu. Basra'da Türk askerî menzil noktasının tesisine memur edilmiştir.

1941'de Dışişleri Bakanlığı Cemiyet-i Akvam Dairesi Baş. yardımcısı

Dışişleri Bakanlığı Ticaret Dairesi reisi.

1942'de Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Dairesi Reisi

Dışişleri Bakanlığı Konsoloslık Dairesi Reisi

1943-1944'de Viyana Başkonsolosu olmuş ve 6 ay süreyle Almanya'da enterne edilmiştir (II. Dünya Savaşı).

1945-1947'de Maslahatgüzar derecesi ile Atina Başkonsolosu

1947'de yaş haddinden emekliye ayrılmıştır.

10.10.1977'de vefat etmiştir.

Ali Nuri Okday (1883-1977)

Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri 1883'te Atina'da doğmuştur. İlkokulu Berlin'de Fransız Lisesi'nde bitirmiştir.

1900 yılında Pangaltı Harbiye Okulu'nda okumuş ve 3 yıl sonra 1903'te diplomasını alarak, irade-i seniyye [padişah emri] ile saray-ı hümayun yâveri olmuştur. 1903-1908 yılları arasında hemen her sene terfi ederek Albay olur. 1905'te görevli olarak Alman veliahdının düğününe gider. Hicaz-Hamidiye demiryolunun açılışına heyetle katılır. 1906'da İspanya kralının evlenme törenine gider. Anadolu Demiryollarının Konya-Ereğli kısmının açılış törenine katılır.

Ali Nuri Okday daha sonra İstanbul'da Hassa Mızraklı alayında ve Berlin'de İmparator II. Wilhelm'in II. Hassa Dragon Süvari alayında subay olarak görev yapar.

1912-1913 yıllarında Balkan Savaşı çıkınca, Alman imparatorunun özel süresiz izniyle Edirne'de Süvari Tugayına emir subayı olur.

1913'te Osmanlı Orduları Başkumandan vekili İzzet Paşa'nın izniyle kurmay eğitimini tamamlamak üzere Almanya'ya gider. Öğrenimini tamamlayınca Türkiye'ye döner ve Genel Müfettiş von der Goltz Paşa'nın yaveri olur.

Bu görevi Goltz Paşa'nın Çanakkale Cephesi'ni teftişe gittiği zaman beraberinde götürdüğü Ali Nuri'nin orada geçirdiği ağır bir barsak hastalığı nedeniyle İstanbul'a dönmesine kadar devam eder.

Ali Nuri Okday Cumhuriyet döneminde ticaret ile meşgul olmuştur. Edibe Hanımla evlenmiştir. Bir oğlu (Şefik Okday), bir kızı (Semra Tanman) vardır.

23 Eylül 1977'de ölmüştür.

24 Teşrinisâni [Kasım] 1920

Maruz-ü çaker-i kemineleridir [değersiz kulunuzun sunuşudur],

13 Teşrinisâni 920 tarihiyle müverrah [tarihli] olarak Maliye nâzır-ı esbakı [bir önceki Maliye Bakanı] Reşad Beyefendiye zat-ı sâmilerine [yüce kişiliğinize] arzolunmak üzere göndermiş olduğum uzun bir mektubda Venizelos'un sukutunu [düşmesini] ima ve Konstantin'in partisiyle uyuşmak mümkün göründüğünü ilâve etmiştim.

Mektubumun tarihinden beş gün sonra Venizelos'un sukutu tahakkuk etti [Venizelos'un (iktidardan) düşmesi gerçekleşti]. Konstantin partisiyle derhal bir müzakere-i gayr-ı resmiyeye girişmek lüzumu ise şimdiden daha ziyade ehemmiyetle göze çarpıyor. Bu maddeyi de ihtiva etmek [kapsamak] üzere ahval-i umumiye [genel durum] hakkında mütalâatımı [görüşlerimi] bervech-i âti arzediyorum [aşağıda olduğu gibi sunuyorum].

1. Yunanistan ahvaliyle mütehayyir [durumuna şaşırmış] görünen Fransa hükûmeti pek endişenak [endişeli], fakat hâlâ ne yapacağını tayinden âciz bir vaziyettedir.

2. İngilizler için bu vakada mucib-i tahayyür [hayreti gerektiren] birşey olmadığından, onlar kendilerine muvafık bir hattı ittihaz [kendilerine uygun bir yol kabul] etmiş olsalar gerektir.

3. Bu iki hükûmetin reisleri arasında cereyan edecek müzakerenin [olacak görüşmenin] neticesi katiyyetle tahmin edilmezse de, İngilizlerin mürevvic [destekler] göründükleri serbesti-i hareket esasının kabul edileceği manzumdur [düzenlenmiştir]. Bu takdimde Fransızlarla, İngilizlerin Yunanistan ve dolayısiyle şark hakkındaki harekât-i atiyyeleri [geleceğe dönük davranışları] belki ezelî olsa bile, fakat hakiki bir terafuk [yardımlaşma] temin edilemez itikadındayım [inancındayım].

4. Binâenaleyh [bundan dolayı], Düvel-i Muazzamanın bir çok müşkilât-ı müzakerat [görüşmeler] içinde telif edebilecekleri Sevr muahedesini tadil [değiştirmek] için aralarında vahdet-i fikre [fikir birliği] ve nazar [görüş birliği] peydası hemen mümteni [olamaz] gibidir; ve bunların bir ya ikisiyle anlaşıp, diğerinin veya diğerlerinin hilâf-ı rızası olarak tadilâta tasaddi etmek [başlamak] de tehlikelidir sanıyorum.

5. Mütalâat-ı anife [daha önceki görüşler] doğru ise, İzmir ve Edirne meselelerini yeni Yunan hükûmetiyle halledip, Düvel-i Muazzamayı emr-i vaki [oldu bitti] karşısında bulundurmak eshel ve eslem [kolay ve en emin] tamik olmak [incelenmek] lâzım gelir.

6. Bunun için derhal Konstantin partisiyle mingayr-ı resmî [resmiyet dışı olarak] müzakereye girişmek lüzumuna kaniim ve bu işe teşebbüs için emir ve talimatınıza muntazırım [beklerim]. Müzakerenin gayr-ı resmi olarak başlaması -şayet ricat icab ederse- hükûmet-i seniyyenin [yüce hükûmetin] serbesti-i hareketine [hareket serbestliğine] daha müsait olur mütalaasında bulunuyorum.

7. Anadolu'daki vatandaşlarımızın 5 maddelik davalarından ikisi bu suretle halledileceği gibi, dördüncü için de mâ'larz [duyurulmakla beraber] mektubumda gösterdiğim çare temin edilebilirsen kafi derecede müessir [etkili] olur zannederim.

8. Üçüncü teklifleri maddeten hükümsüz, beşinci teklifleri ise (?) beraber ahvâl-ı hazıra-yı siyasiyede [şimdiki siyasal durumda] hariç ez hududdur [sınır dışıdır]. Hüküm ve tesiri münhasıran [özellikle] bize ve nihayet İslam'a ait olan bir hususun Avrupa Düvel-i Muazzamasına teklif bîlüzum [lüzumsuz] hem muzir [zararlı] olur kanaatindeyim.

9. Şu halde bu esasa göre, Anadolululara itilâf istihsali [birleşme sağlanması] kısmen temin edilmiş demek oluyor. Teşebbüsat-ı siyasiyemizin [siyasal girişimlerimizin] müessir olmak için bu itilâfı lâzım görüyorum. Meselâ şimdi Anadolu'dan İzmir'e doğru bir harekât-ı askeriye icrası Konstantin hükûmetini bizimle uyuşmak yerine bizzarure [ister istemez] ve hilâf-ı emeli [isteğine aykırı] olarak Venizelos mesleğini takibe mecbur eder.

10. Bir kerre İzmir ve Edirne işi halledilirse, bir taraftan imtiyazat-ı maliye [malî ayrıcalıklar] ve iktisadiyeyi evvelce arzettiğim vechile tehvine [kolaylaştırmaya] ve hatta izaleye [ortadan kaldırmaya] çalışmakla beraber, diğer taraftan mahirane hareketle Asya'da medeniyet nâfi [faydalı] bir rol deruhte suretiyle Sevr muahedesinin bütün takyidad [bağlayıcı] ve şerait-i askeriyesini tâdil ettirmek ve hatta devlet-i Osmaniye'ye beynelmilel [uluslararası] mühim bir mevki kazandırmak bile bendenize hayale kapılmıyorsam mümkün gibi görünüyor.

Ahvalin [durumun] iktisab ettiği [kazandığı] bu şekl-i müsaide [elverişli biçime] o kadar ehemmiyet atfediyorum ki, bu yaver ü'z-zuhur [ortaya çıkan yardım], bu mafevka'l-intizar [hiç umulmadık anda] fırsatı da kaçırmak endişesiyle hab [uyku] ve huzurdan mahrumum.

Zat-ı sâmi-i fahimanelerine [yüce ve üstün kişiliğinize] ikinci defa olarak tasdie [başvurmayı] bu sâikin tesiriyle cüret ediyorum. Emr ü ferman hazret-i menlehül emrindir [buyruk ve ferman emir sahibi hazretlerimindir].

Sabık Dahiliye Nâzırı Reşid

Reşid Beyin İkinci Mektubu

Maruz-u çaker-i kemineleridir [değersiz kulunuzun sunuşudur],

Evvelki iki arizama [küçükten büyüğe sunulan dilek yazısı] zeylen [ek olarak] bir kerre daha hak-i pâ-yi samilerini [yüce ayak toprağınızı] tasdi [rahatsız] etmeyi kendime vazife addediyorum.

Fransa'da efkâr-ı umumiye [kamuoyu] ve parlamento mesail-i Şarkiyede [Doğu sorunlarında] İngiltere nokta-i nazarını ki,

bizim tamamen lehimizdedir; kabul etmemeye katiyyen azmeylemiş görünüyor.

Buraca mevsuken [kanıtlı, güvenilir biçimde] işittiğime göre, Lloyd George Bevres muahedesinin muhafaza-i ahkâmında [hükümlerini muhafazada] musir imiş [direniyormuş]. Fransa reis-i vükelâsının [başbakan] 2-3 gün sonra İngiltere'ye avdet etmek [dönmek] üzere bugün Paris'e vürudu me'muldür [gelmesi beklenmektedir.] Müşarünileyh [adı geçen kişi] İngilizleri Fransa noktai nazarına imâle edemezse [meylettiremezse] ki, -edemeyecek gibi görünüyor- buhran-ı vükelâ [hükûmet bunalımı] muhakkaktır. Mösyö Leyques'e, Mösyö Briand'ın halef olacağı söyleniyor. Bura parlamentosu mahafilinde [toplantı yerlerinde] Anadolu hükûmetiyle sulh-i münferid akdi fikri [tek başına sulh yapmak düşüncesi] tevessü etmektedir [genişlemektedir]. Bunun esbab-ı mucibesini [gerekçesini] tafsilen arzı zait görüyorum [ayrıntılarıyla söylemeyi gereksiz görüyorum]. Zat-ı fahimaneleri takdir buyururlar. Anadolu'ya rağmen İstanbul'la akdedilecek mukavelatın [yapılacak sözleşmelerin] kıymet-i maddiyece noksanı teslim edilse bile, İstanbul'a rağmen Anadolu ile kararlaştırılacak suver-i tesviyenin [çözüm yollarının] de kıymet-i hukukiyesi şayan-ı itibar olamayacağını bu sabah Reisicumhurun başkatibi Petit'ye izah ve hiç olmazsa sulh meselesinde İstanbul ile Anadolu arasında itilaf-ı nazar [görüş birliği] peydası elzem olduğunu [olmasının gereğini] mufassalan ityan ettim [etraflıca söyledim]. Bu nazariyeyi icab eden ve bendenizce mümkün olan mahallerde tekrar ediyorum. Şerait-i sulhiyede [sulh şartlarında] matlub olan [istenilen] tâdilatı Anadolu'daki rüesa [başkanlar] ile bilitilâf [anlaşarak] hazırlamak ve Paris'te hükûmet-i seniyye [yüce hükûmet] namına söz söyleyebilir bir adem bulundurmak şimdi itikad-ı çakeranemce [değersiz inancımca] hatm ül ifa olan şeylerin akdemidir [işi bitirmek için yapılacak şeylerin ilkidir]. Bugünkü ahval-i müsaideyi [elverişli durumu] de heba edersek Türkiye'nin hakk-ı hayatını inkâr etmiş olacağız. Şu tasdiimden [rahatsız etmemden] ve bu kadar açık serd-i mütalaaya [görüş bildirmeme] cüretimden dolayı afv-ı cemil-i fahimanelerini [yüksek aflarını] rica ve teveccühat-ı samiyelerini [yüksek teveccühlerini] istifa ederim [dilerim].

Ol babta ferman hazret-i menlehûl emrindir. [Bu konuda ferman, buyruk sahibindir].

Sabık Dahiliye Nâzırı Reşid
30 Teşrinisani [Kasım] 1920

Gelecek sayıda devam edecek.

1920 Yılının Önemli Olayları

10.1.1920 Tevfik Paşa Âyan Reisliğine seçilmiştir.
12.1.1920 Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı toplanmıştır.
13.1.1920 Sultanahmet Meydanı'nda yüzbinlerce kişinin katılmasıyla bir protesto mitingi yapılmıştır.
9.2.1920 Ali Rıza Paşa Kabinesi güvenoyu almıştır.
4.3.1920 Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır.
8.3.1920 Salih Paşa kabinesi kurulmuş, bu da ancak 2 Nisana kadar sürmüştür.
16.3.1920 İstanbul fiilen işgal edilmiştir.
5.4.1920 Damad Ferid Paşa 4. defa kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir. (G. Jaeschke'nin kronolojisinde 25 Martta kabine kurması için Damad Ferid Paşaya teklifte bulunulduğu belirtilmektedir.)
18.4.1920 San Remo Konferansı'nda Galib Kemalî (Söylemezoğlu)'nin müşahid olarak bulunması.
23.4.1920 Büyük Millet Meclisi açılmıştır.
2.5.1920 Tevfik Paşa riyasetinde bir heyet (San Remo Konferansı neticeleri için) Paris'e hareket etmiştir.
11.5.1920 Versailles'da San Remo Barış Andlaşması taslağı Tevfik Paşa'ya verilmiştir.
22.5.1920 San Remo Konferansı kararları T.B.M.Meclisi'nde görüşülüp, reddedilmiştir.
27.5.1920 Padişah Vahideddin'in Andlaşmanın biraz daha hafifletilmesi için İngiliz Kralına mektubu.
12.6.1920 Paris'e hareket eden Damad Ferid Paşa
9.7.1920 İstanbul'a dönmüştür.
22.7.1920 Sevres Andlaşması Saltanat Şûrâsınca kabul edilmiştir.
30.7.1920 Damad Ferid Paşa istifa etmiştir.
10.8.1920 Sevres Andlaşması İstanbul hükûmeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanmıştır.
31.7.1920 5. kez kurulan Damad Ferid Paşa kabinesi.
1.10.1920 Üç Âli Komiserin Damad Ferid Paşa'nın istifasını istemeleri üzerine, Adam Block'un da tavsiyesiyle sadrazam
16.10.1920 istifa etmiştir. Yerine,
21.10.1920 Tevfik Paşa kabineyi kurmuştur.

Son Sadrazam Tevfik Paşa Versailles'da

Cumhuriyet Dönemi
Türkiye
Ansiklopedisi

Önümüzdeki hafta çıkacak 36. fasiküllle 4. Cilt tamamlanıyor

Türkiye'yi öğrenmek için özgün, yetkin ve kapsamlı kaynak: Bilim adamlarımız, yazarlarımız, sanatçılarımızdan oluşan 120 kişilik yazı kadrosu... Bu kadronun yıllar süren çalışmasının ürünü... Toplumumuz üzerine her konuda derinliğine bilgi... Fotoğraflar, belgeler, çizelgeler...

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: Türkiye'yi öğrenmek için vazgeçilmez bir kaynak.

Eksik fasiküllerinizi tamamlamak için İletişim Yayınları'na başvurabilirsiniz.

4. ciltte yer alan konular ve yazarlar:

Günlük Hayat; Murat Belge.

Halkevleri; Tevfik Çavdar.

Heykel; Meriç Hızal, Prof. Tamer Başoğlu.

Hukuk Düzeni; *Adalet ve Yargı, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Cezaevleri, Af, İstiklâl Mahkemeleri, Sıkıyönetim, Sansür, Türk Basınında Sansür;* Prof.Dr. Yıldızhan Yayla, Atilla Sav, Selâhattin Keyman, İsmet Kemal Karadayı, Doç.Dr. Mete Tunçay, Doç.Dr. Bülent Tanör, Alpay Kabacalı.

Hukumetler ve Programları; Neşe Erdilek.

İktisadî Düzen ve Sorunları: *Devralınan İktisadî Miras, İzmir İktisat Kongresi, İktisadî Gelişmenin Evreleri, İktisadî Politikalar, İktisadî Düşünce ve Politika Tartışmaları, Rant Ekonomisi, Tasarruf Sorunu;* Tevfik Çavdar, Prof.Dr. Gündüz Ökçün, Dr. Çağlar Keyder, Prof.Dr. Asaf Savaş Akat, Dr. Ayşe Trak, Prof.Dr. Zeyyat Hatipoğlu, Nihal Tuncer.

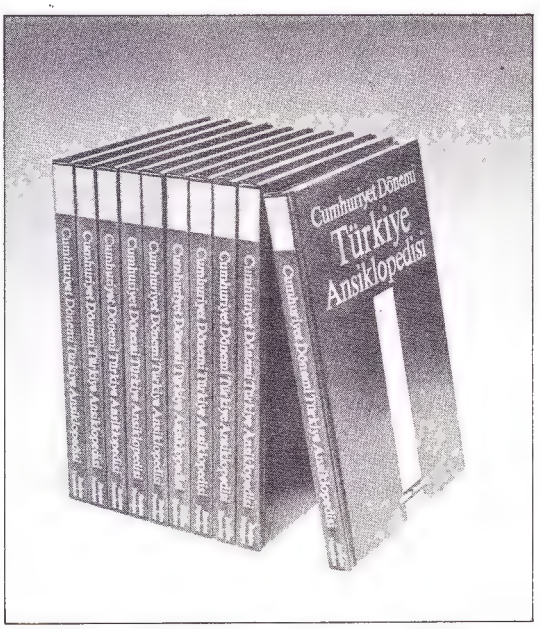

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi bir İletişim yayınıdır.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han, Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53 - 520 14 54 - 520 14 55

Soldan sağa: Profesörler Kubalı, Tunaya, Onar, Velidedeoğlu ve Orgeneral Gürsel

İstanbul Üniversitesi Komisyonu'nun 28 Mayıs Bildirisi

Bir Belgenin Öyküsü

TARIK ZAFER TUNAYA

27 Mayıs 1960 günü Ankara'ya çağrıldık. İstanbul'dan eski tip bir askeri uçakla yola çıktık. Uçağın koltukları yoktu. Yanları sıra biçimi oturacak yerlerle çevrilmişti. İstanbul Üniversitesi'nden çağrılan bizler yedi kişiydik: *Ord. Prof. Sıddık Sami Onar, Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Naci Şensoy, Prof. Tarık Zafer Tunaya* ve *Doçent İsmet Giritli*. Uçakta o zaman tanışmadığımız kimseler de vardı. Pilotlar ve mürettebat imzalarımızı topluyorlardı. Kâğıt bulamayanlar uçakla ilgili dergi sayfalarında buldukları boş yerlere imzamızı attırıyorlardı.

Uzun, çok uzun gelen ve bazılarımızı hasta eden bir uçuştan sonra Güvercinlik (Etimesut) hava alanına indik, merasimle karşılandık ve doğruca Genel Kurmay Başkanlığı'na gittik. Yol boyunca "tezahürat" yapılıyordu.

Genel Kurmay Başkanlığı'nda alındığımız büyük salonu kalabalık bir subay grubu doldurmuştu. Bizi sıcak bir ilgiyle karşıladılar. Bu gurubun Millî Birlik adını aldığını henüz bilmiyorduk. İçlerinde tanıdığımız tek kişi Korgeneral Cemal Madanoğlu'ydu.

İzmir'de bulunan Orgeneral Cemal Gürsel henüz gelmemişti, bekleniyordu. Bir süre sonra geldi Paşa. Uzun masanın başına oturdu. Kısa konuşmalar başladı. Ben konuşmadığımı hatırlıyorum.

Böyle anların heyecanı da bir başka oluyor. Mesleğimin 23. yılındaydım. Derslerimin konusu gereği hep İngiliz, Amerikan, Fransız devrimlerini anlatmış, bu tarih olaylarının belgelerini okutmuş ve yorumlamıştım. Bütün merakım, ilgim, araştırmalarım ve sevgim Türk Devrim Tarihi üzerinde toplanmıştı. Hem de bunları heyecanla, sanki yaşamaya çalışır gibi anlatmaya çalışırdım. Ama hiçbir ihtilâl eylemi içine girmemiştim. O anda sanki teoriden uygulamaya çağrılmıştım.

Olup bitenleri keşfetmek için etrafıma bakınıyordum. Sıddık Sami Onar hoca, rahatsız uçak yolculuğunu unutmuştu. Kısa tümcelerle duygularını belirtti. Hıfzı Veldet hoca da heyecanlıydı. O da, şimdi hatırlayamayacağım bir konuşma yaptı. En çok anımsadığım Prof. Kubalı'nın uzun konuşmasıdır. Fakat yirmi dört yıl sonra, ne söylediklerini anımsamıyorum. Yalnız bir ara gizli uçuş yapan Amerikan uçaklarından söz etmişti. Ragıp hocayı uçak sarsmıştı ve çok rahatsızdı. Hepimizi dinledikten sonra Gürsel Paşa konuştu. Hoşgeldiniz sözlerinden sonra yaptığı kısa konuşmasından şu tümceler gayet iyi aklımda kalmış:

"Biz üniversiteye inanıyoruz. Hayır iman ediyoruz. Sizlerden yeni bir anayasa yapmanızı istiyoruz. Hiçbir müdahale fikrinde değiliz. Yalnız, yapacağınız bu anayasada iki şeyin olmasını istiyoruz. Din istismarını yasaklayan hükümler bulunsun ve ikinci bir meclis olsun."

Akşam Ankara Palas'ta konuk edildik. Otel kapısı önünde arabalardan indiğimiz zaman, görevli inzibat erlerinin hepimizin ellerini öpüp boynumuza sarıldıkları bugün gibi gözlerimin önünde.

Galiba ertesi sabah erken kalkanlardan biriydim. İlk kez girdiğim ve bir gece geçirdiğim Ankara Palas'ın koridorlarında etrafıma bakınarak dar bir merdivenden otel lobisine doğru inmeye başladım.

Merdivenin tam ucunda, yüksek arkalıklı bir koltuğa oturmuş, elindeki kâğıtlara eğilerek bir şeyler yazan Sıddık Sami hocayı gördüm.

İndiğimde Velidede hoca da gelmişti.

Sıddık Sami bey bize dönerek, 27 Mayıs hareketinin anlamını dile getiren "bir şeyler" yazdığını söyledi. Bir an yine kâğıtlarına döndü. Son tümcesini tamamladı. Bize uzattı.

Kâğıtlar Ankara Palas antetli idi ve yazı eski Türkçeydi. Okumamızı ve "ilâve edeceklerimiz" varsa eklememizi istedi. Velidede hocayla onun karşısında kâğıtları heyecanla okuduk ve biz de eski Türkçe çıkmalar yaptık. Kâğıtlar elden ele dolaştı.

Genel Kurmay Başkanlığı'ndaki aynı salona gittik. Metin okundu. Üzerinde pek az —belki anımsayamadığım birkaç sözcük değişikliği— yapılarak kabul edildi. Sunuş satırları, imza satırlarını saptayan değişikliklerle Ord. Prof. Velidedeoğlu tarafından eklenmiştir.

Prof. Onar'dan yazdığı kâğıtları, tarihsel bir anı olarak saklamak üzere istedim. O da kabul etti.

Klişesini gördüğünüz belge metinleri, yirmi dört yıl sonra ilk kez gün yüzü görüyor ve yayınlanıyor. Ve tarihsel oluşlar bakımından çok kısa sayılan bu dönemin iniş çıkışları arasında yerini almış bulunuyor.

Bunları, tarihsel belgelerin açıklanması ve gelecek kuşakların incelemesine sunulması için yazıyor ve 27 Mayıs hareketiyle ilgili bu ilk yazımı, mümkün mertebe yorumsuz olarak kaleme alıyorum.

İşte *28 Mayıs Bildirisi*'nin öyküsü budur. Unuttuklarım olmalıdır. Bunu da o zamanı yaşayanlar her zaman ekleyebilirler. Daha sonra, üslûbunu ve dilini ağdalı bulan arkadaşlar, metnin daha Türkçe ve daha anlaşılır olmasını istediler. Görevi, bu işlerin ustası olan Velidede hocamız üstlendi. Ve aynı bildiri daha değişik bir dille kamuoyuna aktarıldı.

Ben de dünyada tek olan *Bildiri*'yi, kendi küçük arşivimin gölgesi içinden çıkararak görevimi yaptığım kanısındayım.

İstanbul Üniversitesi Komisyonu'nun

28 Mayıs Bildirisi

Milli Birlik Komitesi ve Türk Silâhlı Kuvvetler Başkumandanlığı tarafından yeni bir anayasa ön projesi hazırlamak üzere Ankara'ya çağırılarak görevlendirilmiş olan İstanbul Üniversitesi Rektörü ve Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Ord.Profesörü Sıddık Sami ONAR, İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı ve Ceza Hukuku Profesörü Naci ŞENSOY, İstanbul Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Ord. Profesörü Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, İstanbul Hukuk Fakültesi Esas Teşkilât Hukuku Profesörü Hüseyin Nail KUBALI, İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Profesörü Ragıp SARICA, İstanbul Hukuk Fakültesi Esas Teşkilât Hukuku Profesörü Tarık Zafer TUNAYA, İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Doçenti İsmet GİRİTLİ'den kurulmuş olan komisyon, rektör Sıddık Sami ONAY'ın başkanlığında toplanarak aşağıdaki esasları tesbit etmiş ve Milli Birlik Komitesi Başkanlığı'na sunmuştur:

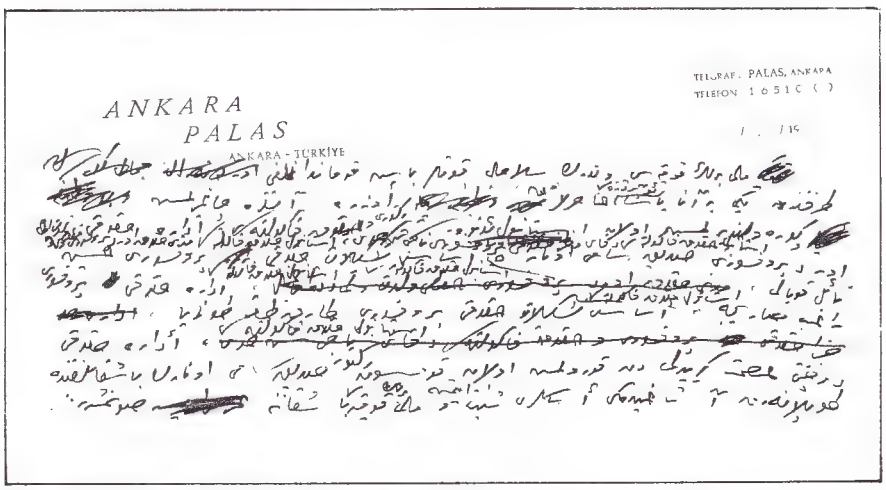

Bugün içinde bulunduğumuz durumu adi ve siyasî bir hükümet darbesi saymak doğru değildir. Devlet, Hukuk, Adalet, Ahlâk, Amme menfaati ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasi kudret maateessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatini temsil eden maddi bir kuvvet haline gelmiştir. Her şeyden evvel hukuka bağlı sosyal bir kuvvet olması lâzımgelen Devlet kudreti, bu ihtiras ve nüfuzun tahakkuk vasıtası haline getirilmiştir. Bunun içindir ki siyasi kudret, asıl Devlet kuvveti olan Ordusuyle, Adliyesi ve barolariyle, vazifesine bağlılık göstermek istiyen memurlariyle, üniversiteleriyle, umumi efkârın mümessili olan basını ve öteki sosyal müessese ve kuvvetleriyle her türlü manevi bağlantısını kaybederek Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin dünya Devletler camiasında medeni bir devlet olarak lâyık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan ATATÜRK inkılaplarına karşı düşman durumuna düşmüştür. Vatandaşlara, muhalefete, memurlara, basına yapılan tazyik, üniversite gençliğine ve üniversitenin, 30 ve hatta 40 senelik meslek hayatını idrak etmiş ve eski hocalarına ve büyük bir istikbal vaadederek yetişmiş ve

yetişmekte olan yeni öğretim üyelerine ve yardımcılarına ve talebelerine karşı harekete geçmiştir. Şöyle ki: Kendi menfaat ve ihtirasına bağlanmayı kabul ederek meslek ve vazife şuurunu ve bunun kudsiyetini kaybeden bir takım idare âmirlerini ve polislerini veya polis kıyafetine sokulmuş meçhul kimseleri üniversiteye saldırtmıştır. Hiçbir hukuk ve idare ilminin ve hukuka bağlı devlet rejiminin kabul etmiyeceği sahalarda silâh kullandırarak masum üniversite gençlerinin ölümüne, ağır yaralanmasına ve bir kısmının sakat kalmasına sebep olmuştur. Talebesini korumak ve vazifesini görmek istiyen üniversite hocalarını, dekanlarını ve rektörünü dövdürmüş, yerlerde sürükletmiş ve yaralatmış ve bunlara medeni bir memlekette en kötü insanlara yapılmıyacak muameleleri yaptırmak suretiyle siyasi nüfuzunu devam ettireceğini zannetmiştir.

Hak ve hukukla, Devlet fikriyle hiçbir alakası olmıyan bu gibi hareketleri yaptıran bir zümre artık sosyal bir müessese sayılamazdı. Hükûmet şeklindeki bu teşekkül gerçekte sosyal bir müessese vasfını kaybetmiş bulunuyordu. Bu vakıa Hükûmetin sosyal ve milli bir müessese olmaktan çıkarak şahsi bir nüfuz ve ihtiras aleti haline gelmiş bulunduğunu göstermektedir.

Meşruiyyet bakımından da durum aynıdır: Bir hükûmetin meşruiyyeti sadece menşeinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda da kendisini bu mevkiye getiren anayasaya riayeti ve Millet efkârı, Ordu, Kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle işbirliği yaparak, Hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamı ile mümkündür. Halbuki Hükûmet ve siyasi iktidar, bir taraftan anayasaya tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve bunlara dayanmak suretiyle anayasayı ihlâl etmiştir; kanunsuz icraatta bulunmuştur. Diğer taraftan hükûmetin bir muvazene, sükûn ve huzur amili olması gerekli olduğu halde, Hükûmet, Devlet müesseselerini, politik ve sosyal müesseseleri ve hatta bunların içinde yaşıyan insanları birbirine düşürmek, halka ve dış aleme karşı bunları kötüleyerek bir anayasa [?] bir anarşi amili haline getirmek suretiyle meşruiyyetini kaybetmiştir.

Milleti temsil etmesi gereken Büyük Millet Meclisi de siyasi iktidar tarafından hakiki bir teşri organı olmaktan çıkarılarak şahıs ve zümre menfaatine hizmet eden bir parti grubu haline getirilmiş olmak suretiyle fiilen münfesih hale gelmiştir.

Böyle bir durum karşısında Devletin Ordusu, idaresi ve her çeşit müesseseleri, kendilerine temel olacak Devlet fikrini temsil etmek vasfını ve adı geçen müesseseler arasında muvazene amili olmak hüviyetini kaybetmiş ve böylece eski iktidar siyasi kudretini çoktan kaybeylemiş bulunuyordu. İşte bu gün ve bu sebeplerle Devlet müesseselerini, içtimai müessese-

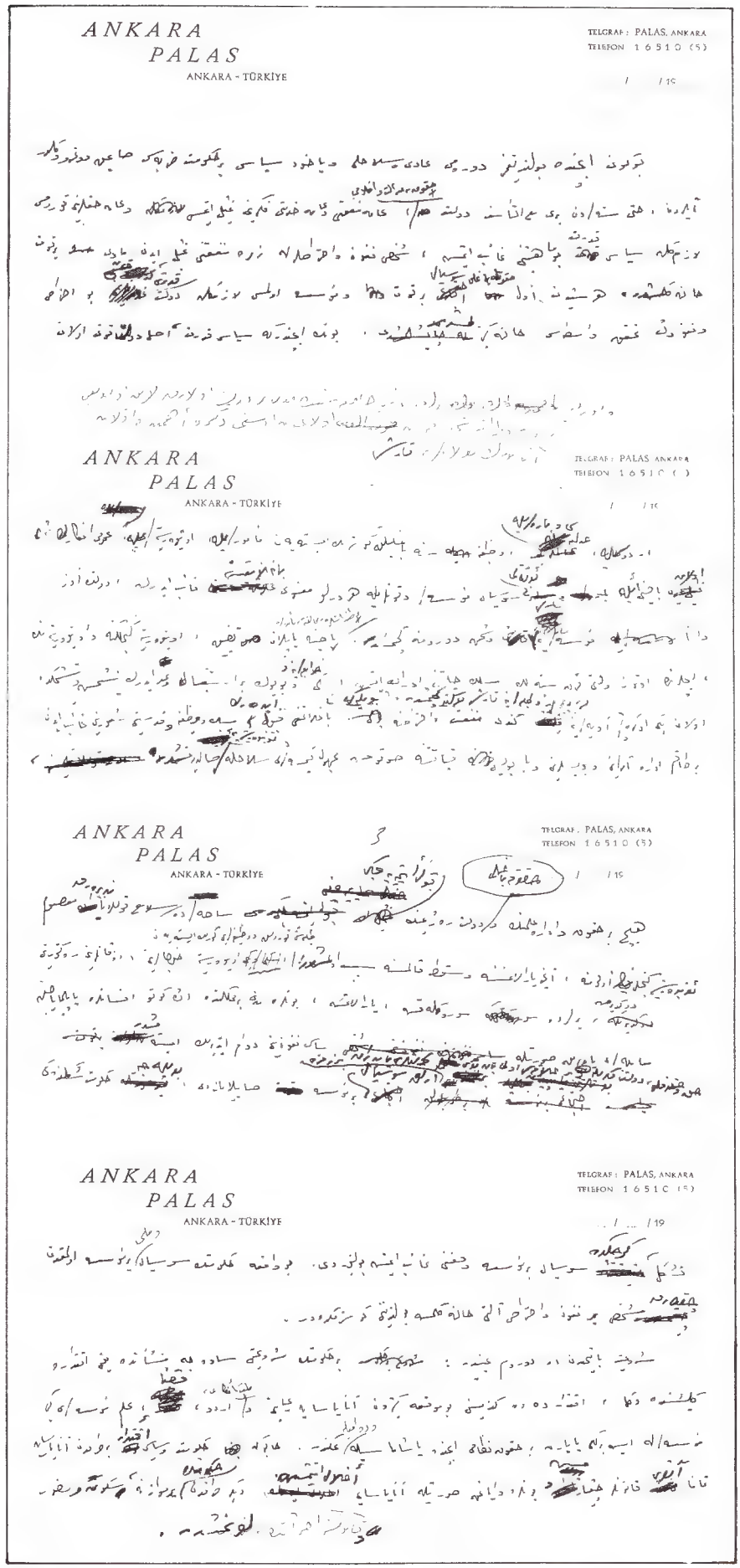
ANKARA
PALAS
ANKARA - TÜRKİYE
TELGRAF: PALAS, ANKARA
TELEFON 16510 (5)

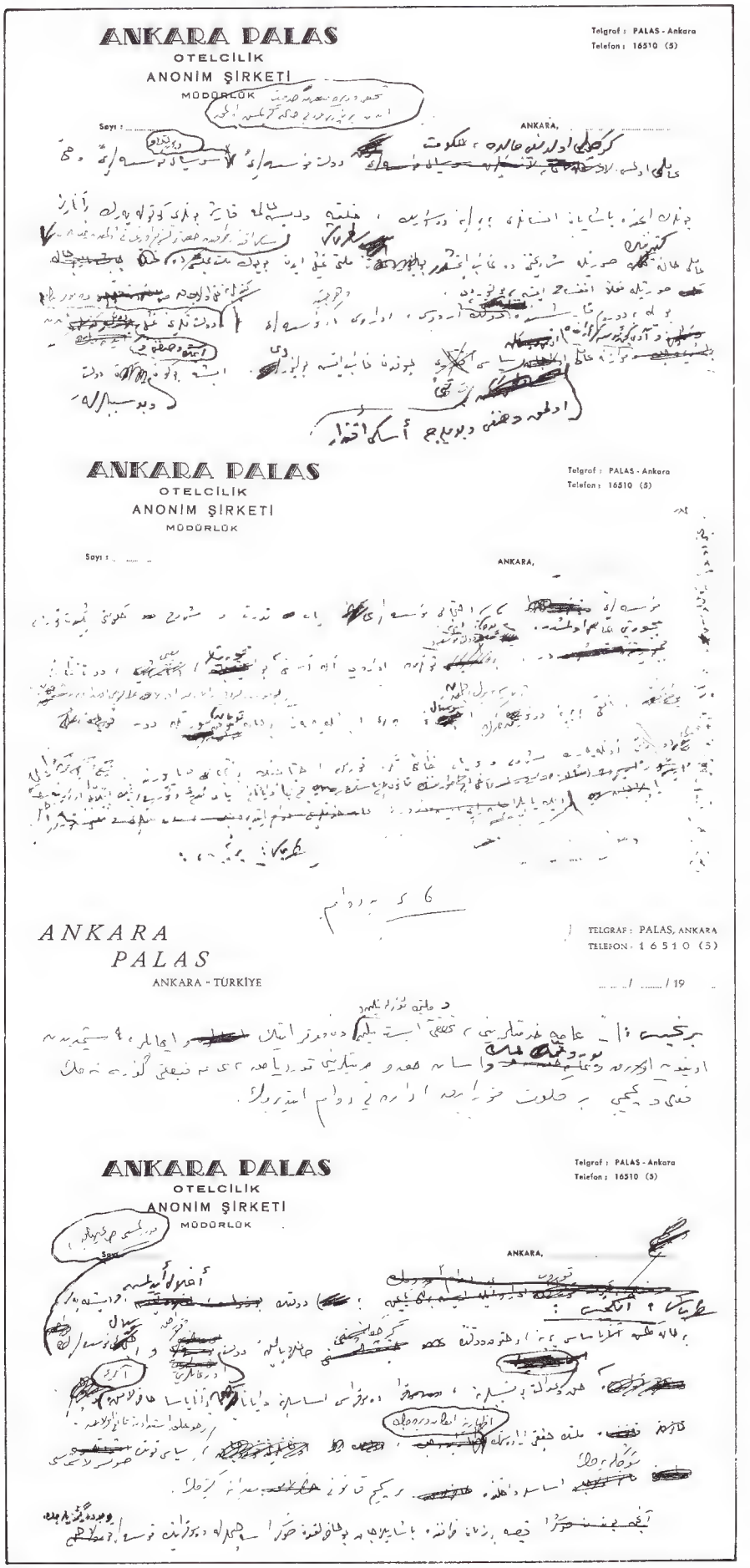

leri, siyasi kudreti ve meşru hükûmeti yeniden kurmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Milli Birlik Komitesi hareketini yani Devlet müessese ve kuvvetlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin, yani Devlet nizamını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yolaçan, sosyal müesseseleri işliyemez bir hale koyan ve bu müesseselerin dayandığı ahlâk temellerini yok etmeğe çalışan fiili bir durumu önliyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz.

Bu durum karşısında ilk olarak alınması gereken iki tedbir vardır:

Birincisi: Amme hizmetlerini, gerçekleşmesi istenilen ve milletçe özlenen demokratik icaplara şimdiden uygun olarak yürütecek ve insan hak ve hürriyetlerini koruyacak, amme menfaatini gözetecek fiili ve geçici bir hükümet kurarak idareyi devam ettirmek.

Ikincisi: Devletin ihlâl edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş anayasası yerine bir hukuk devletinin gerçekleşmesini sağlıyacak, Devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir anayasa hazırlamak. Ayrıca milletin gerçek iradesinin ızharına imkân verecek bir çoğunluk istibdadına mani olarak siyasi kuvvetin soysuzlaşmasını önliyecek esaslar dahilinde bir seçim kanunu meydana getirmek.

Kısa bir zaman zarfında başarılacak bu hazırlıktan sonra seçimlerle demokratik müesseseler vücuda getirilecek ve hukuk devleti yeniden gerçek ve tam manasiyle kurulmuş olacaktır. İşte komisyonumuz bu anayasayı hazırlamak üzere vazifeye çağırılmıştır. Bu, bir ön proje olacaktır. Bu vazifeyi en büyük ve şerefli bir millet, memleket ve meslek vazifesi olarak büyük bir şevkle geceli, gündüzlü çalışmakla yerine getireceğiz.

Komisyonumuz ilk olarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden davet edilen görevli öğretim üyeleriyle, Ankara Üniversitesi'nden davet edeceği öğretim üyelerinden mürekkep bir hazırlayıcı küçük komisyon olarak çalışacak, hazırlayacağı projeyi temyiz, Devlet Şurası, Divanı muhasebat, Askeri kaza hakimleri gibi en yüksek kaza müesseselerinden, basından, barolardan ve benzeri sosyal müesseselerle mütehassıslardan meydana getirilecek daha geniş bir hey'etin ve Milli Birlik Komitesi tarafından kurulacak hükümetin tetkikine arz edilecektir. Bu anayasa projesinin hukuki şeklini alması için takip edilecek usül de ayrıca tesbit edilerek umumi efkâra arz olunacaktır.

Müstakbel anayasanın hakiki hukuk devleti fikrini gerçekleştirmesi, insan şeref ve haysiyetini, fert hak ve hürriyetlerini olduğu kadar sosyal hakları da teminat altına alması, Devlet organlarının sosyal müesseselerini kuran ve koruyan bir muvazene amili olması, kanunların anayasaya uygunluğunu sağlıyacak müesseselere yer

vermesi, bunun için de iktidarı teşkil eden bir meclis çoğunluğunun meşru hak ve yetkilerini aşarak yarının iktidarı olabilecek bir meclis azınlığını ezememesi, demokrasinin en esaslı varlık şartı olan siyasi hayatı felce uğratamaması için gerekli bütün esasları ihtiva etmesi lâzımdır.

Bu prensipler üzerinde komisyon üyeleri kendi aralarında olduğu gibi, Milli Birlik Komitesi Başkanlığı ve Türk Silâhlı Kuvvetler Sayın Başkumandanlığı ile tamamen muttefiktir. 28 Mayıs 1960.

BAŞKAN
İstanbul Üniversitesi
Rektörü Ord.Prof.
Sıddık Sami ONAR

ÜYE
İstanbul Hukuk Fakültesi
Dekanı ve Ceza Hukuku
Prof. Naci ŞENSOY

ÜYE
İstanbul Hukuk Fakültesi
Medeni Hukuk
Ord.Prof. Hıfzı Veldet
VELİDEDEOĞLU

ÜYE
İstanbul Hukuk Fakültesi
Anayasa Prof.
Hüseyin Nail KUBALI

ÜYE
İstanbul Hukuk Fakültesi
İdare Hukuk Profesörü
Ragıp SARICA

ÜYE
İstanbul Hukuk Fakültesi
Anayasa Profesörü
Tarık Zafer TUNAYA

ÜYE
İstanbul Hukuk Fakültesi
İdare Hukuku Doçenti
İsmet GİRİTLİ

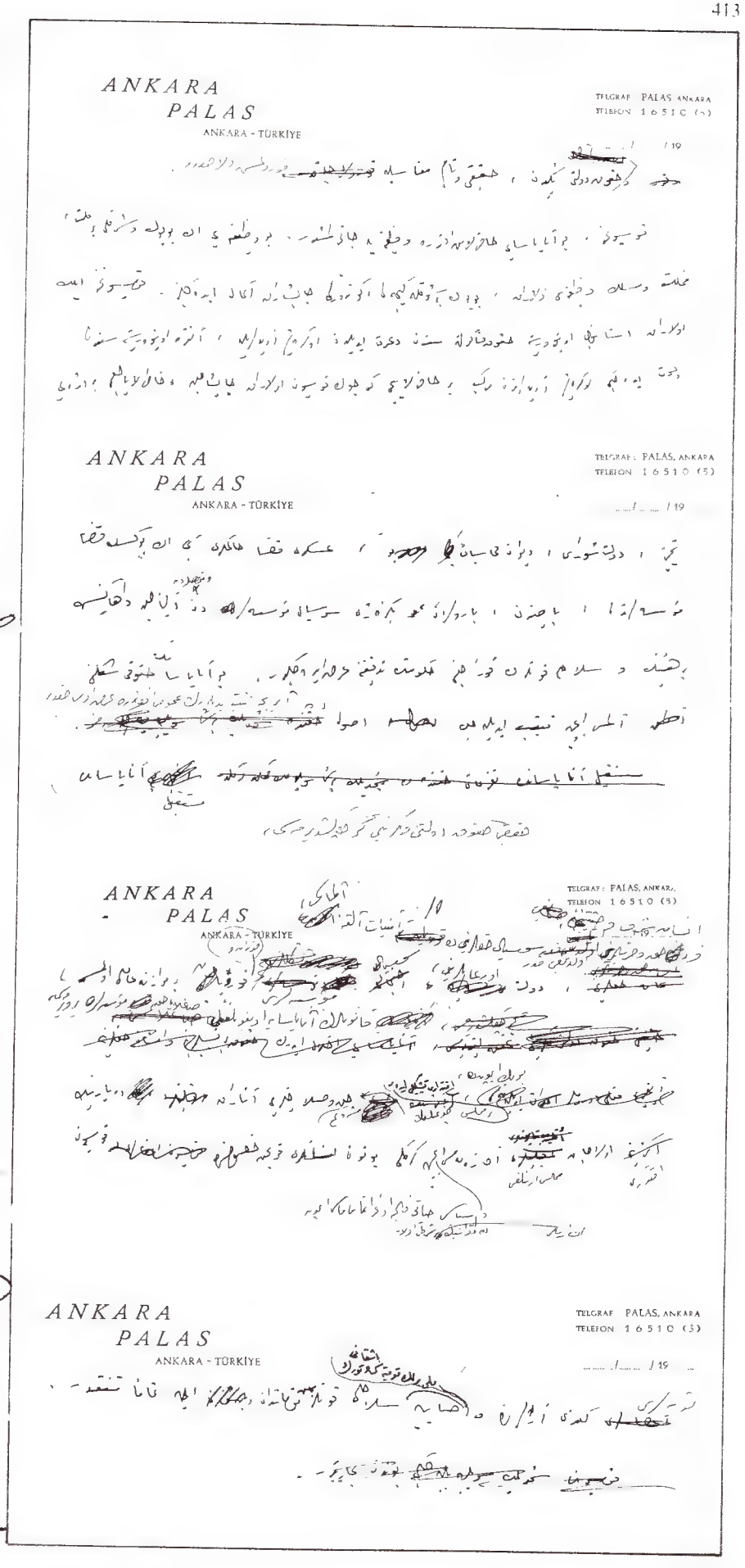

Prof.Dr. TANER TİMUR

Mavroyani Paşa Anlatıyor:

Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?

Casusluk insanlık tarihinin en eski mesleklerinden biridir derler. Herhalde doğrudur. Devletin ilk ortaya çıkış anlarından itibaren, siyasal iktidarlar muhtemel rakipleri ve düşmanları hakkında doğru bilgilere ihtiyaç duymuşlardır. Bu bilgiler, en sağlıklı biçimde, bizzat bu rakip ve düşmanları içinde yaşayan, onlardan biri gibi görünen veya hiç olmazsa onlara dost sayılan kimseler tarafından sağlanabilirdi. "Muhbirlik", modern çağların teknik olanaklarına ulaşana kadar casusluğun başlıca şekli olmuştur.

Casusluğun tarihi çok eski olmakla beraber, örgütlenmesi nisbeten yenidir. Batı'da, mutlak monarşiler çağında, genel polis teşkilâtının bir şubesi olarak ilk örgütlerine kavuşmuştur. Fransa'da, XVIII. yüzyılda siyasal polis, bütün ileri gelen Fransız aydınlarının fişlerini tutuyordu. Özel hayatla ilgili ayrıntıların da kaydedildiği bu fişlerde, Aydınlık çağının en güçlü düşünürlerinin, zamanlarında nasıl izlendiklerini görüyoruz. Meşhur "Ansiklopedi"nin mimarı Diderot'nun "tehlikeli bir insan" [1] olarak nitelendiği bu fişler, Aydınlık çağının karanlık yönünü yansıtmaktadır. Napoleon savaşları sırasında ise, haberalma örgütleri, siyasal iktidarları derinden etkileyen büyük bir önem kazanmışlardır.

Osmanlı Devleti, batılı mutlak monarşiler gibi, homojen bir ulusa ve gelişen bir pazara dayanan merkeziyetçi bir devlet değildi. Eski tip ve kendine özgü bir merkeziyetçiliği olan bir iktidar yapısıydı. Bu yüzden Osmanlılar, XIX. yüzyıl ortalarına kadar gizli bir haberalma örgütüne sahip olmamışlar ve klâsik biçim muhbirlerle yetinmişlerdir. Aslında Osmanlılar, gerek teoride gerekse pratikte, siyasal nitelikli istihbarata çok önem veriyorlardı. Osmanlılarda bir çeşit yönetim bilimi ilkelerini teşkil eden "Siyasetnameler" sık sık casusluğun önemini belirtmişlerdir. Örneğin Osmanlı ulemasının çok iyi bildiği, Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinde şu öneriler yer almaktadır: "Her tarafa tacir, seyyah, sufî, derviş, ilaç satan ziy ve kıyafetinde daima casuslar gitmeli ve ne işitirse haber getirmelidir... Çok vakit olur ki valiler, mukataa erbabı, memurin ve ümera isyan ve muhalefete meyleder ve padişah hakkında fenalık ister ve sui fikirde bulunur. Casus gelip haber verince, hemen padişah atına biner ve askerini sevkeder".[2] Gerçekten Osmanlı Devlet geleneğine, casusluğun önemi ile ilgili fikirler, daha ziyade eski İran yönetim ilkelerinin model alınmasıyla giriyordu. XVI. yüzyılın sonlarında Mustafa Alî, Devlet idaresinde casusluğun rolünü belirtirken, Osmanlılarda büyük bir itibarı olan Sasanî hükümdarı Ardeşir'i örnek gösteriyordu. Ardeşir her tarafa becerikli casuslar göndermekle meşhurdu.[3]

Bütün diğer devletlerde olduğu gibi, Osmanlılar da istihbaratçılığı, dış ve iç hedefli olmak üzere iki düzeyde kullanıyorlardı. Osmanlı yükseliş çağında, yabancı ülkelerle ilgili bilgileri, daha ziyade Hıristiyan ve Yahudi cemaatler arasından çıkan kimseler sağlıyordu. Batılı ülke mensupları da zaman zaman, kendi özel düşmanlarına karşı bilgiler vermekten geri kalmıyorlardı. F.Babinger, Fatih Sultan Mehmed'le ilgili biyografisinde, Sultanın sarayına davet ettiği İtalyan sanatkarlardan dahi zaman zaman istihbarat amacıyla yararlandığını yazar.[4] Kısaca Osmanlılar, yükseliş devrinde, kendi düşmanları içinden de casuslar bulmada güçlük çekmemişlerdir. XIV. Louis devrinde, bir İtalyan yazarının yazdığı "Sultanın Casusu" başlıklı, tamamen hayal mahsulü ve Avrupa'yı bir Türk casusunun kalemiyle eleştiren bir eser Batı'da büyük bir ilgi görmüş, birçok dillere çevrilmiş ve XVIII. yüzyıl ortalarına kadar okunmuştu.[5] Ancak duraklama ve özellikle gerileme çağında, durumun giderek tersine döndüğüne ve Batı'nın Osmanlı tebaası arasında daha kolay casuslar bulduğuna tanık oluyoruz.

Dış ülkelerle ilgili istihbarat konusunda Batı'yla Osmanlı Devleti'ni karşılaştırırken önemli bir noktayı gözden uzak tutmamak gerekiyor.

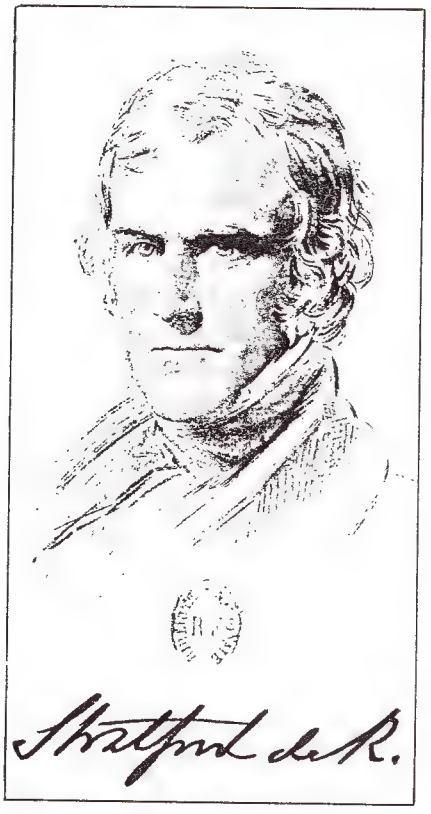

İngiliz Elçisi Stratfort Canning

Toplumsal bilimler ilerledikçe ve çeşitli ülkeler arasındaki temas olanakları arttıkça, yabancı memleketlerle ilgili istihbaratın büyük bir kısmı legal yollarla toplanmağa başlanmış ve casusluk, başka yollarla edinilemeyen, sır teşkil eden bilgilere inhisar ettirilmiştir. Örneğin, yasal alanda, Batılıların Osmanlı toplumu ile ilgili olarak kaleme aldıkları yüzlerce "Seyahatname"leri düşünelim. Aslında misyoner, tüccar, asker, maceraperest vb. gibi çeşitli kimseler tarafından yazılan bu seyahatnameler, kısmen birer "istihbarat raporu" gibi kaleme alınmışlardır. Bunların birçoğu prenslere ithaf olunmuş olup, içlerinde plânlar, askeri ve stratejik bilgiler ihtiva edenler de az değildir. Hatta bunlardan Türklere karşı bir savaş plânı ile bitenler de vardır. Ayrıca bu gibi geçici misyonlar dışında, Batılılar XVI. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da devamlı diplomatik temsilcilikler kurarak, istihbaratı kurumsallaştırmışlardır. Osmanlılar ise, ilkel ve bağnaz bir inatla, Batı'da olup bitenleri küçümsemişler ve XIX. yüzyıla kadar Batı'da devamlı elçilikler kurmamışlardır. Fransız düşünürü Voltaire, *XII. Charles* isimli eserinde, Osmanlı Devleti'nin kendini beğenmişlik içinde Batı'ya temsilci göndermediğini ve bu yüzden dış politikasının tam bir cehalet içinde olduğunu yazar.[6] Oysa, daha XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Sarayı ile ilgili ayrıntılı bilgiler ve dedikodular, Batı gazetelerinde haber olarak çıkmaktadır. Osmanlılar Batı ile ilgili bu bilgisizliklerinin acısını, özellikle gerileme devrinde çekmişlerdir. Bu dönemde İstanbul'da büyük devletlerin elçilikleri, dragomanları, ticarî ve askerî uzmanları ve yerli ajanlarıyla birlikte, birer iktidar mihrakı haline gelmiş ve "Şark Meselesi" adı altında asıl siyasal mücadele bunlar arasında geçmeğe başlamıştır. Burada Türkiye'de egemen tarih görüşünde hâlâ süregelen bir yanlışın altını çizmek isterim. Osmanlılar askerî plânda başarısızlıklara uğramağa başlayınca, Batılı devletler askerî uzmanlar göndermeğe ve bu alanda "reform"lara öncülük etmeğe başlamışlardır. Gerçekten Baron de Tott, Moltke gibi subaylarından Osmanlı ordusunda, Batılı askerî yöntemlerin öğretilmesi açısından yararlı oldukları doğrudur. Ancak unutmamak gerekir ki, bu subaylar sadece asker değil, aynı zamanda diplomat olarak ikili bir işleve sahiptiler. Amaçları, Osmanlı ordusunun savaş yeteneğini artırmak; fakat aynı zamanda onu kendi ülkelerinin ulusal çıkarları yönünde kullanmaktı. Yüzyıllarca Osmanlı ordusunu baş düşman olarak görmüş Avrupalı uluslar, neden şimdi onu güçlendirmeğe çalışacaklardı? Baron de Tott gibi, Türklere karşı antipatisini ortaya koymuş bir kişi, neden Osmanlı modernleşmesine katkıda bulunacaktı? 1930'ların başta gelen Nazi teorisyenlerinin, General Moltke'yi ilk temsilcileri arasında görmeleri boşuna mıdır?[7] Bunların dışında, Avrupa'da idama mahkûm olduğu için kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve sözde müslüman olmuş Humbaracı Ahmed Paşa (Comte de Bonneval) gibi maceraperestlerin gerçek rolünü de yeniden gözden geçirmek gerekir.[8] Genel olarak söylenebilir ki, XIX. yüzyılda, giderek artan bir biçimde, Osmanlı Devlet aygıtı ve ordusu, Batılı diplomatların, uzmanların ve ajanların kontrolü altına girmiştir. Bunlar, Avrupa düzenini de tehdit eden ihtilâlci hareketlere karşı[9] veya denetim altında bir Osmanlı bütünlüğü konusunda, yer yer Osmanlı iktidarına da yardım etmişlerdir. Çelişkiler içinde gelişen bu "yardımlar", Osmanlı "reformları"nın daha iyi anlaşılması için değişik bir yaklaşımla incelenmelidir. O dönemin devlet adamları bu durumun elbette ki farkındaydılar. Rakiplerini, koruyucu devletler ve elçilerle birlikte düşünüyorlardı. Mustafa Reşid Paşa, bu desteklerden fazlasıyla yararlanmakla beraber, bunun yarattığı sistemden yine de şikâyet ediyordu. Bir muhtırasında, Reşid Paşa şunları yazmıştı: "Bir vezir memleketin iyiliği için çalıştığı vakit, yabancı ajanlar ustalıkla onun rakiplerinin etrafını sarıyor; bir yandan kıskançlıklarını tahrik ederek, öte yandan da sultan nezdinde bir sürü entrika ile, ruhunda bin türlü şüphe yaratıyorlardı."[10] İşte böyle bir durumun sonucu olaraktır ki, Osmanlılarda istihbarat örgütü, yabancılar lehine kurulmuştur. Bu örgütlenmenin hikâyesine başlamadan önce, Osmanlılarda iç istihbaratla ilgili birkaç şey söylemek istiyorum.

"NAKL-İ KELÂM" OSMANLIDA DA MUTEBER MESLEK DEĞİLDİ

İçine kapalı bir toplum olan ve savaşlar ötesinde dış dünyaya büyük bir ilgi göstermeyen Osmanlılarda, iç istihbarat, yönetici zümre arasındaki kavgalara bağlı olarak büyük bir yer tutuyordu. Osmanlı merkezî iktidarı; saray ileri gelenleri, güçlü paşalar, etkili ulema, yeniçeri ve sipahi ağaları, nüfuzlu tüccar ve sarraflar gibi bireysel iktidar mihrakları arasında oluşan ve devamlı değişen çeşitli ittifaklardan doğuyordu. Bu mihrakların hepsi, rakiplerinin tüm eylemlerinden haberdar olmak ve acı sürprizlerle kar-

şılaşmamak için mümkün olduğu kadar çok muhbirden yararlanmağa çalışırlardı. Osmanlı tarihinde IV. Murad ve Köprulü Mehmed Paşa gibi merkezi idareyi en güçlü haline sokan sultan ve vezirler, aynı zamanda en çok muhbir kullanan yöneticiler olmakla şöhret yapmışlardır. XIX. yüzyılda ise, II. Mahmud ve II. Abdülhamid gibi sultanlar veya Âli Paşa gibi vezirler zamanında "jurnalcılık" en aşırı boyutlara ulaşmıştır. Bununla beraber, "nakl-i kelâm" denilen muhbirlik Osmanlı toplumunda hiçbir zaman makbul ve popüler bir "meslek" olmamıştır. Osmanlı Nasihatname'leri yer yer dış âleme karşı casusluğun önemini belirtmekle beraber, muhbirlikten söz etmemişler ve ettikleri zaman da "nakl-i kelâm"ın ahlâksızlığını ortaya koymuşlardır.[11]

ARŞİV X

Abdülhamid dönemi hafiyeleri (1909'da yapılmış kartpostallar) (üstteki iki resim); karşı sayfada Hafiye Başı Selim Melhame Paşa ve "firar"ına ilişkin haber: FİRARİ SELİM MELHAME— Merkum [adı geçen] Mekteb-i Sultanî [Galatasaray] Müdür vekâletinde bulunduğu sıralarda bir yolunu bularak hizmet-i devlete girmiş ve takip eylediği hafiyelik mesleği sayesinde makamat-ı âliyeyi ihraza [yüksek makamlara geçmeye] kadar muvaffak olmuştur. Merkum bilcümle Beni Melhameyi [M. soyunu] birer suretle kayırdığı gibi hafiyeliğin gavamızını [sırlarını] tamamiyle

SULTAN VE VEZİR ÖLÜMLERİNİN NEDENİ HEP GİZLİ KALDI

Muhbirliğin dışında, Osmanlı yöneticileri, iktidar kavgalarında kışkırtıcı ajanlar da kullanmışlardır. XVII. yüzyılın meşhur yeniçeri - sipahi kavgalarını tahrik eden bir vezir, açıkça "yeniçerilerle sipahiler birbirleriyle öldüresiye boğuşmadıkça bize emniyet yoktur"[12] demiştir. Aynı vezir, yeniçerileri sipahilere karşı tahrik için adamlarından birini sipahi kılığına sokmuş ve ona bir yeniçeri öldürtmüştür. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti giderek bağımsızlığını kaybettiği için, yabancı ajanların ve onların yerli ortaklarının eylem biçimleri daha trajik boyutlara ulaşmıştır. Bu dönemde bazı sultanların ve vezirlerin ölümlerinin tabiî bir ölüm mü, yoksa bir cinayet mi olduğu devamlı tartışma konusu olmuş ve birbirleriyle çelişen doktor raporları düzenlenmiştir. Osmanlı bağımlılığının sonucu ve simgesi olarak, Osmanlı gizli polisi de yabancı bir elçinin girişimiyle kurulmuş ve başına da bir yabancı getirilmiştir.

Gizli polislerin tarihi, doğaları icabı, daima bir esrar perdesine bürünür. Zamanla birçok şey gün ışığına çıksa bile, polis örgütleriyle siyasal iktidarların birbirlerini nasıl etkiledikleri bütün yönleriyle hiçbir zaman anlaşılamaz. Osmanlı tarihi de, elbette bu kuralın dışında değildir. Bu bakımdan, Mavroyani Paşa'nın kaleme aldığı -ve Türkiye'de pek bilinmediğini sandığım- kitapçığı hayli ilgi çekici olsa gerektir.

Mavroyani Paşa, 1891'de yayınlanan 51 sayfalık küçük eserinde, Osmanlı Devletinde gizli polisin nasıl kurulduğunu anlatmaktadır. Kitap imzasız olarak yazılmıştır. Eserin Mavroyani Paşa tarafından yazıldığını, kataloglara kayıt ediliş şeklinden öğreniyoruz. Eserden Fransa Ulusal Kütüphanesi'nde iki nüsha vardır ve her ikisinin de nadir kitapların yer aldığı ayrı bir bölümde (Rezerv) bulunması, bunlara belli bir önem verildiğini göstermektedir. Kitap 1891'de basılmış, 1892'de ikinci baskısı yapılmıştır.[13]

Mavroyani Paşa, Sultan Abdülhamid'in özel doktoruydu. Tıp konularında, yabancı dillerde basılmış birçok kitabı ve makalesi vardır. Fakat burada bizi ilgilendiren siyasal kişiliğidir.

OSMANLI DEVLETİNDE SARAY HEKİMLERİ HER ZAMAN ÖNEMLİ ROL OYNAMIŞLARDIR

Osmanlı Devleti'nde saray hekimleri her zaman önemli siyasal roller oynamışlardır. Bir yandan, hiçbir şüphe uyandırmadan sultanın ve yakınlarının yanına girip çıkabilmeleri ve onların sağlık durumlarını yakından bilmeleri; öte yandan da hemen hepsinin azınlıklardan olmaları ve Batı dilleri bilmeleri, onları yabancı ülkeler için çok cazip kılıyordu. Çoğu kez kendileri de Batı'nın bu ilgisine cevap vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde, "ikili ajan" olarak çıkarlarını korumuş ve refah içinde yaşamış bir sürü başhekim vardır. Bunlardan Lord Byron'un hekimi iken, onun ölümünden sonra Osmanlı Sarayı'na yerleşmiş İngiliz doktoru Millingen'in hikâyesi çok ilginçtir. Öyle görünüyor ki Mavroyani Paşa da bu ikili ajanlardan biriydi. Gizli polis hakkında yazdığı kitap, kendisinin de bu işlerin içinde olduğunun delilidir. Ya-

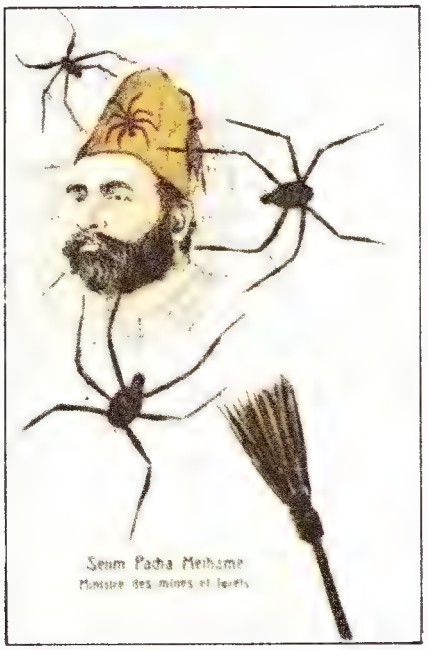

ARSİV X

bunlara öğretmiş bunlar dahi büyük büyük makamlara geçmiştir. Irtikâp eyledikleri [işledikleri] cinayatın [büyük suçların] kariben cezay-ı sezasını [yakında hak ettikleri cezasını] göreceğini teyakkunla [kestirdiği için] necatı firarda [kurtuluşu kaçmada] arayan Beni Melhame reisi Selim Melhame dahi bu defa İtalya vapuruyla Brindizi'ye firar eylemiştir. (İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı 317 numaralı albümden.)

yınlarına bakılırsa, herhalde Fransa çıkarlarına hizmet ediyordu.

Mavroyani Paşa'nın dedesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ege'deki Paros adasından gelerek Fenerli rumlardan bir sarrafın hizmetine girmişti. A.Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, "cerbezeli ve açıkgöz" biri olduğu için, bazı güçlü paşaların da desteğini sağlayarak süratle yükselmiş ve Eflâk Voyvodası olmuştu. Ancak böyle bir "sarraf uşağı"nın[14] hızla yükselmesi birçok kıskançlığı davet etmiş ve sonunda bir tertiple idam edilmiştir. Öyle görünüyor ki, kendisinin idamı, ailenin sonu olmamış, Mavroyani'ler yeni Paşalar üretmişlerdir.

İNGİLİZ ELÇİSİ STRATFORT CANNING'İN TELKİNLERİ

Mavroyani Paşa, kitabında Osmanlı gizli polisinin İngiliz elçisi Stratfort Canning'in telkini ile kurulduğunu yazmaktadır. Osmanlılar, başlangıçda gizli polis örgütü fikrine direnmişler, "Biz Talleyrand'lar, Carnot'lar isteriz; fakat Fouché'ler istemeyiz" demişlerdir.[15] Bununla beraber, güçlü elçi, kuruluşun ilkesini Mustafa Reşid Paşa'ya kabul ettirmiş ve hazırlıklara başlanmıştır. Gelişmenin öyküsü şöyledir: Önce Batı ülkelerindeki polis örgütleri incelenmeğe başlanır ve özellikle Paris'te Vidocq'un tecrübesi üzerinde durulur. Vidocq, sahtekârlıktan yıllarca hapis yattıktan sonra, Napoleon Bonapart zamanında göze girmiş ve müthiş bir gizli emniyet örgütü kurmuştu. Napoleon'dan sonra da senelerce -ve skandallar arasında- gizli polis olarak çalışmıştı. Emekli olduktan sonra ise, hizmetlerine karşılık olarak, özel bir gizli polis bürosu kurmasına izin verilmişti. Osmanlı Devleti bu konularda hazırlıklar yaparken, Paris Türk elçiliğindeki müşavir Sefels Soldenhof Efendiye, Vidocq'un tecrübelerinden yararlanması önerilmiştir. Bu şekilde geniş bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor, elçi Canning'in Osmanlı polis şefi olarak uygun gördüğü ve Mustafa Reşid Paşa'nın da kabul ettiği Civinis Efendiye takdim edilir. Civinis Efendi kimdir?

CİVİNİS EFENDİ KİMDİR?

Mavroyani Paşa'nın verdiği bilgilere göre, Civinis Efendi Korfu veya Kefalonyalı bir Rumdu. Senelerce St.Petersburg'da kalmış ve orada Çariçe'nin hizmetkârlarından biri olmuştu. Bu arada Rus çarının özel muhafızlarından birinin güzel kızıyla evlenmeyi de başarmıştı. Fakat daha sonra Çariçe'nin elmaslarını çalarak kaçmıştı. Civinis Efendi, daha sonra Anadolu'da imam kıyafetiyle ortaya çıkmıştı. Epeyce gezip dolaştıktan ve camilerde bir sürü vaazlar verdikten sonra tekrar ortadan kaybolmuştu. Çok geçmeden, bu kez de Comte de Riveroso adı altında, yatla dolaşan zengin bir İtalyan turisti olarak Ege adalarında görülmüştü. Sonra İstanbul'a yerleşmiş ve en iyi Rum aileleriyle ilişkiler kurmuştu. İnceliği ve zarif davranışlarıyla herkesi büyülemişti. Mustafa Reşid Paşa'yı da etkilemiş ve Canning'in önerisiyle ve albay rütbesiyle polis şefi olmuştu. Böylece, Rum asıllı, Fransızca bilen, yıllarca Rusya Sarayında çalışmış biri, İngiliz elçisinin isteği ile Osmanlı gizli polis şefi seçilmişti. Senelerce çalıştıktan sonra da, emekli olmuş ve Ege'de Paros adasına yerleşmişti. Orada genç ve güzel bir Rum kızıyla evlenmiş ve son yıllarını mutlu bir şekilde geçirmişti.

Mavroyani Paşa, Civinis'den büyük bir övgü ile söz etmektedir. Daha önce belirttiğim gibi, Civinis'in yerleştiği Paros adası, Mavroyanis'in ailesinin geldiği adadır. Mavroyani'ler ile ilişkiler Paros adasında mı kurulmuştu? Daha da mı eskidir, bilinmez. Ancak Civinis'in başından beri ajan olarak yetiştirildiği ve Çariçe'nin elmaslarını çalmasının uydurma olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Mavroyani Paşa, kurulan örgütün çalışmalarına örnekler de veriyor. Ancak bu çalışmaların, çoğu kez doğrudan siyasetle bir ilgisi yoktur. Birtakım tanınmış paşaların, sarrafların, diplomatların evlerinin ve özel hayatlarının sıkı bir şekilde izlenmesiyle ilgilidir. Örgütün antenleri Pera konaklarından, Sarayın haremine kadar

uzanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki özel hayatla ilgili olarak toplanan bilgiler, siyasal amaçlarla kullanılmaktadır.

Mavroyani Paşa'nın bu konuda anlattığı hikâyelerden biri şöyle: Paris'te genç bir Osmanlı diplomatı, Juliette adında, yazara göre Parisli bir "bulvar kadını" ile ilişki kurar. Bu ilişkiden bir de çocukları olur. Diplomat kadını ve oğlunu İstanbul'a getirir. Fakat kadın bir süre sonra Fransa'ya döner. Yazar, bu genç diplomatın ilerde "en yüksek mevkilere" geldiğini de belirtir. Fransa'ya dönen Juliette, bir süre sonra tekrar İstanbul'a gelerek, eski dostunun himayesinde bir konağa yerleşir ve yeni dostlar edinir. Yazara göre, yüksek idareciler, sarraflar ve diplomatlar arasından, dördü Müslüman, dördü Hıristiyan sekiz dost edinir. Bunların çoğu milyonerdir. Civinis, Juliette ve dostlarını yakından izler ve raporlar düzenler. Mavroyani Paşa, Madame Juliette hakkında bir açıklama yapmıyor. Fransa'ya döndükten sonra, tekrar İstanbul'a gelen ve kendine yüksek seviyede bir Osmanlı çevresi yaratan bu kadının da bir misyonu var mıydı acaba?

Mavroyani Paşa'nın anlattığı başka bir hikâye, çok zengin ve Müslüman bir sarrafla ilgili. Kadınlara pek düşkün olan bu sarraf, Paris'ten sahte (!) bir kontes getirtiyor ve Pera'da bir konağa yerleştiriyor. Kendisi tanınmış biri olduğu için o konağa yaptığı gizli ziyaretlerde, ancak gecenin 11'ine kadar kalabiliyor. Oysa, kontes hanım, sarraf dostu gittikten sonra, gerçek dostlarını çağırıyor ve sabahlara kadar eğleniyorlar. Civinis yine raporlarını tanzim ediyor ve yönetici kadrolar, kahkahalar arasında biribirlerine hep sarraf efendinin hikâyelerini anlatıyorlar. Sarraf rezil oluyor ve kontes Marsilya'nın yolunu tutuyor. Ne var ki, bu gibi öyküler sadece birtakım yöneticileri ve sarrafları rezil etmekle kalmıyor, bizzat gizli polisin de aleyhine oluyor ve Osmanlı idarecileri, "bazı şeylerin bilinmemesi, bilinmesinden daha iyidir" diyerek örgütü kapatıyorlar.

Mavroyani Paşa, gizli polis örgütünün kurulduğu ve kapatıldığı yılları belirtmiyor. Fakat 1863'de yeniden açıldığını belirtiyor. Bu tarihte gizli polisin başına, "büyük sayıda bir Katolik Ermeni grubunun girişimiyle ve bazı başka nedenlerle", "Dniester kıyılarında doğmuş olan Baron C..." getiriliyor. Yeni başkan farklı yöntemlerle çalışıyor. Mavroyani Paşa'nın verdiği ilginç örnek şöyle: Baron C..., yabancı bir elçiye, elde ettiği bir anlaşma taslağının kopyasını satıyor. Bu taslağa göre, Osmanlı Devleti o elçinin devletine karşı, savunma ve saldırı amaçları ile başka bir devletle anlaşmış. Taslağı elde eden büyükelçi, çok sinirli bir şekilde derhal sadrazam Alî Paşa'nın yanına çıkıyor. Alî Paşa taslağı gördükten sonra, kendisi de çekmeceden başka bir taslak çıkarıyor. Viyana'daki Osmanlı elçisinin büyük bir para ödeyerek elde ettiği bu taslağa göre ise, bu yabancı elçinin ülkesi Osmanlı Devleti aleyhine bir taksim anlaşması imzalamış. Durum inceleniyor; taslaklar karşılaştırılıyor. Sonunda anlaşılıyor ki her iki taslak da Baron C...'nin kaleminden çıkmıştır. Alî Paşa küplere biniyor; fakat yabancı elçi, bu kez polis şefini savunmağa başlıyor. Hatta terfiini bile istiyor! Baron C... terfi ediyor mu, bilmiyoruz. Ancak Mavroyani Paşa'nın ne olduğunu anlatmadığı, başka bir kötü olay sonucu işinden atılıyor. Paşa, Baron C...'nin büyük bir servetle Osmanlı Devleti'ni terkettiğini yazıyor.

AHMET RASİM PAŞA'NIN İLGİNÇ ÖYKÜSÜ

Mavroyani Paşa, gizli polis örgütü kurulurken, bu işe aday olan bazı başka kimseleri de anlatmaktadır. Bunlardan Ahmed Rasim Paşa'nın hikâyesi de ilginçtir. Ahmed Rasim Paşa, Yeniçeri kırımından, Rum karısının kadın kıyafetine sokarak kaçırdığı bir yeniçerinin oğluydu. Kaçtıktan sonra, Atina'ya yerleşiyorlar ve Ahmed Rasim orada tamamen Hıristiyan inanca göre yetiştiriliyor. Bir süre sonra İstanbul'a dönüyorlar ve Ahmed Rasim, dragoman olarak işe başlıyor. Sonra hızla yükselerek Paşa'lık rütbesine kadar çıkıyor. Evlilik suretiyle Mithat Paşa ile akrabalık da kuruyor. Tuna eyaletinde örnek bir gizli polis örgütü oluşturan Mithat Paşa, Bulgarlara karşı, Ahmed Rasim Paşa'nın hizmetlerinden yararlanıyor. Başka bir gizli polis adayı da, yine yeniçeri kırımından kaçmış Ahmed Bayraktar isimli bir asker. O da sonraları yükselerek zengin bir çiftçi oluyor. Rüşvetle Sultanın emlâkinin "koruyucusu" görevini de elde ediyor ve Bosna'da uçsuz bucaksız tarlaları fakir yerlerden gelen gündelikçi işçi ordularına işletiyor. Kendi bölgesinde, Tanzimat'dan sonra kurulan tarımsal zaptiyenin şefi oluyor. Canning'in, gizli polis kurmayı kabul ettirdiğini öğrenince, Bâb-ı Alî'ye müracaat ederek "gizli ve siyasî nitelikteki" kendi polis örgütünü öneriyor! Ahmed Bayraktar, Ahmed Rasim'in babasıyla komşu ve arkadaş imiş. Bu konuda Mavroyani Paşa, başka bir bilgi vermiyor.

ARŞİV X

Mustafa Reşit Paşa

Makedonya'da Ortodoks kilise ve manastırlarıyla meşhur Aynaroz'a da, Bosnalı Hasip Efendi adında bir ajan yerleştiriliyor. O sırada Makedonya'da bir ayaklanma var. Yorgi ve Stavro adlarında iki Rum ayaklanmanın liderliği için çatışıyorlar. Hasip Efendi, Stavro'dan yana tavır alarak kavgayı körüklüyor ve sonra ikisini de yakalatarak İstanbul'a yollatıyor. Bir de rapor düzenleyerek, Mustafa Reşid Paşa'ya yolluyor. Bu raporda, Hasip Efendi, "Bu siyasî polisi icad eden Lord Redcliffe Canning ve İngiltere kraliçesine teşekkür etmek gerek" demeyi de ihmal etmiyor. Reşid Paşa, raporu elçi Canning'e de gösteriyor. Hasip Efendiyi kaymakamlığa terfi ettiriyor ve bir de nişan veriyorlar.

Mavroyani Paşa'nın anlattıklarının en önemlilerini nakletmiş bulunuyorum. Görüldüğü gibi, bunlar arasında "sansasyonel" bilgiler pek yoktur. Mavroyani Paşa, gizli polisin tarihini yazmamıştır. Hatta herhalde bildiklerinin çoğunu da yazmamıştır. Sadece, olaylı ve küçük düşürücü bir biçimde bazı çarpıcı örnekler vererek, Osmanlı gizli polisinin nasıl işlediğini anlatmıştır. İşin ilginç yönü, Mavroyani Paşa, bu eseri Fransa'da yayınlattığı zaman, Osmanlı Sarayı'nda II. Abdülhamid'in özel hekimi olarak görev yapmaktadır.[16] Sadece, eseri imzasız olarak yayınlatmak tedbirini almıştır.

Mavroyani Paşa'nın eserinin önemi, Osmanlı Devleti'nin iktisadî ve siyasî bağımsızlığını kaybederken, nasıl polis örgütüne bile egemen olamadığı ve bunu bile yabancı bir elçinin önerisi ve yardımıyla kurduğunu, başına da bir yabancıyı getirdiğini göstermesi açısındandır. Bilindiği gibi, İngiliz elçisi Stratfort Canning'in hayatı, kendi notlarına dayanılarak, Stanley Lane Poole tarafından yazılmıştır.[17] Elçi, notlarında, Osmanlı "reform"ları konusunda çok iddialı bir üslup kullanmakta ve bunları hep kendi eseri gibi sunmaktadır. Fakat iki ciltlik bu eserde gizli polisin kuruluşu anlatılmamaktadır. Herhalde, büyük elçi, bunu da Osmanlılara kabul ettirdiği "reform"lar arasında saymaktan biraz utanmıştır.

[1] R.Darnton, "Dossiers Secrets sur les Ecrivains des Lumières, *"l'Histoire*, No:64, 1984.

[2] Nizamülmülk, *Siyasetname*, (İstanbul, 1954) s. 91.

[3] Mustafa Alî, "Fusul' Hal Vakd, Usul Haraç ve Nakd"; B.N. *Manuscrits Turcs* Suppl. No: 858, s. 3.

[4] F.Babinger, *Mahomet II, Le Conquérant et son Temps* (Paris, 1954), s. 609-612.

[5] Giovani Paolo Marana, *L'Espion du Grand Seigneur* (Paris, 1684).

[6] Voltaire, *Histoire de Charles XII* (Paris, 1968 baskısı) s. 172

[7] A. Rosenberg, *Der Mythus des 20. Jahrhunderts* (München, 1932), s. 512-513.

[8] Humbaracı Ahmed Paşa, kendisini idama mahkûm eden Avusturyalıların koyu bir düşmanıydı. Tüm diplomatik raporlarında, Osmanlıları Avusturya'ya karşı tahrik ediyordu. Raporların bir nüshası da gizlice Fransa'ya yollanıyordu. Kendi adına, iki kez sahte hatıralar yayınlanmıştır. Müslümanlığı da samimiyetsizdi. Bak. Salih Münir, "Bonneval Pacha", *Revue d'Histoire Diplomatique*, 1908. Ayrıca, S.Gorceix, *Bonneval Pacha, Pacha à Trois Queues*, Paris, 1953.

[9] Ergun Hiçyılmaz'ın *Belgelerle Teşkilât-ı Mahsusa* adlı kitabında belirtildiğine göre, Avusturya polisi, Yunan ihtilâl şairi Rigas'ı Osmanlılara teslim etmiştir. Rigas Belgrad kalesinde öldürülmüştür (İstanbul, 1979, s. 27).

[10] F. E. Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement* (Londra, 1942). Muhtıra Fransızca olarak, eklerde veriliyor. s. 273.

[11] Nabi, *Conseils de Nabi Efendi à son Fils Aboul Khair* (Paris, 1857). Eser eski Turkçe metinle birlikte basılmıştır; bak. o kısım, s. 60.

[12] Haz. Z.Danışman, *Naima Tarihi*, (İstanbul 1968), Cilt: IV, s. 1895.

[13] [S.Mavrogénis] *La Police Secrète en Turquie* (Paris, 1891 ve 1892).

[14] *Tarihi Cevdet*, cilt V (İstanbul, 1309), s. 63, 64.

[15] Fouché, Fransız ihtilâlinin "terreur" döneminde yükselmiş, sonra da uzun süre görev yapmış korkunç bir polisti.

[16] Mavroyani Paşa'nın, aynı tarihlerde Fransa'da basılan, sıtma hastalığı ile ilgili kitabında sıfatları şöyle sayılıyor: "Senatör (Âyân üyesi), sultanın özel doktoru, imparatorluk hastanelerinin müfettişi vb., vb., vb." Bu üç kez tekrarlanan "vb"ler, herhalde Paşa'nın gizli kapaklı işlerini ifade ediyor.

[17] Stanley Lane Poole, *The Life of the Right Honorable Stratfort Canning*, iki cilt (Londra, 1888).

NİSAN

KİTAP İKİ/ÜÇ

Salâh Birsel • Emre Kongar • Dante • Edgar Allan Poe • Baudelaire • Enis Batur • Ömer Madra • Stefan Zweig • Mehmet Güreli • Alain Resnais • Jean Luc Godard • Balkan Naci İslimyeli • Sevin Okyay • Eray Canberk • Ferai Tınç • Serdar Işın • Richard Brautigan • Gürel Yontan • Nejat Bayramoğlu • Haydar Ergülen • Kaan Özbayrak • Süha Toktan • Woody Allen • Ahmet Altan • Sina Akyol • Füsun Tülek • Mallarmé • Mehmet Altan • Pierre Louÿs • Talât Güreli • Tan Oral • Sempé • Boris Vian

Haziran 1984

PARDAYANLAR VE MİCHEL ZEVACO
EDGAR ALLAN POE • ALAIN RESNAIS
özel bölümleri

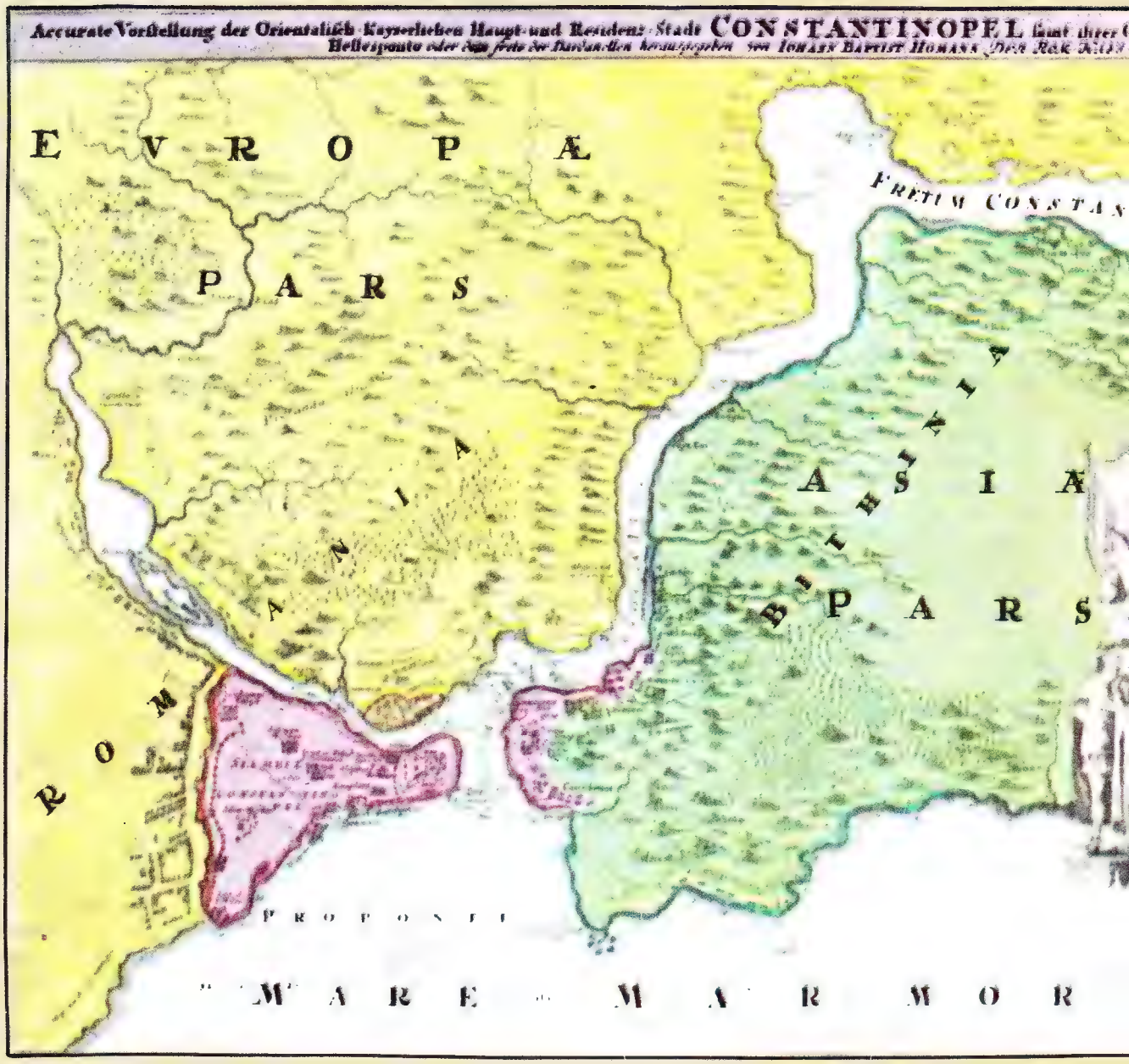
Accurate Vorstellung der Orientalisch-Kayserlichen Haupt- und Residenz-Stadt CONSTANTINOPEL samt ihrer
Hellesponto oder dem freto der Dardanellen herausgegeben von IOHANN BAPTIST HOMANN
EVROPÆ
PARS
FRETUM CONSTAN
ASIÆ
PARS
BITHINIA
ROMANIA
PROPONTI
MARE MARMOR

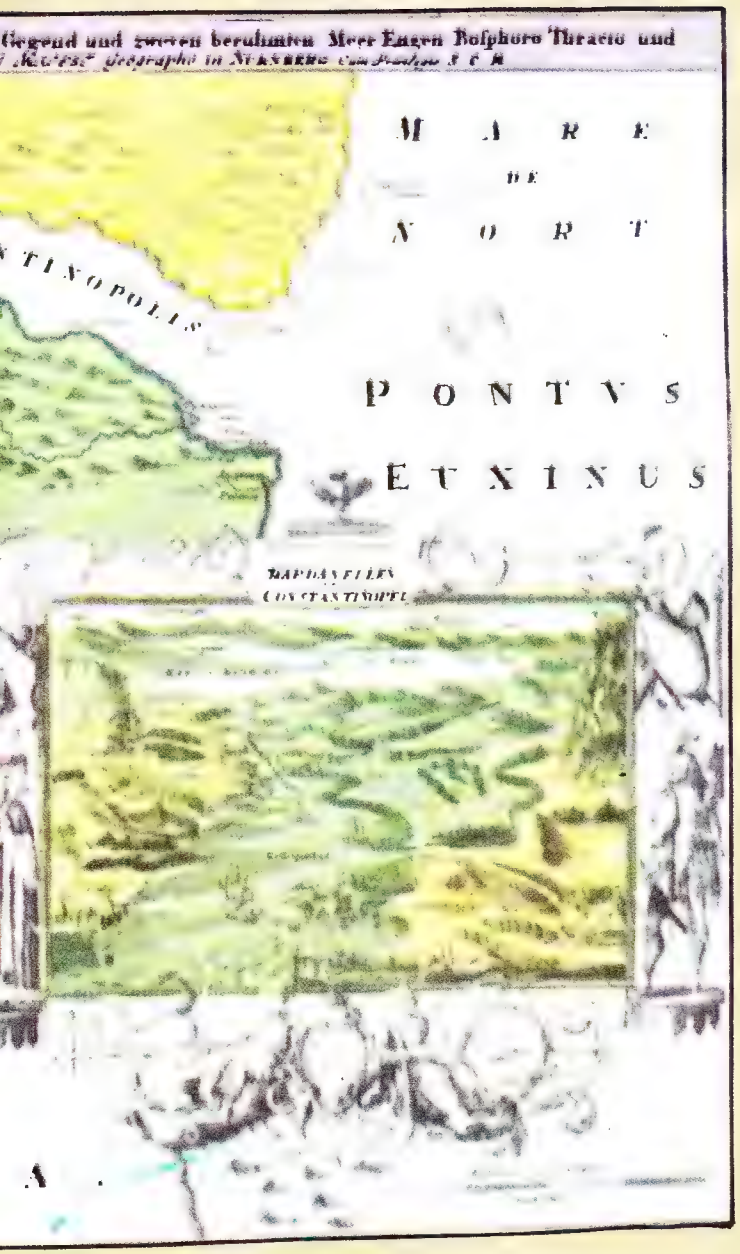

18. YÜZYIL BAŞINDA İSTANBUL BOĞAZI

1714 ve 1728 seneleri arasında muhtelif zamanlarda basılan ve Hollandalı haritacı Johann Babtist Homann tarafından çizilmiş olan bu İstanbul Boğazı haritası, çok nadir bulunan haritalardandır. Haritacılık yönünden ilginç noktaları şunlardır:
1) İstanbul'un üstünde yer alan "Romania" isminin bugün Romanya diye bildiğimiz devletle bir ilgisi olmayıp, Çingenelerin yani Frenkçe "Romany"lerin kesif olduğu yöreyi göstermektedir. Bizde de Edirne Çingenesi çok meşhurdur.
2) Keza Anadolu şakasında "Bithinia", başkenti Bursa olan eski bir krallıktır.
3) Planda gösterilen yegane mezarlık, Haliç sırtlarında çok geniş bir alanı kaplayan Musevi mezarlığıdır. (Sepultura Iudaeorum)
4) Gerek İstanbul gerekse Beyoğlu veya Anadolu yakasında gösterilen binalar ve Boğaz'daki yerleşme alanlarının isimleri ve yerleri bilinenlerden çok farklıdır. Unutmamak lazımdır ki, Homann hiçbir zaman İstanbul'u görmemiş, bilgileri ya daha önce yayınlanan haritalardan yahut ta İstanbul'a gelmiş olan gemici ve seyyahlardan edinmiştir.
5) Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi ayrı bir çerçeve içinde kuşbakışı olarak verilmiştir. Birçok 17. ve 18. asır haritacısının kullandığı bu yöntemde ilginç olan Uludağ (M. Olimpia) ve Çanakkale vilayetindeki Kazdağı'nın (M.Ida) tasviridir.
6) Gemicilerin istifade etmesi için çizilmiş olan bu harita kıyılarına yakın yerlerde deniz derinliğini göstermektedir.

F. Muhtar Katırcıoğlu koleksiyonundan

طریق
١٢٩٩

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüzyıl önce bu ay

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Dünkü gün Nurosmaniye Cami-i Şerifi havalisinde vâki helâlarda herifin birisi bir çocuğa fi'il-i şen'i icra ederken görülerek fail ve mef'ul Bab-ı Zaptiye'ye götürülmüştür. (4 Haziran 1884)

☐ Konkordiya Tiyatrosu hanendelerinden Matmazel Leyla, dört aylık hamile olduğu halde, çokca çilek yiyip mideyi doldurduktan sonra ayaklarını suya koymuş ve hasıl olan ufûnetine mebni [iltihaplanmasından ötürü] akabinde sancılar hissederek yirmidört saat zarfında vefat edip Feriköy'ünde defn olunmuştur. Merkume müteehhil [evli] olmayup Bursa'da bulunan validesinden maada kimsesi yok imiş. (5 Haziran 1884)

"Yüzyıl Önce Hak Arama"

☐ Galata civarinda Bereketzade mahallesi bekçisi Bekir Ağa'yı Beyoğlu Mutasarrıfı izzetlû Arif Beyefendi celbederek yerine diğer bir bekçi tayin olunduğunu söylemiş ve merkûm ise bilâ-sebep [sebepsiz yere] hizmetinden çıkarılmasıyla mahalle-i mezkûr muteberânına giderek hüsn-ü haline dair bir mazbata tanzim ve katolik kilisesine dahi tasdik ettirmiş ve Patrik vekili efendi tarafından hizmetinde ibkası [alıkonulması] ayrıca rica olunmuş ise de Mutasarrıf-ı mumaileyh kabul etmemiş ve tekrar üçyüz mühürlü bir mazbata daha verilmişken bu da kabul edilmemiştir.

Ve bu kabilden olarak Okçu mahallesi bekçisi Süleyman Ağa'yı dahi imam efendi istemeyerek tebdili [değiştirilmesi] için

Dr. UYGUR KOCABAŞOĞLU

yirmi otuz mühürle bir mazbata tanzim ettirdikten ve muteberan-ı ahali ise bekçilerinden memnun olduklarından şimdi oralarda bir bekçi dırıltısıdır gitmekte olduğu mesmûdur [duyulmaktadır]. (5 Haziran 1884)

☐ Venedik Taciri:

Şöhret-i şaiyası[yaygın ünü] âlemin her tarafına kendisini Avrupa üdebasının en birincilerinden olmak üzere tanıttırmış ve fakat şimdiye kadar âsâr-ı mevcudesi tercüme olunmamak cihetle mülkümüzce bile henüz lâyıkıyla öğrenilememiş olan İngiliz şair-i meşhuru Shakespeare'in âsâr-ı adîde-i makulesinden [birçok değerli eserinden] bir tiyatro risalesi bu defa ashab-ı iktidardan bir zat tarafından (Venedik Taciri) namıyla pek zengin surette İngilizceden Türkçeye bittercüme [çevrilerek] kitapçı Arakel marifetiyle Ebüzziya Tevfik Beyefendinin matbaasında pek nefîs ve zarîf tarzda tab' ve temsil ettirilerek on kuruş fiyat ile mevki-i intişara çıkarılmış ve muhteviyatı bir takım nükteamîz kelimat-ı âşıkane ile bir Yahudi sarrafın hasmı ile mahkeme huzurunda vukua gelen muhakemesi esnasında gösterdiği etvar-ı garibaneden ve alel-husus muharrer fetânet şiarın derûn-u eserde ityân edildiği [bildirildiği] birçok efkâr-ı aliyye-i hakîmâneden [hikmet sahibi yüce düşünceler] ibaret bulunmuş olmağla mütalâası zevk-i aşinayân-ı edebe [edebî zevklere aşina olanlara] suret-i mahsusada tavsiye olunur... (6 Haziran 1884)

☐ Büyükdere civarında on yaşında bir İslâm çocuğu ağaçtan düşerek derhal vefat etmiştir. Ana ve babaların dikkatsizliği bu gibi vukuat-ı mükeddereyi [keder verici olayları] mucib oluyor. Aceba diğerleri mütenebbih olurlar mı [akıllarını başlarına toplarlar mı]? İnşaallah. (7 Haziran 1884)

☐ Beyoğlu tulumbacılarından bir delikanlı İtalyalı seyyâr [turist] Mösyö Bargos ile müsabaka edebileceğini söylemiş ve yarış için Büyükdere'ye bir gidip gelme teklif eylemiş idüğü işidilmiştir. (11 Haziran 1881)

☐ Hasköy'de Musevi milletinden akçe toplanarak bir polis karakolhanesi inşaasına Beyoğlu mutasarrıflığı tarafından karar verilmiş ise de mahal-i mezkûr ahâlisi harikzede [yangın geçirmiş] bulunduklarından ve Rum milleti buna muvafakat etmediğinden dolayı bir takım kil-ü kâl [dedi-kodu] oraca hükmünü sürdürmekte olduğu mervidir [rivayet edilmektedir]. (11 Haziran 1884)

İCMAL-I AHVAL

☐ Bâb-ı Âli canibinden dünkü gün Amerika Memalik-i Müçtehidesi sefaretine bir nota gönderilüp memalik-i mezkûre ile Devlet-i Aliyye beyninde cari ticaret muahedesinin müddeti münkaziye [bitmiş] olacağı ber-mucib-i muahede [anlaşma

uyarınca] bir sene evvel sefarete ihtar olunduğu gibi şehr-i hal-i efrencinin [içinde bulunulan Milâdî ayın] başında muahede-i mezkûrenin münkaziye olacağı ihtar olunmuştur... (4 Haziran 1884)

□ Şeb-i Velâdet-i Hümayûn [Padişahın doğduğu gece]:

Dün gece şehrimiz mustağrık-ı envar [ışıklara boğulmuş] bir halde bulunup her tarafta müstail olan [yanan] gûna-gûn [renk-renk] kandillerin şuaları [ışınları] aks-endâz-ı esmân idi [çarpıp duran değerler idi]. Lâkin bu nûr-u zahiriden daha büyük bir nûr-u manevî kulûb-u esdâkda [pek çok kalpte] şaşaâ-engiz [parlaklık yaratan] ve nümâyân [görünür, meydanda] idi. Şöyle ki: tâbiiyyet-i cihankıymet-i hazret-i tâcidâride bulunan her hamiyyetmend-i vatan veliyy-ini'met-i bîminnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin rûz-u-şeb [gece-gündüz] hayır ve selâmet-i devlet ve memleket uğrunda sarf-ı mesaî buyurmakta olmalarına ve memleketin hangi tarafından olursa olsun teb'a-i şahanelerinden en hakîr bir adamın duçar-ı rencişi [incinme, eziyet görme] mesmu-u şahane oldukta [padişah tarafından duyulduğunda] derhal merhem-i merhametle çaresazlık ve hâtır-nevâzlık [gönül alıcılık] iltizam buyrulmakta idüğünü tahatturla [hatırlayarak] böyle bir padişah-i merhamet penah ve şehinşah-ı adalet...

Ey şehinşah-ı cihan Abdülhamid
Ömr-ü ikbalin senin olsun mezîd [uzun]
Bu velâdet-i leyle-i mes'ûdesi [bu mutlu doğum gecesi]
Halka verdi şevk ve şadî-i cedid [yeni bir sevinç]
Ma'delette [adalette], merhamette, lûtufda
Zatını hâlk eylemiş [yaratmış] Mevlâ ferîd [eşsiz]
Halledersin müşkülât-ı devleti
Fikretin [düşüncen] mümtazdır, re'yin [görüşün] sedîd [doğru]
Taht-ı âlî-bahtta [çok talihli tahtında] iclâl ile [kudretle]
Daim etsin zatını Rab mecîd [şan ve şeref sahibi]

DIŞ HABERLER

□ New York (Amerika) 4 Haziran: Müçtemie-i Amerika Memaliki'nin reis intihabı tehiyyaâtı [hazırlıkları] başlamıştır. Avam Fırkası "Chicago" beldesinde tecemmü etmiştir [toplanmıştır]. Müteveffa reis-i cumhur General Garfield zamanında vükelâdan olan Mösyö (Blan [?])'ın intihabına zamanın müsait olduğunu New York matbuatı ve hususen New York Herald gazetesi yazmıştır. (6 Haziran 1884)

□ Amerika'da banka iflâslarının henüz arkası alınmayıp Crawford Country ve Yova [Iowa ?] bankalarının dahi tatil-i tediyat ettikleri [ödemeyi durdurdukları] New York'tan 28 Mayıs tarihiyle keşide olunan bir telgrafnamede iş'ar olunmuştur.

Memalik-i Müctemia reis-i cumhur-u esbakı General Grant, izhar-ı iflâs eden bir bankada şerik [ortak] bulunduğundan mumaileyh dahi müflisîn zümresine geçmiştir.

General Grant, Amerika muharebesinde temeyyüz edip iki defa cumhur riyasetine intihab ve memuriyet-i mühimme-i mezkûresinden sonra devr-i âlem seyahati tarikiyle Dersaadet'e dahi gelmiş idi. Mumaileyh işbu iflâs maddesinde sahtekârlık ile dahi maznun bulunup tevkif olunacağı mütevatirdir [söylenmektedir]. General Grant'ın Amerika ve İngiltere'de bazı dostları kendisine muavenet-i nakdiyye [para yardımı] azminde bulunmuşlardır. (7 Haziran 1884)

General Grant

□ Amerika'da Syracuse şehrinde bir meyyitin [ölünün] derisinden ayakkabı imâl ettirildiği bazı gazetelerde mervidir [rivayet edilmektedir]. Şöyle ki: Ray kanalı tathir olunduğu [temizlendiği] sırada bir mağrukun [boğulmuş] cesedi zuhur ederek muayene olunmak üzere Mekteb-i Tıbbiyeye gönderilmiştir. Mağruk merkumun derisinden esmer ve parlak renkte sahtiyân yapıldığı işitilip Tıbbiye muallimlerinden bir zatın mezkûr deriden bir çift pabuç imalini sipariş ettiği bir debbağ tarafından haber verilmiştir. Bu haber Syracuse ahalisinde mucib-i helecan olmuştur. (8 Haziran 1884)

□ Amerika'da Georgia vilâyetinde zürradan biri altı nefer evlâdını katl etmiştir, şöyle ki: Merkûm karısıyla tarlada işlemekte iken öğlene yakın "Evde birşey unuttum" diyerek avdetle hanesine gidüp evvel emirde bir kızcağızın kafasına balta ile vurup bî-ruh bırakmış, badehu [daha sonra] feryad figan eden diğer çocuklarını dahi tutup, kimisinin kafasını duvara çarparak ve kimisini boğazlayarak ve tepeleyerek telef ettikten sonra bilâ fütur ve teessürtarlaya gidip işine devam etmiş ve akşamüstü avdetlerinde bu dehşetli faciayı karısı gördükte haykırmağa başlaması üzerine çocukların kâtili kocası idüğünü [olduğunu] söylemekle merkûm ahzı girift olunarak [tutularak] zabıtaya götürülmüş ve orada zâlim herif, mücerred beslemeğe kudreti olmadığından nâşi zavallı çocukları birer birer telef etmiş olduğunu ikrar etmiş. (8 Haziran 1884)

İLÂN VE REKLÂMLAR

□ Zaptiye Nezaret-i Celilesinden:

Tebdilhava zımnında Bursa ve Çeşme taraflarına gidecekler hakkında suhulet [kolaylık] olmak maksadına binaen ve muvakkaten mürûr tezkeresi istihsalinde devair-i belediyye muamelâtından istisnası şehramaneti celilesiyle bilmuharebe kararlaştırılmış olduğu malûm olmak için ilân-ı keyfiyyete ibtidar kılındı. (3 Haziran 1884)

□ Adliye ve Mezahib [Mezhepler] Nezaret-i Celilesi'nden:

Hukuk mektebinde kariben [yakında] imhitanları icra olunması musammen olan birinci sınıf şakirdanından ikinci sınıfa geçeceklerin yerlerine girmek isteyen kimesneler evvelâ hüsn-ü siret eshabından olduklarına muteber ve mutemed iki zevatın mühürlerini havi şehadetnameyi ve saniyen pederlerinin isim ve şöhret ve sini [yaşı] ve mahall-i velâdeti [doğum yeri] ve ikâmetlerini ve hangi mekteplerden hangi dersleri tedris ettiklerini mübeyyin kendi hatlarıyla yazılmış Türkçe bir tercüme-i hâl varakasını, saniyen yedlerinde bulunan mektep şehadetnameleri ve...

... ve icra olunacak duhûl imtihanı tahrirî [yazılı] ve şifahî [sözlü] olacaktır. Tahrirî imtihanda evvelâ Türkçe bir makale kaleme aldırılacak, saniyen Arapça veyahud buna mukabil Fransızca birkaç ibare yazdırılarak Türkçeye tercüme ettirilerek, salisen [üçüncü olarak] hesap ve coğrafya ve Tarih-i Osmanî'ye [Osmanlı tarihine] dair cevablar yazdırılacaktır... (4 Haziran 1884)

□ Erkekler ve Çocuklar İçin:

Her nev'i hazır esvab mağazası Galata'da Yeni Cami Caddesinde Tünel karibinde [yakınında] numara 8 Mösyö S..... mağazası Osmanlı muteberanı tarafından güzel tanınmış olup ilâna da lüzum yok ise de Ramazan-ı Şerif ve Bayram'ın hulûlü [gelip çatması] hasebiyle Viyana'da bulunan büyük mağazası tarafından Dersaadet'te S..... şubesine külliyetli yeni moda elbise irsal olunmuştur. Mezkûr elbiselerin fiyatınca yeni bir iskonto konulmuş olduğu gibi gerek nefaset ve metanet ve gerek ehveniyetce teşrif edecek rağbetlu müşterilerimiz memnun kalacaklarından, gelip temaşa buyurmalarını rica ederiz. (28 Haziran 1884)

ATIN

E. Isenbügel ve E. Sieferle, "The Horse", The Blue Book for the Veterinary Profession, 21 (Farbwerke Hoechst und Behringwerke, 1971), s. 61-71'den çevrilmiştir.

Fransa'daki Lascaux mağarasının duvarlarında eski taş çağı resimleri: (üstte) büyük ve küçük yaban atları; (karşı sayfada) kazınmış bir at kafası.

Yaklaşık iki milyon yıl önce *Propithecanthropus*, antropolojik gelişiminin ana yolunu terkedip *Homosapiens* sapağına daldı. İnsanın evriminde hayvanlar daimi yoldaşları oldular. İnsan önce onların arasında, sonra onlarla birlikte ilerledi; giderek hepsini geride bıraktı. Böylece hâkim bir öncülük kazanarak hayvanlara ya kabul ettirdiği ya da eşit değillerse boyun eğdirdiği yasalar getirdi.

İnsanlığın yükselişi hayvanların sömürülmesiyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Av olarak midyeden mamuta kadar hayvanlar, avcı ve toplayıcı aşamaların varoluşunun temelini oluşturdular. Yaşamı tehdit eden rakipler olarak, insanları koruyucu silâhlarını geliştirmeye zorladılar; evcil hayvanlar olarak, insanın varlığının temelini sağlayarak kültürel yükselişinin yolunu kolaylaştırdılar.

İnsanın yaklaşık 12.000 yıldır yanında bulundurduğu (ve Mısırlıların ceylânları ve antilopları gibi, kimini sonradan saldıkları) evcil hayvanlar içinde iki hayvan türü özel bir yere sahiptir: At ve köpek. Bunlar, her zaman insan tarihinin ve insanın hayvanlar dünyası ile ilişkisinin bir parçası oldular. Salt faydacıl bir işlev yerine getirmekle kalmayıp, güvenilir ve ayrılmaz dostlar olarak hizmet ettiler. Bugün, rastladığı küçük bir kurdu yetiştirerek kurt kanından ilk köpek neslini başlatanın, Kırgızların gezgin bir atası mı, yoksa, Oldowaya vadisinde, kamplarının etrafında gizlice dolaşan çakallara yemeklerinden artan kemikleri atarak bugünkü köpek nesli ile bağını oluşturan bir grup toplayıcı mı olduğunu, hiçbirimiz bilemiyoruz. Aynı şekilde, terkedilmiş bir *onag* (yaban eşeği) ya da *kertag* (Kırgızca Asyatik ilkel yaban atı) tayına acıyarak ilk evcil binek hayvanı neslini karnı tok başı pek bir taş devri avcısının mı başlattığını kesin olarak söylemekten uzağız.

Yabani köpeğin taş devri avcısının yoldaşı olma süreci, muhtemelen rahat, zor kullanmadan ve uzunca bir süre birlikte olma şeklinde geçmiştir. Atın evcilleştirilmesi ise, ata bağımlılığın zorlu bir çaba sonunda kabul ettirilmesiyle gerçekleşmiş olmalıdır. Bu, büyük ölçüde at ile köpek arasındaki psikolojik farklılıktan ötürüdür. Grup halinde yaşayan hayvanlar olarak her ikisinin de üst düzey otoriteyi, dolayısıyla insan otoritesini de kabul ettikleri doğrudur. Fakat otlaklarda başıboş dolaşan atlar arasında, köpek sürülerinde olduğundan daha sık hiyerarşik düzey değişimi olur. İnsan-köpek ilişkisinde fark insan lehine bir kez düzenlendi mi, bu ilişki süreklidir. Oysa atlar hiçbir zaman kayıtsız şartsız hükmolunmazlar, ilişkiyi kendi yararlarına çevirmek için sürekli uğraşırlar.

Eski Paleolotik çağdan beri ilkel yaban atı, insan için bir av nesnesi olarak bilinirdi. Buzul çağının insafsız karmaşasında hayatta kalmak için amansız bir savaş veren taş devri insanı tarafından, bu at binlerce yıl en yaygın bir biçimde avlandı. Mâcon yakınlarında Solutré kayalıklarında ve yaklaşık 4.000 kilometrekarelik bir alanda bir buçuk metre kalınlığında bir katman yığınsal yaban atı kemiği bulundu. Bu, uzun dönemler boyunca önemli miktarda atın sistematik olarak avlandığının dramatik bir kanıtıdır. Magdalene avcılarının ren geyiği boynuzlarına oydukları yabani at şekilleri ve çok sayıda ortataş devri resimleri, o çağın insanlarının avladıkları hayvanlar hakkında ne çok şey bildiklerini gösterir. 20.000 yıl önce seçilmiş bazı tapınaksal mağaraların duvarlarına insanların yaptıkları resimler, kuşkusuz av büyüsünün bir parçasıdır. Bu durum önemli sayıda hayvanın giderek azalmasına ve Dicle-Fırat arasına göçebe çömlekçi köylülerin yerleşmesine kadar devam etti (M.Ö. 7000). M.Ö. 5000 yıllarında Mezopotamya'nın geç neolitik dönem Obeid kültürü ve ismini güney Babil'deki Uruk kentinden alan bir aşama geldi. M.Ö.3200'lerde bu bölgede Sümerler ve ilk resimsel kalıtları görülmeye başladı. Bu kültürlerin hiçbirinde at, ne bir av hayvanı olarak ne de evcil bir biçimde bilinir. Mosilim döneminden kalma (M.Ö. 2600), yaban eşekleri tarafından çekilen bakır bir araba *(quadriga)* yaban eşeğinin attan çok önce evcilleştirilip, koşulduğunu doğrular.

AT YETİŞTİREN İLK ULUS HİTİTLERDİ

At üstüne ilk yazılı kalıntı olan Cemdet-Nasr bulgularındaki daha geç bir döneme ait Sümer yazıtlarında at "dağ eşeği" olarak tarif edilir ki, bu da eşeğin Ortadoğu'da daha erken evcilleştirildiğini gösterir. M.Ö. 4000-3000 yılları arası bir tarihte, insanlar atı kullanmaya başladılar. Günümüzdeki çeşitli at nesilleri, ilk evcilleştirilen yabani atların da boy ve şekil yönünden birçok değişik cinsi kapsadığını ortaya koyar. Bu teori Lascaux'daki gibi azman ve cüce hayvan resimleriyle desteklenmektedir. Daha yeni bulgulara göre, mezolitik dönemden sonra bütün yaban atları Przewalski adı altında sınıflandırılır ve bunların ilk evcilleştirilmelerinin

TARİHİ

Tut-enkh-Amun'un (18. hanedana mensup Mısır firavunu) savaş arabası (İ.Ö.1352-43)

herhalde Orta Avrupa'da gerçekleştiği varsayılır. Yine de, bu evcilleştirme çok geniş bir bölgede ve değişik zamanlarda uzun bir süreç sonucu olmalıdır. Evcilleştirme sonucu her zaman meydana gelebilen değişimler ve türlerin kendi içindeki değişkenlik bugün bildiğimiz değişik ırkların oluşumunu büyük ölçüde belirlemiştir. Atın ilk kez hangi tarih döneminde ehlileştirildiğini belki hiç bir zaman kesin olarak söyleyemeyeceğiz. Gerçekten atı insana ilk tanıtan,' destanda olduğu gibi Gılgamış mıydı, yoksa domuz ve köpek besledikleri bilinen göçebe çobanların, Sinantropus Pekinensis'in torunları mı atı faydalı bir hayvan olarak bilmekteydi? M.Ö. 2000 yılında düşüşlerine kadarki dönemi ve Hammurabi ile birlikte Büyük Babil İmparatorluğu olarak yeniden doğuşlarını kapsayan Sümer-Akat hanedanları çağında bir zamanlar çok değer verilen atın unutulduğu görülmektedir, çünkü hiçbir yerde bahsi geçmez. Kısa bir süre sonra Hammurabi'nin oğlu Samsuiluna, şimdiye değin hiç görmediği korkunç bir savaş aracı olan Hititler'in atlı savaş arabalarına karşı savaşmak zorunda kaldı. 117 yıl sonra (M.Ö. 1594) Hitit Kralı Mussili'nin orduları Babil'i harabeye çevirdi. Türkistan bölgesinden gelme Hint-Avrupa kökenli Hititler ilk at yetiştiren ulustular. Atlı savaş arabasının icadına kadar, üzerinde yaşadıkları uçsuz bucaksız stepler ve hareketli atları Hititler'in büyük mesafeler aşma rüyasını beslemiş olmalıydı. Hititler aynı zamanda Kikkuliş adı ile bilinen ve at idaresi konusunda gelecek nesillere Hitit harfleriyle yazıtlar bırakan en eski hippolojisti (at bilimciyi) de yetiştirdiler. Hititlerin komşusu Hurriler ise gem'i icat edip, atın kontrolunun sağlanmasına katkıda bulunarak muharebe tekniğini geliştirdiler.

İSKİTLER AT ÜZERİNDE YAŞARDI

O günden sonra değişik nedenlerle, at daima ilgi odağı oldu. Babil'i fetheden Hurriler ve Asurlular savaş için atlı arabanın denetimini sürekli olarak geliştirdiler ve önemli ölçüde at yetiştirdiler. Daha sonraki 2000 yıl boyunca, uygarlığın gelişmesine paralel olarak çıkan kanlı çatışmalarda, at çekim hayvanı olarak hayatî bir önem taşıdı. Eski ve orta dönem Mısır'ı gibi henüz atı bilmeyen uluslar, savaşlarda atla karşılaşıp korku içinde kaldılar. Asur savaş arabalarının gelişine dek, Mısır'da Tutmosis ve Amenophis dönemlerinde (M.Ö.1580) ve 19. Hanedanda, Ramses ve Sethos devrinde at bilinmiyordu. Türkmenistan steplerinin yüce ruhlu bir avcısının, yanından geçen bir atın yelesinden yakalayıp hayvanın kendini üzerinden atma tepkilerini bir oyun oynarmışçasına alt edip üzerine atlayarak, kâh korku kâh zevkle hızlı hareket duygusunu ilk kez tadıp, bu deneyi tekrarlayarak at binme sanatını icad ettiği efsanesi arkeolojik araştırmalar sonucu doğrulanmamıştır. Thomas Huxley'in "Eohippus'un üstünde Eohomo" özgün resmi ciddi olamaz, çünkü elli milyon yıl önce, atın Eophippus döneminde insan henüz Tarsius (yarı maymunun gelişme düzeyi) aşamasındaydı. Atın önceleri bir çekim hayvanı olup ancak çok sonraları binek hayvanı olarak kullanıldığı oldukça

açıktır. Tell Halaf kazılarında bir Hurri süvarisinin ilk temsilî resmi M.Ö. 14. yüzyıldan kalma bir kabartmadadır. Atlı ordulardan ilk kez, I. Nebukadnezar döneminde (M.Ö. 12. yüzyıl) sözedilmektedir. Böylece Asur İmparatorluğu'nu yaratan Asurnasirpal ve Tiglatpilser'in hayli hareketli ve etkili atlı birlikler gücü her yana korku saldı. O günlerden beri at binen uluslar tarih sayfalarına hâkim oldular. Bugün atlı savaşçı bir ulusun prototipleri olarak bilinen İskitler, Asya'nın uzak köşelerinden gelip Harran kalesini fethederek, yaklaşık 608'de Asur İmparatorluğu'nu tümüyle yakıp yıktılar. Bütün yönlere yayılarak Çin'i işgal ettiler, yakın doğuyu ele geçirdiler. At ilk kez İskitler'de bir savaşçının özel malı olmayıp gerçek bir komünal mülkiyet sözkonusuydu. İskitler atı yalnızca savaşmak için değil, üstünde yaşamak için de kullandılar. Atlarını ehlileştirmeleri ve at kullanmaları çok sayıda madenî eşyada ve altın hayvan frizinde görülür. Kısrakları sağdılar ve sütünden peynir ve sarhoş edici kımız yaptılar. Eğeri geliştirdiler, deri bir halka şeklinde üzengiyi buldular. Yakın doğudaki savaşlar sırasında kendilerinden at binmeyi öğrenen Yunanlılarla karşılaştılar; M.Ö. 680'lerde at yarışları Olimpiyat oyunlarında yer almaya başladı. Hep atlarla birlikte anılan Araplar, atı Asurlularla yaptıkları savaşlarda tanımış olmalılar. At Batı Avrupa'ya, batıya doğru göç eden Hint-Avrupa kökenliler, muhtemelen Keltler yoluyla geldi. Savaş arabasını çeken atlar gibi binek atları da hemen hemen sadece halklar arasında sürüp giden savaşlarda kullanıldı. Savaşa uygunluğunu sağlamak için silâhlara ve savaş biçimine göre özel boy ve mizaçta at cinsleri yetiştirildi. Savaş, atçılıkta da yeni gelişmeleri başlattı. Sümerler'in 'dağ eşekleri'nden Birinci Dünya Savaşı'nın süvari alaylarına dek, atın hız, manevra kabiliyeti ve dayanıklılığı gibi özel nitelikleri savaş için faydalılığını belirledi. Böylelikle mevziler hızla değiştirilebilir, âniden düşmanın karşısında belirip dört nala giden mızraklı ve zırhlı alaylarla yıkıcı psikolojik etkiler yaratılabilirdi. M.Ö. 400 yıllarında meşhur Yunan hippolojisti Ksenophon savaşa uygun atların nasıl eğitileceğini anlattığı "At Binme Sanatı" kitabını yazdı. O dönemde bile, at önceki dönemlerin yaban atına çok az benziyordu. Çevre ve özenli bir seçim sonucu özel at cinsleri geliştirildi. Atların ana yurdu olan Orta Asya stepleri at sırtında büyük nüfus göçlerinin başlangıç noktası oldu. Buradan yola çıkan Huing-nu ve Hun birlikleri, kollar halinde Çin'e saldırıp, hantal atlarıyla onların atlarına karşı koyamayan Han imparatorları hanedanını yıktılar. Hunlar buradan başlayıp, arkalarında ölüm ve yıkım bırakarak Avrasya'ya yayıldılar. Öncelleri İskitler gibi, Hunlar da kısa zamanda at-adamı oldular. Atları sayesinde ilk defa Hunlar hareketlilik ve mekâna hükmetme rüyasını gerçek yaptılar. Küçük atları hâlâ vahşi türlere benziyordu. Atlar yarı vahşi bir halde tutuluyor, beslenmek üzere kendi başlarına bırakılıyor, böylece daha kolay idare ediliyordu. At yetiştirirken hız, rahatlık ve dayanıklılık gibi yabanî at niteliklerinden başka bir şey aranmıyordu.

BÜTÜN MİTOLOJİLERDE ATIN ÜSTÜN BİR YERİ VARDIR

Savaşta atlarına çok bağımlı ve onlarla birlikte olan insanlar barış zamanında da atlarıyla yakından ilgiliydiler. Dolayısıyla, spor atlarının da erken bir dönemde yetiştirilmeye başlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Böylece yeni bir soy başlatıldı. İsa'nın doğmuş olduğu dönemlerden, dünyanın her yanında at yetiştirilmesi ve idaresine ilişkin metinler ve resimler vardır. Yeni Mısır İmparatorluğu'nda atlı ve savaş arabalı karma bir ordu oluşmuştu. Kısa zamanda diğer ülkelerin de taklit ettiği, sürekli iyileştirilerek günümüze değin varlığını sürdüren bir diğer gelişme de, Asur örneğini izleyerek, yedek hayvanların değiştirildiği istasyonların kullanıldığı bir posta sisteminin kurulmasıydı. Eskiden Mısır'da at bilinmemesine rağmen, yeni imparatorluğun küheylânları oldukça revaçtaydı; Hazreti Süleyman ve Davud atlarını buradan aldılar. At yetiştirme hedefleri daha kesin belirlenmiş ve diğer ülkelerden, diğer insanlardan meşhur atları ele geçirme çabası başlamıştı. Örneğin Libya atlarının son derece hızlı olduğu söyleniyordu. Büyük İskender atlarını Kyrenia haralarından aldı. Cannae savaşını, Anibal'ın Numidia suvarileri belirledi. Partlar ve Persler, Asurluların meşhur at geleneğini sürdürerek eski çağların en korkulan atlı ulusu oldular. O dönemde melezleştirme çok iyi biliniyordu. Makedonyalı Phillip'in Partlar'dan ve İskitler'den 20.000 kısrak ithal ettiği söylenir. Büyük İskender'in atı Bukephalos bu melezleştirmenin bir ürünü idi.

Giderek at bir savaş aracı olmaktan çıktı. Süvariler atları ile kişisel ilişkiler kurmaya başladılar; bir çok süvarinin ünlerini bu güne dek sürdürmelerini sağlayan çok sayıda at o döneme aitti. Hızlılıktan başka şimdi ateşli bakışlar, hareket zerafeti gibi dışsal görünümler ve karakter — özellikle çarpışmada cesaret—, değeri belirliyordu. Hindistan'da kısrağı Bukephalos'un öldüğü yerde İskender tarafından kurulan Bukephala kenti ve bir Roma yarış atının ahırının üzerindeki mozaik yazıt "Vincas, non vincas te amamus Polydoxe" at ile binicisi arasında yepyeni bir ilişkinin ve klasik antikite insanının özelliği olan asalet ve biçim güzelliği arayışına cevap veren bir hayvan sevgisinin ifadesidir. Homeros (M.Ö. 850) atı insanla karşılaştırmaya değer bulmuştu:

> "Ahırda günlerce arpayla beslenmiş bir at
> nasıl ipini koparır da dört nala koşarsa ovaya,
> güzel akan ırmakta yıkanmadan edemez hani,
> kurumludur, başı diktir, omuzlarına dökülmüştür yelesi,
> diyecek yoktur çalımına, çayırlara götürür onu çabucak dizleri.
> Priamos'un oğlu Paris de öylece
> Pergamos kalesinden aşağı iniyordu taşa taşa...
> (A.Erhat-A.Kadir çevirisi)

Bu arada Alpler'in kuzeyinde, uzunca bir süre daha az asil at soyları yaygındı. Mezar bulguları, bu bölgede atların tıknaz, küçük soydan ve 135-155 cm arası yükseklikte olduğunu göstermektedir. Burada da savaş arkadaşı olarak saygı görmekteydiler. Yeni savaş yöntemleri geliştiren Cermenik akıncılar, kuşkusuz, Roma'nın gıpta ettiği müttefikleriydi. Örneğin Tenktarianların atları öyle eğitilmişti ki, savaş sırasında binici yere indiğinde at binicisini takip ederdi. Öte yandan Suevi örneğinde bir piyade her zaman bir süvarinin yanında savaşırdı; piyade atın yelesine asılır, savaş başka tarafa yöneldiğinde oraya doğru birlikte sürüklenirdi.

Her ulusun mitolojisinde at üstün bir rol oynamıştır. Taş devrinin mağara resimleri, avlanan hayvan üzerindeki gücü kalıcılaştıran bir av büyüsü müydü, yoksa tapınılan hayvanın temsilî miydi, bugün kesin olarak söyleyemiyoruz. Hindular'da, Yunanlılar'da, Romalılar'da ve özellikle Cermenik halklarda at, tanrıların gözde yoldaşıydı. Yunanlılar'da şafak pembe atlar gibi görünürdü; çünkü güneşi atlı arabalarıyla tanrılar çekerdi; Wotan'ın vahşi savaşçıları fırtına ve bora saçarlardı, Poseidon'un ak yeleli atları denizin dalgalarıydı. İskitler ile ilk karşılaşmaları Yunanlılar arasında Kentauros (insan başlı, at biçimindeki mitolojik yaratık) efsanesinin yayılmasını sağladı. Tanrıları hoşnut etmek amacıyla at kurban edilmeye başlandı. Büyük olasılıkla, Hint-Cermen kökenli at kurban etme âdeti Cermenik kabilelerde ve özellikle kuzey bölgelerinde varlığını sürdürdü. Kuzey tanrılarına adanan, özellikle beyaz atlar kutsal korularda muhafaza edildi. Atlar Wotan'a ve sekiz ayaklı Sleipnir'ine, güneş tanrısı Freyer'le Blôdhughufi'ye ve parlayan ışık tanrısı Baldur'a ve özel atı Silfintrop'a kesilerek etleri kurban yemeğinde yenildi. Kafatasları, başkalarını da kurban etmeye hazır oluşun görülebilir ifadeleri olarak evlerin çatılarına yerleştirildi. Kendilerine atları çok yakın hisseden Vikingler de hippolojik terimleri gemiciliğe uygulayarak, uzun gemilerini 'denizatları' olarak adlandırdılar.

Anavatanı Asya olan ilkel yaban atı (Equus caballus prevewalski)

Erken Cermenik dönemin ilk yazılı kalıntıları olan Merseburg büyü usulleri bir tayın yaralanması ve iyileştirilmesi ile ilgilidir.

"Phol ende Vodon vuorun zi holza
dû uuart demo Balderes volon
sin vuoz birenkit"
Vol ve Votan ormana gittiler
Baldur'un tayının
ayağı çıktığında

Cermenik kuzeyin Hristiyanlaşmasında, at etinin kurban ve yiyecek olarak kullanılması, yeni dinin yayılmasına bir engel oluşturdu. Atların kesilmesi eski tanrılara kurban vermeyi kapsadığından, Papa III. Gregor Almanlar'ın apostolu Winfred'e şöyle dedi: "Bazılarına yaban atı, daha birçoklarına da evcil at yeme izni vermişsiniz. Bundan böyle, aziz kardeşim Bonifacius, bu konuda hiç kimseye, hiçbir biçimde izin vermeyiniz."

Fakat İzlanda'da bu tür putperest âdetler 1000 yılına kadar hoş görüldü. İzlandalı memurlar atlarıyla birlikte gömüldüler. Atların eski efendilerine Valhalla'ya dek yoldaşlık etmeleri ve orada da hizmete devam etmeleri istenmekteydi. Bugün bir generalin ya da bir devlet adamının tabutunun ardınadn atının yürümesi, bu putperest âdetin bir uzantısı olsa gerek.

İsa'nın döneminde ve izleyen yüzyıllarda, Moğolistan'ın uçsuz bucaksız bozkırlarında çok sayıda at sürüsü başıboş gezmeyi sürdürürken yabani at batıda o kadar nadirdi ki, öldürülmelerinden Nibelungen destanında özel olarak sözedilir. O zamanda bile, Avrupa'nın ve Ortadoğu'nun at soyları yaban atalarıyla çok az benzeşiyordu. Örneğin Arap atları o denli soylulaşmışlardı ki, 622'de Mekke'den Medine'ye Hicretinde Muhammed'in yanındaki beş kısrak sıcaktan kavruldukları halde Muhammed izin verene kadar hiçbir yerden su içmediler. Bu kısraklar soylulukları Kur'an'da övgüyle anlatılan meşhur Arap atı cinsinin anaları oldular. Belirsiz sayıda tür ve soya bölünen atlar, orta ve geç Ortaçağ'da tüm yeryüzünde yaygın olarak kullanıldılar. Başlangıçtaki amaçlara uygun bir biçimde savaşların sonucunu belirlediler. Yaygın (ekstansif) tarımın yolunu açtılar, iletişimi sağladılar. Şarlman'ı Aachen'a, Tarık'ı Cebelitarık'a, Frenk imparatorlarını Alpler'den Roma'ya, Haçlıları Kudüs'e, süvarileri turnuvalara, Cortes'in adamlarını Meksika'ya, Türkleri Viyana'ya, Otuzyıl Savaşları boyunca taburları oradan oraya, Napolyon'un askerlerini de Rusya'ya ve Moskova'ya taşıdılar. Hiçbir hayvan ne bu kadar yaygın olarak kullanılmış, ne de insanlık tarihine bu denli belirleyici bir katkıda bulunmuştur. Fakat at salt yük kaldırmaya ve insanları çok uzun mesafelere taşımaya ya da savaşı sürdürmelerine yaramakla kalmamıştır; binicisinin ününü ve özgüvenini yüceltmeye de katkısı büyüktür.

AT NESLİ KAÇINILMAZ OLARAK TÜKENECEKTİR

Bu tarihe kadar at binme ve arabaya koşma, sonuca ulaşma yolunda bir araçken, Rönesans'ın sonlarında İtalya'da gelişen yeni bir sanat, at binmeyi amaçlaştırdı. Bu asil hayvanın denetimi ve bütün karakteristik hareketlerinin gösterişi, estetik bir zevk ve sonunda bir moda oldu. Bu yeni sanat ilk kez Frederico Grissone'nin "Gli Ordini di Cavalcare" (Napoli 1550)'sinde anlatılır. Turnuvalar dönemi bitmişti ve ortaçağ koşu takımlarından kurtulan at yeniden serbestçe hareket edebilecekti. Bu tür at binme, o günlerin seyircileri etkileme arzusunu karşılamaktaydı. Dar alanlarda zor hareketler yapıp sürücüsünü heybetli gösteren yeni at cinsleri geliştirildi. Meşhur süvari ve at heykellerinin bu döneme ait olması rastlantı değildir. At sürücüsünün gösterişini tamamlayan bir araç olarak önemini sonradan yitirmesine rağmen, yüzyılımıza kadar askerî ve sivil amaçlarla en önemli taşıma ve ulaşım aracı olmayı sürdürdü. Birinci Dünya Savaşı'nda süvari hücumlarının çöküşü, atın bütün geleneksel alanlardan önlenemez ortadan kalkışını getirdi. Teknolojinin hızlı gelişimi, makinanın artan egemenliği ve daha büyük, daha etkili motorlar atı gereksiz kıldı.

Atın sokaklardan çekilmesiyle, insan tarihinin uzun, bazen kanlı, ama yine de romantik ve kültürel bakımdan verimli bir çağı son buldu. İnsan atla olan yakın ilişkisi nedeniyle bilinçli ya da bilinçsiz, kendini doğaya bağlı hissetti, büyük ölçüde ona bağımlı olduğunun farkına vardı. Bugünkü "uygar" dünyamızda, yalnızca et üretmek, spor ve statü sembolüne duyulan gereksinim —motorlu arabalar artık bunu sağlamaktan uzaktır— at yetiştiriciliğini ayakta tutuyor. Dolayısıyla atın şanlı dönemi bitmiş ve makinaların ruhsuz çağı başlamıştır. Atın gözden uzaklaşmasıyla, binlerce yıldır bu hayvanla yakından ilişkili eski kültürün de ölmemesini umalım. Yine de insan ve at arasındaki eski, nerede ise mistik beraberlikten bir şey kaldı: Makina sesleri ile dolu rahatsız edici teknik dünyada sessiz ve farklılaşmış bir varlıkla ilişki kurma arzusu. Atlarla daha yakın ilişki kurmak yönünde bir eğilim, son zamanlarda giderek güçlenmekte ve spor ya da statü sembolü olarak at binenleri kapsamaktadır. Kişinin kendini atlarla meşgul ediyor olma ve at sırtında hareket duygusundan zevk alma rüyasının gerçekleşebilmesi, at sahibi olmayı popülerleştirmektedir. Bu etkinlikler için İzlanda'dan ve diğer yerlerden, bakımı kolay olduğu için sağlam, bodur atlar getirilmektedir. Güdülenme farklı olsa da, tekerlek gerisin geriye, bugünün sağlam at cinsleri gibi bakımı ve binişi zahmetsiz türler isteyen göçebe at yetiştiriciliğine dönmektedir. Yaşaması için yükselen yaygın bir talebe karşın, at kaçınılmaz olarak nesli tükenmeye mahkûm evcil hayvanlar listesindedir. Yarış atlarının yetiştirilmesi, atların bir zamanlarki büyük dönemlerinin son bir yansımasından ibarettir.

Canlıların tarihinde aşırı genleştirme, türlerin sonunu hazırlamıştır. Eohippus'dan Equus cavallus'a uzun bir gelişimin son halkası olan günümüz atı, yani vücudunun tüm ağırlığını üçüncü ayak parmağının ucunda taşıyan ve dolayısıyla sık sık orasından sakatlanan at, muhtemelen filojenetik çıkmazın sonuna varmıştır.

Çeviren: MAHMUT BOYNUDELİK

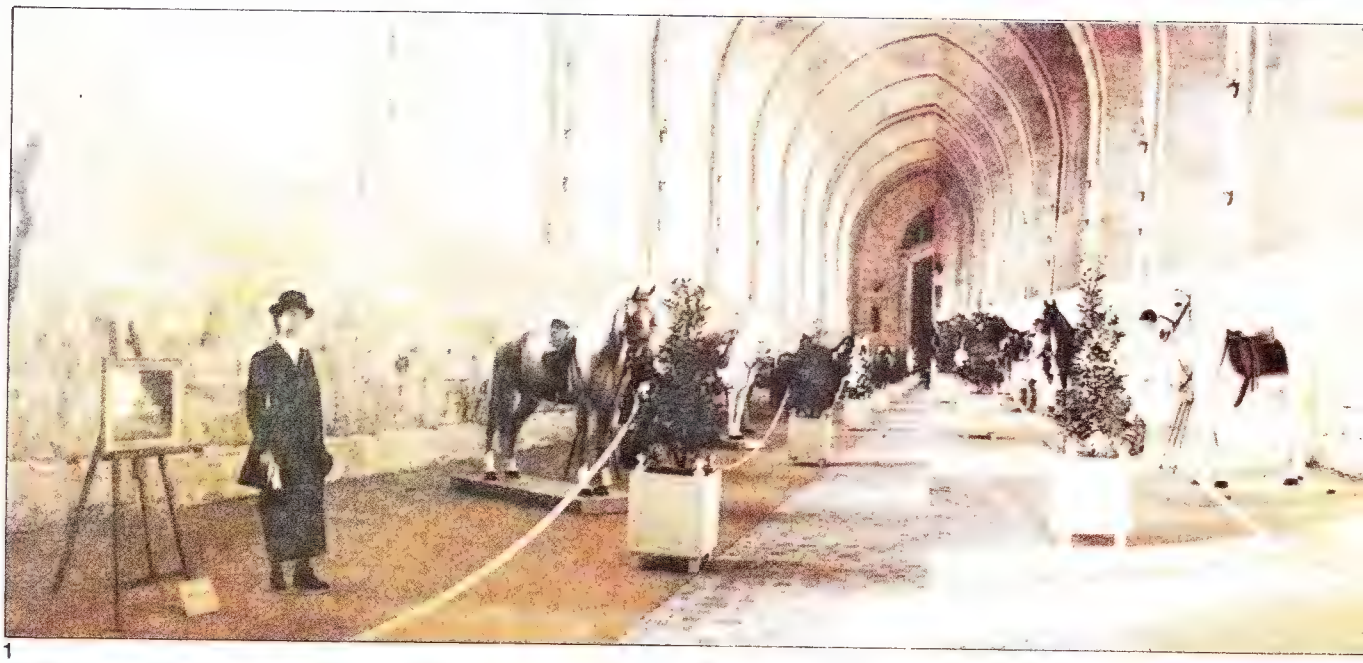

1

Fransa'da Yeni Bir At Müzesi

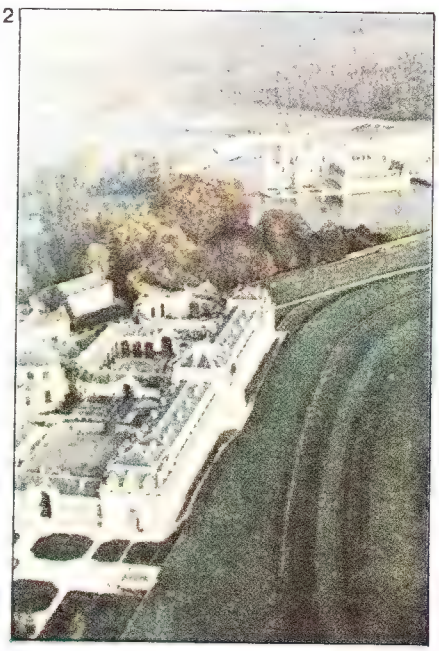

2

Dünyada birçok at müzeleri vardır. Bunların en büyüğü, ABD'ndedir: Lexington'daki Kentucky Horse Park. 1982'de, yeryüzündeki at müzelerine bir yenisi katıldı. Bu, *Grandes Ecuries de Chaintilly*'deki *Musée Vivant du Cheval*'di (Yaşayan At Müzesi).

Boğazına düşkün olanların, kendi adını taşıyan kremasıyla tanıdıkları, Fransa'daki Chaintilly (krem şantiyi — *créme Chaintilly*) kentinde, 18'inci yüzyılın ilk yarısında Condé Prenslerinin şatosunun adını alarak yaptırılan muazzam bir bina, geçen yüzyılın sonlarında yasal mirasçısı kalmayınca, şatoyla birlikte Institut de France'ın malı olmuştur. Şatoda bir güzel sanatlar müzesi kuran Enstitü, devasa akımları bir türlü kullanamamış, ancak İkinci Dünya Savaşından sonra özel bir binicilik klübüne *(Cercle Hippique de Chaintilly)* kiralamıştır.

Bu klübün başarılı öğretmenlerinden Yves Pienaimé adlı bir genç, kendi hesabına birçok klüpler kurup zengin olmuş, iki yıl önce de, Sosyalist Fransız hükümetini burada, resmen Institut de France'a bağlı, ama işletmesi tümüyle özel nitelikte bir at müzesi kurmaya razı etmiştir. Bienaimé, yarım milyon dolar harcayarak binayı eski haline getirecek şekilde onarmış, sergilenen cins cins atları, maket, manken, giysi ve takımları sağlamıştır. Ahırlar, bir kubbe altında birleşen yüzer metre uzunluğunda iki kanattan oluşmaktadır. Ayrıca, birçok gösteri ve sergi odaları da vardır. Doğu kanadında Fransa'daki bütün türleri temsil eden canlı aygırlar, batı kanadında ise özel giyimli mankenler yer almaktadır.

Müzenin kurucusu, XV. Louis dönemi biniş giysileriyle, canlandırdığı yapının önünde, at sırtında.

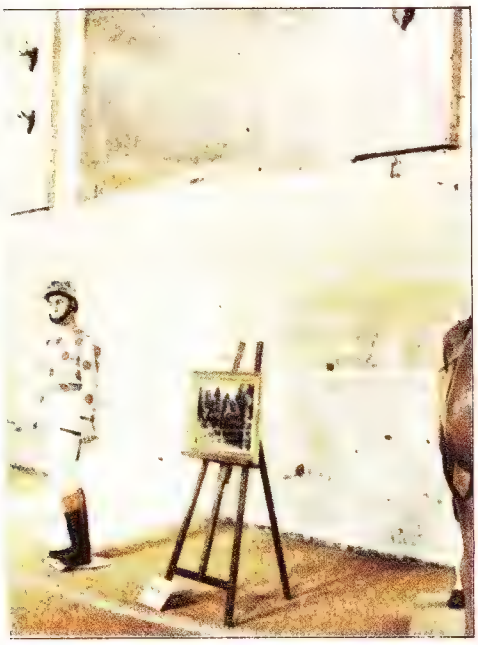

3

1. Bir kubbe altında birleşen yüzer metre uzunluğunda iki kanattan oluşan ahırların kemerli koridorları boyunca atlarla çeşitli jokeyler ve at binme kılıklı mankenler yer almaktadır.
2. Ahırların arkasında avlular, önündeyse yarış alanı görülüyor. Boğazına düşkün olanların, kendi adını taşıyan kremasıyla tanıdıkları Chaintilly (krem şantiyi) kentinde, 18. yüzyılın ilk yarısında Conde Prenslerinin adını alarak yaptırılan muazzam şato gölün kenarında.
3. Kubbe altında bir şölen.

AT'A SENFONİ

Necip Fazıl Kısakürek,
At'a Senfoni
(İstanbul: Türkiye Jokey Klübü Yay., 1958),
158 s., 750 kr.

Yazarının " 'At'a Senfoni' yahut atın romanı... tarihi, felsefesi, her şeyi içinde..." diye "Takdim" ettiği bu yapıtın yedi bölümü var :

(1) *Atın Mânâsı*
(3) *At, Kelâm ve Sanat*
(3) *Tarih Boyunca At*
(4) *"Safkan"*
(5) *Onlarda Yarış*
(6) *Bizde Yarış*
(7) *İstikbalde At*

Necip Fazıl merhumun bu kitabı, garip bir edebiyat, inceleme, mistisizm, kumar tutkusu bileşimidir. Kendisi sunuş' unda, bu eserin dünya at edebiyatında eşsiz olduğunu ileri sürer ki, muhtemelen doğrudur. Gerçekten, *At'a Senfoni* müşterek bahis ve doping'ten söz ettiği gibi, Allah ve Peygamber Kelâmı'nda At'tan da söz eder. İşte onun, "Hâlikin sevdiği, övdüğü ve üzerine yemin ettiği at" hakkında, Kur'an-ı Kerimden (Âdiyat süresi) örnek gösterdiği dört âyet: (s.19)

"Kasem olsun, soluk soluğa koşanlar
üzerine...
Tırnaklarıyle taştan kıvılcım
fışkırtanlar üzerine...
Sabah vakti düşmanı basıp etrafı toz
dumana boğanlar üzerine...
Peşinden doğruca düşman saflarının
içine dalanlar üzerine..."

Ve üç hadis-i şerif meali: (s.20-21)

"Hayr, atların alınlarına
nakşedilmiştir."
"Uğursuzluk (uğurla beraber) üç
şeydedir: Kadın, ev ve at..."
"Dünya saadeti atların sırtındadır."

GODOLPHIN-ARABIAN'IN MACERASI

Groke isimli bir İngiliz 1731 sularında Paris' te dolaşadursun... Bir gün gözüne ne çarpsa iyi?.. Bir su arabasını çeken, beygir mevkiinde harikulâde bir at... Kestane dorusu, sağ ön ayağı hafif sekili, cidago kemiği nahiyesi yüksek, boynu fevkalâde bükük ve kabarık, başı çok güzel, omuzları uzun ve adaleleri yaygın ve kuvvetli... 1,50'den epey yüksek... Her halinden kuvvet ve heybet tütüyor... Bakımsız vaziyetine ve hor işine rağmen, dilenci kılığında bir kral gibi edası "benim!" diyor ve su arabasında birtakım taşkınlıklar yapıyor, şahlanmak istiyor. Sanki kendisini bu hale mahkûm edenleri parçalamak sevdasında...

Groke hayran olduğu atın cazibesine kapılıp arabanın arkasından gidiyor, alâkalılarını buluyor ve atın menşeini tahkik ediyor:
Tunus Beyi, Fransa'yla imzalanan ticaret anlaşması vesilesiyle 15'inci Lui'ye sekiz Arap aygırı hediye etmiş... Sekizi de birbirinden güzel... Suffolk Kontluğunun kısa boylu atlarından başka bir cinse sevgi duymayan Fransa Kralı, enfes Arap aygırlarına şöyle bir bakıp arkasını dönmüş ve fazla bir alâka göstermemiş... Aygırlar kaba işlerde kullanılmış ve nihayet hiç denecek paralara satılmış... Aralarından Godolphin Arabian işte bu su arabasına düşmüş... Hayvan yedi yaşında ve zaptı güç... İsteklisine satacaklar...

Groke deli gibi elini cebine atıyor ve küçük bir ağız yoklamasından sonra, dünyalar değerindeki bu atı tam 75 franga, üç buçuk altına satın alıyor. Hemen Londra'ya... Fakat at gerçekten zaptedilir gibi değildir. Ne yapsın?.. Atla alâkalı Roger Williams isimli bir adama, aldığından daha yüksek bir paraya devrediyor. Yeni sahibi de atı dilediği işde kullanamıyor, bir türlü iradesine tâbi kılamıyor ve İngiltere'nin en büyük at müşterilerinden, yetiştirici ve yarıştırıcı, Kralın hazine lordu Godolphin'e, 25 İngiliz lirasına satıyor. Artık atın ismi, Godolphin Arabian... Lord, şahane atı, Cambridge kasabasında, meşhur Üniversiteye dört mil mesafedeki, kendisine ait Gog-Magog şatosu hârâsına veriyor ve emrediyor:
"—Bakalım, deneriz! Şimdilik tecrübe aygırı diye kullanınız!"

Hârâda, kendilerince pek itibarda Hobgoblin isimli bir aygır vardır; ve zavallı Arap prensi at, işte bu aygırın yüzü suyu hürmetine tecrübe aygırlığı edecektir.
Tecrübe aygırlığı dünyanın en elemli işi... Kısrağa daha evvel onu gösterirler; eğer kısrak istekli çıkarsa onu götürüp öbürünü getirirler. İstekli çıkmazsa çifteleri tecrübe aygırı yer, göğsü ve suratı parçalanır, böylece emniyette bekliyen asıl aygıra bir şey olmaz. Demek ki, tecrübe aygırı, yemek iyiyse kendisi yiyemeden başkasına teslim eden, kötüyse ve yenemiyecek gibiyse cezasını bizzat çeken korkunç bir mazlum... Kısrağı o tahrik edecek, kendisi de bu arada kaynayıp köpürecek, fakat nimete başkası konacaktır. Onu, tecrübeden sonra boksuna kapatacaklar ve yanına bir teselli kısrağı olsun vermiyeceklerdir.

Gog-Magog hârâsında, bir de Roksana isimli dilber bir kısrak vardır; ve işte at dünyasının en hazin ve muhteşem aşk macerası, şahane Arap aygıriyle bunun arasında geçecektir. Arada, sahte ve nazlı zampara Hobgoblin ise, kaderin karşısına çıkarttığı Arap efesi at yüzünden hayatını verecektir.

Roksana'yı vuslat yatağı noktasına çıkarıyorlar. Gelsin tecrübe aygırı Godolphin Arabian... Gerilerde de, hakikî güveyi Hobgoblin, bir an sonra gerdeğe girmek üzere bekliyor. Âşıkı olduğu Roksana'yı öpüp sevdikten ve fevkalâde istekli olduğunu gördükten sonra efe aygır, bir de bakıyor ki, arkasında sahte ve nazlı zampara... Bir fışkırışta seyisinin elinden kurtuluyor, adamı yere seriyor ve doğru Hobgoblin'in üzerine... İki at arasında efsanevi bir çarpışma... Adamlar daha koşup ayırmağa vakit bulamadan, efe aygır rakibini öldürüyor ve kan revan içinde, bir atılışta Roksana'yı enseleyip muradına eriyor.
Dünyanın en büyük atları ve "safkan"ın imparatorlar kolu, kendisini, işte bu visale borçludur.

s.80-81

Tımarlı Sipahi (Mızrak Davran vaziyetinde)

[illegible]

Rumeli ırkı: Kestane doru donda aygır. Sinni 6. İrtifaı 1,42

Osmanlı

(Askerî Baytar Mektebi Islah ve Teksir-i Hayvanat Hıfzüssıhha Muallimi)
İhsan Abidin *Osmanlı Atları* ([İstanbul:] Matbaâ-i Âmire, 1917), Teksir ve Islah-ı Hayvanat Koleksiyonu, sayı: 3; [Giriş +] 228 s. + kuşe kağıda basılı 47 resim. Kitabın tüm metninin sonunda, "Nişantaşı, 1/12/32 (1332-1916) kaydı, Mukaddime'nin altında ise 8/12/1917 tarihi vardır. Buna göre, basılması bir yıldan fazla süren kitap, 1917 yılının sonunda yayımlanmış olmalı.

[Ithafiye]

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik
Enver Paşa Hazretlerine:

Hayvanat-ı ehliyyeden istihsal edilen menafi-i mihanikiyye ve gıdaiyyenin istikmalinin müdafaa-i milliyyede haiz olduğu kıymet ve ehemmiyet evamir-i mubahat-ı kumandaniyyeleriyle de [komutanlıklarının yasal buyruklarıyla da] müeyyet [doğrulanmış] bulunduğundan, bu gayeyi istihdaf eden [amaçlayan] bir maksatla ve nezaret-i celilelerinin muavenet-i nakdiyyesiyle [para yardımıyla] saha-i intişara vaz' edilen [yayın alanına konulan] bu naçiz eserimi bir nişane-i şükran ve mahmedet olmak üzere nâm-ı âli-i fahimanelerine ithaf eylemekle kesb-i fahr ve mübahat eylerim [övünç ve kıvanç duyarım].

Birinci Ordu Menzil Serbaytarı
Binbaşı- Muallim İhsan Abidin

Mukaddime

Osmanlı Atları namı altında saha-i intişara vaz' edilen bu eserin muhteviyatı [içindekiler] yalnız memalik-i şahane uruk-u feresiyyesine münhasır [Osmanlı ülkesinin at ırklarıyla sınırlanmış] değildir; memleketimiz ensal-i hayvaniyyesinin [h. nesillerinin, kuşaklarının] ıslah ve teksiri [iyileştirilmesi ve çoğaltılması] usüllerinin vaz'ında esas ittihaz edilmiş hükûmat-ı ecnebiyyenin [yabancı hükûmetlerin; devletlerin anlamında] teşkilâtıyla, Ziraat Nezaret-i celilesinin [yüce bakanlığının] damızlık olarak intihap ve tavsiye ettiği muhtelif faideli mahsullerin evsaf-ı umumiyyesinden [ürünlerin genel niteliklerinden] de bahs edilmiştir.

(s. 3)

Prof. İhsan Abidin (Akıncı), yaşamı ve yapıtları için bak. Muzaffer Bekman, *Veteriner Hekimliğimizin Büyükleri* (İstanbul, 1945) ve *Veteriner Tarihi* (İstanbul, 1940).

Atları

[İçindekiler]

(I) İktisad-ı Hayvanî
(II) Türkiye'de Islah-ı Hayvanat Tarih ve Teşkilâtı
(III) Irkların Tayini
(IV) Anadolu Irkları
(V) Arap Hayvanatının Menşe ve Hâl-i Hâzırı
(VI) Arap Taht Irk veya Kabileleri
(VII) Araplarda Hayvan Yetiştirme
(VIII) Beygirlerin Tarihi
(IX) Ecnebi Hârâlar Teşkilâtı
Macaristan — Fransa
Avusturya — Almanya
Bulgaristan — İngiltere
Romanya — Rusya
(X) Çifteler Çiftliği Hârây-ı Hümayunu

Uzunyayla ırkı: (Çerkes koşumlu) İzmir, Edirne ve İstanbul'da manialı yarışta birinci gelmiştir.

● TÜRKİYE'DE ISLAH-I HAYVANAT TARİH VE TEŞEBBÜSATI (s. 7-8)

Avrupa'da hâl-i hâzırda ıslah ve teksir-i hayvanat için iki usül vardır. Birisi hükûmetin haralar, remont depoları tesisi ile doğrudan doğruya vaki olan müdahalesi (usül-ü bilâvasıta [dolayısız yöntem]); diğeri de yarışlara tahsisat ita etmek [ödenek vermek], hayvan yetiştirenlere medar-ı teşvik [yüreklendirmeye yardımcı] olmak üzere mükâfat vermek gibi bilvasıta [dolaylı] müdahalesidir. Bazı memleketlerde, Almanya, Fransa, Rusya, Bulgarya'da her iki usül de şimdi tatbik edilmektedir. İngiltere'de yalnız ikinci usül takip olun-

Balkan Harbinde Edirne'ye gelen Kürt alaylarından "Drey" Bey Alayından bir müfreze Kürt atlısı

HAYVANAT-I FERESİYYE İSTATİĞİ (329-1913 yılı)

Nev'i	Hayvanatın adedi	Beherinin kıymet-i mütevassıtı-kuruş [ortalama değeri]	Beher kilometre kare araziye isabet eden miktar	[ortalama]	Yüz nüfusa isabet eden miktar	Kıymet-i Umumi
Aygır	83.112	1.804	0.09			149.934.048
Kısrak	423.647	1.807	0.48			460.927.936
Tay	304.369	470	0.17			96.053.430
Yük ve Binek Beygiri	339.432	822	0.38	0.35	1.75	279.010.104
Ester	144.607	1.161	0.11			167.848.727
Merkep	1.373.715	238	0.77			324.874.000
	2.568.882					

(s. lam)

Başkumandan vekili Enver Paşa Hazretlerinin zir-i riyaset-i fahimanelerinde bulunan Sipahi Ocağı tarafından tertip edilen yarışta Arap atları

Arap ırkı (Sekavî): doru donda fahl. Sinni 8. İrtifaı 1,47

Arap ırkı (Hemise): Yağız kısrak. Sinni 11. Irtifaı 1,50 (Yemen'den Ordu Kumandanı Izzet Paşa tarafından getirilmiştir.)

maktadır. Evail-i Saltanat-ı Seniyyede [Osmanlı saltanatının başlarında] ise hükûmet Hayvanat Ocakları teşkilâtıyla usül-ü bilâvasıta, has, zeamet ve tımar gibi imtiyazat ile usül-ü bilvasıta da tatbik edilmiştir.

Tarih-i mezkûrda [anılan tarihte] memleketten hayvan ihracı memnu idi [yasaktı]. Vesait-i nakliye [taşıtlar] ise sırf hayvanata münhasır idi. Orduya beşyüz bin hayvanın iktiza etmesine [gerekmesine] nazaran [onda bir hesabıyla] dahil-i memlekette beş milyon hayvanın mevcut olduğunu farz ve kabul etmek mümkündür. Fakat sonraları vâki olan tebeddülü idare-i hükûmet, 1152 senesinden 1182 senesine kadar devam eden eyyam-ı hazıriyet [duraklama günleri] hayvan yetiştirmesi usül ve kaidesini mahv ve ifna etti [yıktı ve ortadan kaldırdı], Hayvanat Ocakları bozuldu. Eshab-ı has, zeamet ve tımar sahipleri şerait-i kadimesini [eski koşullarını] kaybetti. 82 senesinde ordu kendi hayvanatına malik bulunmadığından ahaliden hayvan tedarikine mecbur oldu. Sivastopol muharebesine (1271) [1853 Kırım Savaşı'na] kadar dahil-i memleketten hayvan tedariki birçok müşkilâta rağmen yine kabil oluyordu. Fakat sonraları bu kabil olmadığından hayvanatın ne adedi ne de teşkilâtı ordunun ihtiyacatını temin edemiyordu. Bu zamandan beri hükûmet ordusu için harice müracaat etmeye mecbur oldu.

Islahat-ı umumiyye tatbiki esnasında hayvanatımızın düştüğü tereddi-i azimden halâs [büyük gerilemeden kurtuluş] mümkün olduğu kadar ıslah ve teksiri için hükûmet-i seniyye müdahale-i bilâvasıtayı tekrar kabul ve ihya ederek müessesat-ı cedide [yeni kurumlar] tesis edildi.

Hayvanat Ocaklarının hara namı tahtında tarih-i ihyası Vak'a-i Hayriyye'yi (1245) [1826'da Yeniçeriliğin kaldırılmasını] müteakiptir [izler]. İlk hara, Eskişehir'de Çifteler Çiftliğinde tesis edildi.* Ahiren de vilâyat-ı şarkiyye [doğu illeri] için Malatya'da Sultansuyu, Irak için Bağdat'ta Veziriyye Çiftliği, Adana havalisi için Çukurova Çiftliği Hamra harası tesis kılındı.

---

* Çifteler Çiftliğinin yanında bulunan Ada mevkiinde Kumarcı lâkabıyla meşhur bir derebeyinin düvel-i ecnebiyyeden, alelhusus [özellikle de] Rusya'dan celp ettiği esblerle ıslah ve teksir-i hayvanat ile iştigal ettiği, mumaileyhin hareket-i bagiyesine mebni [haydutça hareketinden ötürü] ahd-i Mahmud Han-ı Sanide [İkinci Mahmut döneminde] Kara Mustafa Paşa tarafından tedip ve tenkili [yola getirilmesi ve bastırılması] üzerine çiftliğin orduya hayvan yetiştirmek üzere haraya kalbedilmiş [dönüştürülmüş] olduğu mervidir [rivayet edilir, söylenir].

SAFKAN İNGİLİZ YARIŞ ATINDAKİ TÜRK KANI

İngiltere'de Kraliçe Elizabeth zamanında [1558-1603] yarış bir usül ve nizam dahiline girmiştir. Birinci Charles zamanında [1603-1625] da tekâmül ve intişar eylemiştir [gelişmiş ve yayılmıştır]. Bu esnalarda Birinci Jak [James] Türk atları, Berber atları getirmiş, Arap aygırları ile de tecrübeyi tecdit etmiştir [yenileniştir]. Ve pek güzel olan Beyaz Türk (*The White Turk*) namındaki fahli celp eyledi. Biraz sonra da, Buckingham dükası *The Helsbey Turk* nâm Türk fahlini, badehu bir re's [baş] Berber fahlini getirdi.

İngiliz İhtilâli sırasında yarışlar bozuldu. Fakat İkinci Charles zamanında tekrar başladı. Müşarünileyh Türkiye ve Afrika'ya Türk ve Berber damızlık hayvanatı almak üzere memur gönderdi. Getirilen damızlıklarla yerli hayvanat arasında tesalüb-ü mütemadiyye [sürekli çaprazlama] yapıldı. Bu tesalüpte gaye, sürat müsabakalarına müsait mevzualar istihsali [elverişli yapıntılar üretimi] idi. Maamafih bu tesalüpler ırkın tahassuluna [oluşumuna] yardım etmiş ise de, asıl teşekkülü onyedinci asırda olmuştur.

Irkın teşekkülünde medar [yardımcı] olan üç damızlık aygırdır:

1. Darley-Arabian
2. Godolphin-Arabian
3. Byerley- Turk

Bunlardan Darley-Arabian 1720'de Suriye'de tevellüt etmiş [doğmuş] bir Arap fahlidir. Bu, yarış beygirlerinin ilk cedd-i muayyeni [belirli atası] olarak kabul edilmektedir. Bu fahl, Konsolos Mösyö Darley tarafından getirilmiştir. Şerefine verilen bir av ziyafetinde nazar-ı dikkatini celp etmiş idi. Darley-Arabian neslinden, meşhur Eclipse gelmiş idi [1763-1789].

Godolphin-Arabian'a gelince, bu fahli Kont Godolphin'in Paris'te tesadüf ettiği bir su arabasından almış olduğu söylenmektedir. Bu, mahdut [sınırlı] bir nesil tevlit etmiştir. Berber ırkına müşabih [benzer] evsafa malik idi.

Byerley- Turk ise, Şarktan getirilmiş idi*, uzun müddet tenasülünden istifade olunmuştur. [Ünlü Herod sülâlesinin bu attan indiği söylenir.] İngiliz halisüddemi, melezlemenin takip ettiği uzun bir tesalübün mahsul-ü sun'isidir. Hiçbir zaman Şarktan valide kısrak getirilmemiştir, daima aygır ithal olunmuştur. Lakin beledî [yerleşik] valide kısrakların hangi ırka mensup olduğunu cây-i tetkiktir [incelenmeğe değer]. Bu mesele tamamiyle mevzuhen tenvir edilememiştir [kesinlikle aydınlatılamamıştır]. Muallim Sanson'a nazaran, bunlar şark kanındandır, kabl-ettarih [tarihten önce] Arya'ların muhaceretiyle gelmiştir. Maamafih bu kana müteakiben Jül Sezar zamanında Roma beygirleri, badehu Yot, Angl ve Sakson, Danimarka, Normand kanı da dahil olmuştur. ...

(s. 173-174)

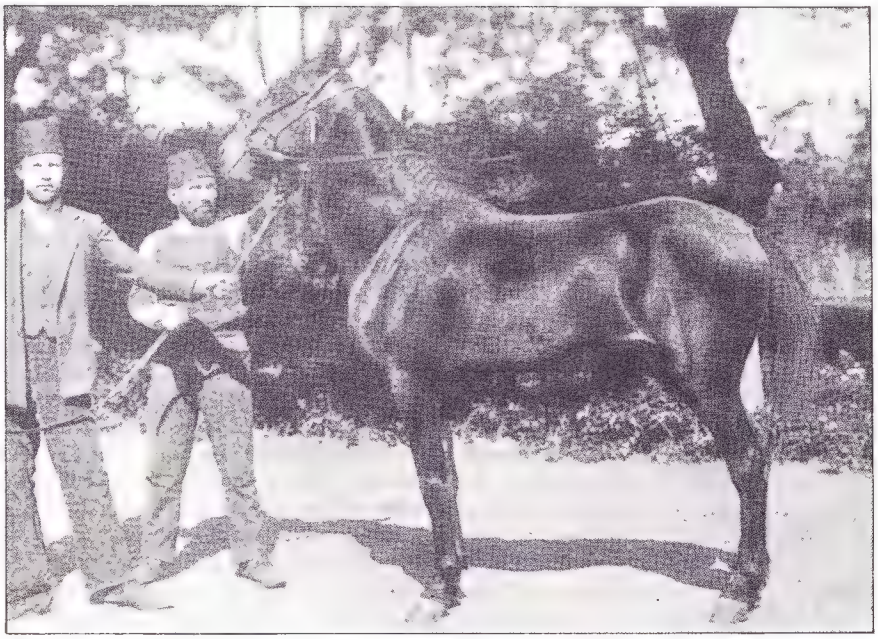

Arap nısfüddem (Anglo Arap): Koyu kestane doru donda fahl. Sinni 4. Irtifaı 1,50 (Mahall-i vürud Adana-Bursa Aygır Deposu)

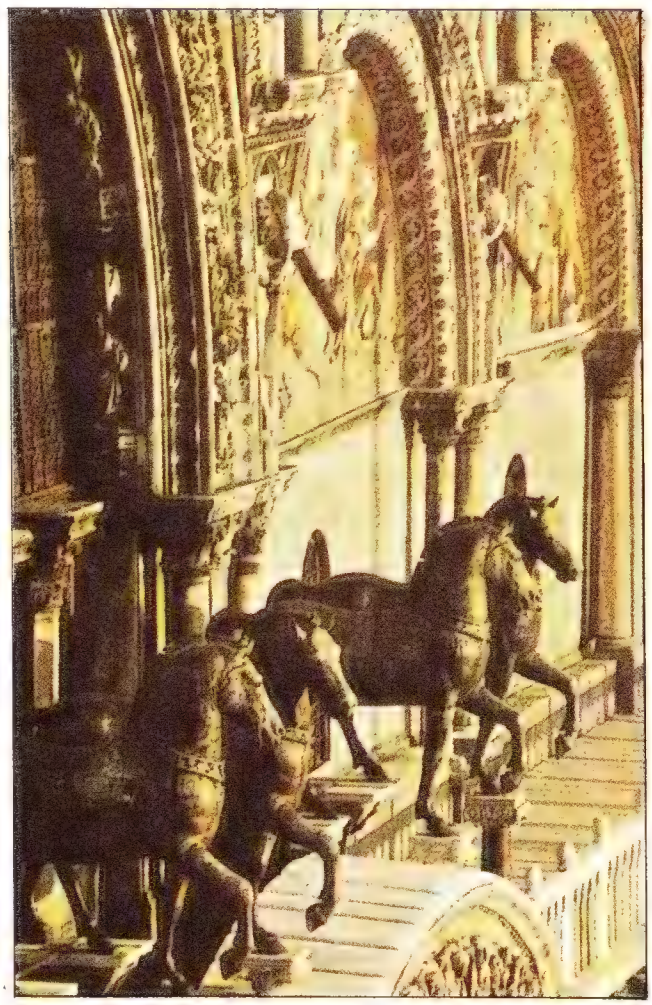

VENEDİK'TE İSTANBUL ATLARI

Venedik'teki San Marco Kilisesi'nin giriş kapısının üstündeki bu dört at heykeli, Bizans'ın Latin İmparatorluğu döneminde, onüçüncü yüzyıl başlarında, İstanbul'daki At Meydanı'ndan [Sultanahmet] alınıp götürülmüştür.

* İrlanda'lı Yüzbaşı Byerley'e ait olan, bu Türkiye'de yetişmiş Arap aygırı, İkinci Viyana Kuşatması'nda sahibiyle birlikte esir düşmüş, İngiltere'ye geldikten sonra kral III. William'ın harasına alınmış ve adı *The General Stud-Book containing the Pedigrees of Race Horses* denilen soylu atlar kütüğünün başına yazılmıştır.

Çifteler Çiftliği Haray-ı Hümayunu Meşrutiyetten akdem [önce]

AT SEVEN BİR DEREBEYİNİN ÖYKÜSÜ

Çifteler, Eskişehir'in şark-ı cenubîsında [güney doğusunda] 20 km. mesafede kâin [bulunan] bir nahiye merkezidir. Mukaddema [önceleri] burada "Kumarcı" namıyla meşhur bir derebeyinin malikânesi mevcut idi. Kumarcı lâkabıyla şehr-i teşahür [ünlü] olan bu zat anasıl [kökeninde] Erzurumlu olup Zorba Salih'in mahdumudur [oğludur]. İsmi Abdüh'tür. Taraf-ı saltanat-ı seniyyeden Çifteler harasında yerleştirilmiştir. Kendisi servet-ü samana sahip olup bir derebeylik hayatı yaşardı. Dört haremi [karısı], iki erkek çocuğu ile iki kızı vardı. Kumarcı'nın küçük biraderi Memiş Ağa da İnönü'nde yerleşmişti. Kumarcı bacanağı Elhac oğlu ile pek uzun mücadele ve muharebeler eylemiş idi. Kendisinin müteaddit defalar katline ferman sâdır olmuş ve nihayet hakkında ısdar buyurulan fermanı hümayun ile de mazhar-ı afv-ı şehriyarî [padişahın affıyla onurlu] kılınmış idi. Memleketin âyânıydı. Sultanönü (Elyevym Eskişehir'e iki saat mesafede Sultandere namıyla mevsumdur [adını taşımaktadır]) sancağının Eskişehir sükkânı [sekenesi, orada oturanları] tarafından Kumarcı'nın âyânlığa intihabı hakkındaki mahzar [çok imzalı tutanak] ehemmiyeti tarihiyesine mebni zirde haşiye edilmiştir [aşağıya not düşülmüştür].

İşbu râfi'ül kitap [Kur'an'ı yükselten] esseyd Abdullah mahzarında [huzurunda] ikrar-ı tam [tümünü bildirme] ve tabir-i an'ül meram [isteği anlatma] ederler ki, bundan akdem [önce] beldemize âyân olan Hacı oğlu fevt olup [ölüp] beldemiz bilâ âyân [âyânsız] ve taraf-ı devlet-i aliye ve sair mahalden vürud eden tekâlif [başka yerlerden gelen vergi istemleri] ve sair umur-u beldeyi [diğer belde işlerini] idare eder muhtarımız olmayıp fıkaranın bu cihetle harap ve perişan ve herbirimiz perakende [dağınık] olacağımız bedihî [apaçık] ve işbu hâzır bilmeclis esseyd Abdullah ağa dindar ve müstakim'ül etvar [doğru tavırlı] ve fukara ve zuafaya [fakirlere ve yoksullara] merhamet ve şefkati aşikâr ve umur-u fıkarayı rüyete [yoksulların işlerini görmeye] muktedir olmasından nâşi [ötürü] merkum [anılan] Abdullah ağayı cümlemiz izin ve icazetimizle [yetkilendirmemizle] umur-u beldeyi bir sene-yi kâmile [tam bir yıl] rüyet etmek üzere üzerimize âyân-ı muhtar ve belde-i mezbure nazil olan tekalif ve masarif-i beldeyi rüyet ve ahz ve itaya [anılan beldeye inen vergilere ve belde giderlerine bakmak, almak ve vermek] velhasıl cem'-i umurumuzu [tüm işlerimizi] rüyet ve herbirerlerimize vekil ve naip nasp ve tayin eylediğimizde mumaileyh Abdullah Ağa Hazretleri [dahi] âyân ve vekâleti kabul birle gerek nefs-i şehr ve kuranın [karyeler, köyler, kasabalar] vuku' yafte velhasıl mütevakkıf olduğu umurun külliyesini rüyete taahhüt ve iltizam birle mahuvelvaki bittalep ketb olundu [istek üzerine yazıldı].

Kumarcı'nın ziraatla, hayvan yetiştirmesiyle iştigal ettiği, birkaç bin sığırı, bini mütecaviz beygiri mevcut olduğu rivayet edilmektedir. Kumarcı'nın bundan onbeş seneye kadar Eskişehir ve civarında mevcut olduğu, sığırları mahallî hayvanatının ırktan cesim ve kuvvetli bulunup "Kumarcı hergelesi" namıyla yâd edildiğini Eskişehir'de icra ettiğim tahkikattan öğrendim. Hariçten damızlık getirilerek hayvanatın ıslahıyla iştigal ettiği de söylenmektedir.

Kumarcı Çifteler kariyesi civarında, Sakarya'nın teşkil ettiği bir adadaki kulesinde imrar-ı hayat ederdi [ömür sürerdi]. Ada, geceleri kaldırılan bir asma köprü ile sahile merbut bulunuyordu. Elyevm Kumarcı Adası namıyla tevsim edilmektedir [adlandırılmaktadır]. Mahall-i mezkûrda [anılan yerde] Kumarcı'nın değirmenleri bulunmaktadır. Bu değirmenleri, hâl-i hayatında iken, Azize ve Şerife namındaki kerimelerine hatim-i Kur'an-ı Şerif [Kuran'ı bellemeyi tamamlama] hediyesi olarak vermiştir. Kumarcı'nın torunu olup elyevm berhayat [sağ] bulunan Celepcizade Ahmet Bey (Kara Bey) şimdi değirmenin varisidir.

Sultan Mahmud-u Adlî zamanında Kumarcı, oradan geçen orduyu iaşe etmediğinden ve davet-i hümayuna da icabet eylemediğinden dolayı gazab-ı padişahîye uğramış, üzerine Mustafa Paşa kumandasında asker sevk edilmiştir. İcra edilen muharebe pek kanlı olmuştu. Yağlı paçavralar atılarak kulesi ihrak edildiğinden [yakıldığından] kendisi teslim olmaya mecbur olmuş ve mahall-i vak'ada altmış yaşında olduğu halde [iken] cellât edilmiştir.

Tarih-i Cevdet'te bu hususa dair, "Hüdavendigar Sancağı mutasarrıfı olan Elhac Mustafa Paşa ol esnada bakiyetüssüfeha [sefihlerin kalıntısı] olan Kumarcı nam sereşkiya ile ledelmukatele [çarpışmakla] galip gelerek merkûmu idam eylemiştir" (1229 tarih, cilt 10, sahife 146) kaydına tesadüf edilmektedir.

Çifteler malikâne-i vasiası da emval-i âmireye ithal edilip "Çifteler Çiftliği Haray-ı Hümayunu" tesis kılınmıştır (1231).

Haray-ı Hümayun, İlân-ı Meşrutiyete kadar [İkinci Meşrutiyet kastediliyor olmalı!] pâyidar kalmıştır. Meşrutiyetin ilânını müteakip lağvedilmiştir. Bilâhare çiftliğin bir kısmında "Mahmudiyye, Hamidiyye, Ertuğrul, Mandra" Harbiye Nezaretine merbut [bağlı] tay deposu, Aziziyye mevkiinde Ziraat Nezaretine merbut hara ve aygır deposu tesis edilmiştir.

Ada'da elyevm Kumarcı'nın kulesinin enkazı mevcuttur. Pekçok seneler sonra Çiftlik Müdürü Baytar Vahid Paşa merhum tarafından icra edilen taharriyat ve hafriyatta [yapılan arama ve kazılarda] top daneleri ve buğday parçaları ve bazı meskûkat [sikkeler] zuhur eylemiş olduğu mervidir [söylenmektedir].

KANUN

... atı ve katırı ve hımarı [eşeği] nalsız yürütmeyeler gözete ve miktarından artuk yük urmaya islemiyeni kadı marifetiyle hakkından geline ve uruk [arık: sıska'nın çoğulu mu?] davarı [hayvanları] kullandırmayalar amma mukâddema esvakda nida ettireler [sokaklarda bağırtalar] bad-et tembih islemeyüp [uyarıdan sonra dinlemeyip] nalsız davar kullananın muhkem hakkından gelüp [ayrıca] üç ağaca [sopaya, değneye] bir akçe cerime [para cezası] alına ve ziyade alınmaya

Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Kanunları (1299-1730)* (Ankara, 1965), s. 145.

DİLİMİZDEKİ EN GENİŞ KAPSAMLI "AT" İNCELEMESİ

İlk çağdaş ansiklopedi girişimlerinden birindeki "At" maddesi:

Muhit-ül-Maarif

Ulum ve edebiyyatı, fünun ve sanayii câmi, bilcümle ıstılahat ile esami-i hasseyi hâvi, külliyat-ı ilmiyye ve edebiyyedir.

Başmuharriri: Meclis-i Maarif âzâsından Emrullah

Sahip ve Tâbii: *İkdam* gazetesi sahib-i imtiyaz ve başmuharriri Ahmet Cevdet

Birinci Cilt (Dersaadet, 1318/1902), s. 334-433

Tümü değilse bile çoğu Emrullah Efendi tarafından kaleme alınıp, Arap harfleriyle çift sütun üzerine dizilmiş bu yapıt, "elif"in onda birini bile tamamlayamadan tek ciltte kalmıştır (639 s.).* Bu arada, "At" yüz sayfa tutmaktadır. Lisaniyatta At'tan başlanarak, zooloji, veterinerlik, tarih, esatir [mitoloji], edebiyat, iktisat, hukuk, askerlik, astronomi vb. açılarından "At" konusu işlenmiş; "Fezail-i Feres" [atların erdemleri] başlığı altında, Kur'an ve Hadislerdeki at bahisleri bile ihmal edilmemiştir. Madde, At Pazarı, At Tere'si, At Canbazı, At Sülüğü, At Sineği, At Tabanı, At Kasnisi, At Kayığı, At Kasaplığı, At Kuyruğu, At Koşusu, At Kestanesi, At Meydanı başlıklarıyla sürmektedir.

* Emrullah Efendi, İkinci Meşrutiyet'te Maarif Nâzırı olunca, bu eseri tamamlayabilmek için, Veliaht Yusuf İzzeddin'in himayesinde büyük bir örgüt kurma girişiminde bulunmuşsa da; bütün yapabildiği, ilk cildi bir kaç sayfa ekleyerek *Yeni Muhit-ül-Maarif* adıyla tekrar bastırmaktan ibaret kalmıştır (İstanbul, 1327/1911), 752 s.

TÜRKLER VE AT

Ozan ve oyun yazarı, aynı zamanda A.Ü. Veteriner Fakültesi Zootekni Profesörü Selâhattin Batu'nun (1905-1973) halka yönelik bir bilimsel çalışması: *Türkler ve At* (Ankara: Vet. Fak. Yay., 1952), 66 s.

Kitap, "Atı Sevelim" başlıklı bir Giriş' le sekiz bölümden oluşuyor:

1. *Türk Tarihinde At*
2. *Türk Sanatında At*
3. *At Irkları*
4. *Türk Atları*
5. *Türkiye'de Atçılık Teşkilâtı*
6. *Arap Atı*
7. *İngiliz Atı*
8. *Tırısçı Irklar*

HALK EDEBİYATINDA AT

KÖROĞLU'NUN KIR ATI (Sivas'ta alınmış cönkten)

Ey alın akşamdan takdım yemini,
Öykesinden küt küt gever gemini,
Üstüne binenler sürsün demini,
Kızıl elma gözlü kır atım benim.

İnişe gidince ceylan inişli,
Yokuşa gidince keklik sekişli,
Karakuş oyunlu, Bozkurt bakışlı,
Kız yeleli, alma gözlü kır atım benim.

Şemli belden aştığımı görmüşler,
Kır atımın sekişinden bilmişler,
Şu gelen koç Köroğlu demişler,
Kız yele, elma göz, kır atım benim.

(S. 25)

DİVAN EDEBİYATINDA AT

NEF'İ DİVANINDAKİ BİR RAHŞİYE (At övgüsü)

Zeh-i semend-i mülayim ki hüsn-i reftarı
Unutturur dil-i uşşaka cilve-i yarı
Olurdu halk-ı cihan sernihade-i revişi
Ger olsa bir sanem-i dilrübada etvarı
Nigâhı gemze-i huban gibi tecessüs eder
Hiram-ı dilkeşine dil veren giriftarı

Ne güzel yumuşak huylu at. Yürüşündeki güzellik âşıkların gönlündeki sevgilinin salınmalarını bile unutturur. Bu hareketleriyle bir de insanların sevdiği cinsten bir güzel olsaydı, bütün cihan halkı onun yürüyüşüne baş koyardı. Bu atın çekici salınışına yakalanmış birinin bakışları, güzellerin gamzesi gibi kıpır kıpırdır.

-der tarif-i esban şehsüvar-i zaman
Hazret-i Sultan Murad han ba ferman-ı alişan-
-bir örnek-

Bâreke'llah zehî rahş-i hümayun-simâ
Ki komuş nâmını sultân-ı cihan Bâd-i Sabâ
Ne sabâ saika dersem yaraşır sür'atde
Ki seğirdirken ana sâyesi olmaz hepma
Tanrı korusun ne görkemli yüzlü bir at
Yeryüzü sultanı Sabah Yeli *demiş adına*
Yel değil, ona hızlılıkta yıldırım desem yaraşır
Koşarken gölgesi bile ayaktaş ol(a)maz ona.

(S. 29)

AT IRKLARI VE ANADOLU ATLARI

Atlar genellikle ikiye ayrılır: Sıcakkanlı Doğu atları ve soğukkanlı Batı atları. İkinci gruba, özellikle ortaçağda ağır zırhlı şövalyeleri taşımak için geliştirilen, sonra tarımda kullanılan ve yakın zamanlara kadar büyük toplar çektirilen Macar kadanaları gibi iri at cinsleri girer: Flaman, Brabant, Ardenne, Percheron, Boulonnais, Bretagne, Shire, Clydestale, Suffolk vb. Safkanlar (İngiliz atları dahil) geriye kalan bütün binek atları, ilk gruptandır.

İhsan Abidin, kitabında (s. 60 vd.), Anadolu'daki at ırklarını iki ana grupta toplamaktadır: Turan (Mongol veya Proto-Mongol) ırkı ve Arya ırkı. Eskiden "Afrika ırkı" denilen birinci gruba, Türkmenistan, Kırgızistan, Hindistan, Çin, Japonya, İran, Irak, Kürdistan, Yemen, Nubi, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Fas'ta yaşayan başlıca üç at kabilesi girmektedir: Kuzey İran'ın Tekke, Orta Asya'nın Türkmen ve Kuzey Afrika' nın Berber tahtları. Eskiden "Asya ırkı" denilen ikinci grup, Turan ırkından daha sonra ortaya çıkmıştır. Ariler tarafından ehlileştirilip yayıldıkları için kendilerine bu adın verildiği atlar, şimdi genel at nüfusunun onda dokuzunu oluşturmaktadır. Arap atları gibi, çoğu Avrupa atları da Aryandır. Anadolu'da bu iki temel ırkın çeşitli çaprazlanmalarıyla bir takım ikincil ırklar oluşmuştur:

I - Arap taht hayvanları
II - Irak ve Kürt hayvanatı
III - Çukurova hayvanatı
IV - Uzunyayla (Çerkez) hayvanları
V - Alelumum Anadolu hayvanatının yaylada büyük, dağda küçük nümuneleri.

Selahattin Batu ise, Anadolu atları için (İhsan Abidin'den 35 yıl sonra) şöyle bir sınıflama yapmaktadır (s. 35-42):

I - Yerli tip
II - Çukurova tipi
III - Arap tesirinde kalmış tip
IV - Yerel tipler :
1. Uzunyayla
2. Malakan
3. Midilli
Hınıs kolu kısası
Arıkan Arap
Canik atı.

İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anadolu Uygarlığı* adlı yapıtında, atın —şovence ders kitaplarında ileri sürüldüğünün tersine— Orta Asya'dan gelmediği, Anadolu kökenli olduğu (Sümerlerden Hititlere geçtiği) görüşünün kültürel kanıtlarını vermektedir (İstanbul: Der Yay., 1981), s. 292 vd.

TÜRKÇE'DE AT KAYNAKÇASI

Dedem Korkudun Kitabı'nın geleceğe kalacak değerde, eleştirel bir basımını (İstanbul: Kültür Müsteşarlığı Yay., 1973), hazırlamış olan Orhan Şaik Gökyay, bu yapıtta işlenen motifler üstüne yaptığı açıklamalarda, "At" konusunu da yetkinlikle işlemekte ve notlarında başlıca kaynakları göstermektedir (s. CDXXVI-CDXLIII).

I. İnançlarda At
a) Yas, ölü aşı ve gömme törenlerinde at
b) Kurban olarak at
c) At ve and
ç) Atla yorum
II. Efsanelerde ve Destanlarda At
a) Atın nereden geldiği üzerine
b) Gölden çıkan aygır efsanesi
c) Başka efsanelerde ve destanlarda at
ç) Ad koyma ve at
d) Atların adları
III. Halk Edebiyatında At
a) Atla ilgili deyimler ve atasözleri
b) At üzerine şiirler

ATIN DONLARI [at renkleri]

Ağ/Ak: beyaz donlu at
Al: kırmızı donlu at
Alaca: iki ya da daha çok renkli at
Boz: açık toprak rengi at
Doru: vücudu kırmızımsı, kuyruk ve bacak uçları siyah at
Kır: beyaz ve koyu renkli kılları karışık, kırçıl donlu at
- *Demirkırı:* kırın koyusu donlu at
Konur: kara-sarı karışığı donlu at
Kuba: al-sarı karışığı donlu at
Kula: vücudu sarımsı; yele, kuyruk ve bacak uçları siyah at
Yağız: kara donlu at

REKLÂMLARDA VE PROPAGANDA DA AT

Ünlü bir İskoç viskisinin markası *White Horse* [beyaz at] olduğu gibi yurdumuzda da İmar Bankası reklâmlarında at'tan yararlanmaktadır. Doğru Yol Partisi, "süvari" sözünü kullanarak at'ı anıştırmaya çalışmaktadır. Bu at ise, eski AP' nin atıdır. Adalet Partisi, Demokrat Parti'nin devamı ve kalıtçısı olduğunu vurgulamak için, Demokrat sözcüğünün halk arasında Demirkırat diye söylenmesinden yararlanarak, kendisine bu simgeyi seçmiş; daha doğrusu, 27 Mayıs'tan sonra Fuat Köprülü'nün kurduğu, ama yürütemediği Hür Demokrat Parti'den devralmıştı.

*Topkapı Sarayının Birinci Avlusu (*Hünername'*den, Topkapı Sarayı Müzesi, 16. yüzyıl).*

Ahmet Feridun'un Sefer-i Zigetvar'*ında Kanuni'nin naşının götürülmesi.*

● SOLAK AT, TAVUKKARALI AT ARKA AYAKLARI BEYAZ OLDUĞU İÇİN UĞUR SAYILAN AT...

At almakta nice at ala ki iyi ola
ve aldanmaya, anı beyan eder

Şöyle bilmiş ol ey oğul, bir at kısrak görüp ülpünü sarkıda ve kişnemeye ayıptır. Ve a'şâ yani şeb-gûr ola, gecede gözü görmeye, yaramazdır. Nışanı budur ki gece bindiği vaktin ayruk atlar ürktüğün nesnelerden ol ürkmeye. Ve hem de ne denlü yaramaz yere süren varır ve hiç bakmaz. Ve atın sağırı dahı eyi değildir. Ve nışanı oldur ki ne denlü ayruk atlar kişneye, bu cevap verip kişnemeye. Ve dayim kulağı ensesine düşmüş ola. Ve solak at yaramazdır, ve hatalıdır. Yani çok sürçeğen olur. Nışanı oldur ki çün bir kapıdan içeri çekesin, evvel sol ayağın içeri basar. Andan a'meş at yaramazdır, yani gündüz görmez, gece görür ve nışanı oldur ki gözünün bebeği kara ola, gökçül görüne ve dayim gözü açık ola. Kirpiklerin birbirine yumcultamaya. Ve bu ayıp vakit olur ki atın bir gözünde olur, yani at olsa ki gündüz görmeyen bir gözü ola, bunun bigi ata ahvel derler. Eğerci zâhirde yani aşikâre ayıptır ve lâkin Arap ve Acem simsarları ittifak ediptürürler ki ahvel at mübarek kademli olur. Ve hem şöyle işittim *düldül* dahı ahveldi derler. Ve ercel at oldur ki iki kıç ayakları ta sinirine değin duynakları bile ak ola, gayet şomdur. Ol sebepten *Türk* birbirine ercel deyu söğerler. Yani ol ercel atın şomluğu meşhurdur. Amma *Türk* ercel deyemez, eçel derler.

Keykavus, çev. Mercimek Ahmet, haz. Orhan Şaik Gökyay, *Kabusname* (İstanbul: M.E.B.Yay., 1974), 3, bas., s. 164. (25. Bap)

● ATIN YÜRÜYÜŞLERİ

Adeta: atın çapraz ayakları hemen hemen aynı zamanda yere basmakla birlikte, dört nalının düzensiz aralıklarla sesinin işitildiği yürüyüşü

Dörtnal: atın en hızlı yürüyüşü. Önce iki arka ayağın birbiri ardından yerden kesildiği, sonra iki ön ayağın yine birbiri ardından kalktığı, sıçramalı koşma biçimi. Atın vücudu ileri atılırken dört ayağı birden havada kalır.

Eşgin/Eşkin: atın bir çeşit hızlı yürüyüşü

Rahvan: adeta ile tırısın ortası. Atın çapraz değil, aynı yandaki ayaklarının birlikte hareket ettiği ve iki nal sesi işitilen yürüyüşü

Tırıs: atın adetadan hızlı, iki nal sesi işitilen yürüyüşü

DİYALEKTİK MADDECİ EVRİM KURAMINDA AT

"Gerçeklikte, insan, ancak milyonlarca yıl süren bir evrimden sonra büyük bir beyine ve bir çift ele sahip oldu. Gelecekte, hayvanlar da gelişmeye devam edecektir. Ben, iki el geliştirme yeteneğine yalnızca insanın sahip olduğuna inanmıyorum. Atlar, inekler, koyunlar da evrime uğrayamaz mı? Yalnız maymunlar mı evrim geçirebilir? Üstelik, tüm maymun türleri içinde yalnız bir türün evrim geçirip ötekilerin böyle bir yeteneği olmaması mümkün müdür? Bir milyon yıl sonra, on milyon yıl sonra atlar, inekler, koyunlar hâlâ bugünkü gibi mi kalacak? Ben, değişmeye devam edeceklerini sanıyorum. Atlar, inekler, koyunlar, böcekler hepsi değişecektir."

Mao Tse- Tung, "Talk on Questions of Philosophy" [Felsefe Meseleleri Üstüne Konuşma] (18 Ağustos 1964), *Mao Tse-Tung Unrehearsed,* der. Stuart Schram, Harmondsworth: Penguin 1975, s. 220-221.

ÜNLÜ ATLAR

Kentaur: Yunan mitolojisinde at-adam; belden yukarısı insan, belden aşağısı at; çiğ et yer, çoğucası yabanıl ve azgındır

Pegasos: Yunan mitolojisinde Medusa'nın kanından doğmuş kanatlı at

Bukephalos (kelime anlamı: öküz kafalı): Büyük İskender'in savaş atının adı; Hindistan'da ölünce mezarının üstünde bir şehir kurulmuş ve onun adı verilmiştir-Bukephala.

Incitatus: Roma İmparatoru Caligula'nın konsül seçtirdiği atının adı

Burak: Cennetteki at soyunun adı; Miraç'ta Hz. Peygamberi bunlardan birinin Tanrı katına uçurduğuna inanılır.

Düldül: Hazret-i Ali'nin atının adı

Kamer-Tay: Şah İsmail'in Ab-ı Hayat'tan içip ölmezliğe erişen atının adı

Tulbar: Köroğlu destanında su aygırlarından gelen soylu atlar kuşağı.

Kır At: Köroğlu'nun Ab-ı Hayat'tan içip ölmezliğe erişen atının adı

Aşgar/Aşkar: Battal Gazi'nin atının adı

Ak-Kula: Manas destanında Manas'ın atının adı (bir başkası da: Kıl-Ceren)

Dede Korkut'ta da birçok ünlü at adları vardır:

Bamsı Beyrek'in Bengi Boz'u, Deniz Kulu'su,

Kazan Bey'in Konur At'ı,

Yüğnek'in Doru Aygır'ı,

Kara Güne'nin Gök-Bedevi'si,

Tundar'ın Töpel/Tepel (alnı akıtmalı) Kaşga'sı,

Kökçe Han'ın Tekeç'i, Kongur-Bay'ı Şir Şemsettin'in Ağ Bedevi'si...

BATI YAZININDA AT

At konusu, J. Swift'ten P. Shaffer'e kadar, Batı edebiyatında da önemli bir yer tutmuştur. Jonathan Swift'in *Gulliver'in Seyahatleri* adlı satirik yapıtında (bak. İrfan Şahinbaş, çevirisi, MEB Yay., 2. bas., 1958, İkinci cilt, B1. 3), Yahoo denilen ahmak insanlar, Houyhnm'lerin, yani akıllı atların egemenliği altına girmişlerdir. Peter Shaffer'in psikanalitik bir yapıt olan *Küheylan'*ında da, oyunun kahramanı Tanrı saydığı atın etkisinden kurtulmak için, bir gece altı atın birden gözlerini oyar. (Şu sıra sahnelerimizde temsil edilmekte olan Wolfgang *Amadeus* Mozart oyununun yazarı P. Shaffer'in *Equus* adlı tiyatro eseri, Sevgi Sanlı tarafından *Küheylan* diye dilimize çevrilip 1975 yılında Devlet Tiyatrolarında oynanmıştı.)

BÜYÜK TİYATRO ve İSTANBUL

(Büyük Tiyatro'da 21 Şubat 1975 Cuma akşamından itibaren)

PETER SHAFFER

KÜHEYLAN

(EQUUS)

(OYUN, İKİ BÖLÜM)

TÜRKÇESİ	DEKOR	KOSTÜM	IŞIK
SEVGİ SANLI	REFİK EREN	HALE EREN	NURİ ÖZAKYOL

SAHNEYE KOYAN
CÜNEYT GÖKÇER

MARTİN DYSART	KERİM AFŞAR
ALAN STRANG	M. ALİ ERBİL - KENAN ŞAKRAK
FRANK STRANG	SADRETTİN KILIÇ
DORA STRANG	NERMİN SAROVA
HESTHER SALOMON	GÜLGÜN KUTLU
JILL MASON	GÜL ASYALI
HARRY DALTON	KAYA AKARSU
HEMŞİRE	SUNAY AYTUK
(GENÇ BİR ATLI) SEÇKİN	GÜVEN BESİMOĞLU
ALTI OYUNCU AT	LÜTFİ OĞUZCAN
	MURAT GÖKÇER
	BURHAN GÖKALP
	CEZMİ ATEŞ
	ERCAN GÜLSOY

REJİ ASISTANI	ATAMAN ÖZBEN
HAREKET	BAİT SÖKMEN
KONDÜVİT	ÇETİN AKANT
SUFLÖZ	NEZİHE ÖNAL

KISA AT SÖZLÜĞÜ

Aygır: erkek at

Beygir (bar-gir): yük tutan, kaldıran: genellikle enenmiş atlara denir

Binek: üstüne binmeye yarayan at

Bukağı: atın art ayaklarına vurulan köstek

Cidago/ Cidav: atın iki omuzunun arasındaki kemikten yere kadar yüksekliği

Coŕey: yarışta ata binen

Dizgin: Gemin uçlarına bağlanarak, atı yönetmeye yarayan kayış

Esb: at (*esb-i saba-retar:* yel gibi seğirten at; *esb-i tazi:* Arap atı)

Eyer: atın sırtına konulan oturmalık

Fahl (çoğulu, fuhul): aygır

Feres (çoğulu efras): at

- *Fürusi:* iyi binici
- *Fürusiyye:* hippoloji, atbilim

Gem: ata hâkim olmak için ağzına takılan demir parçası

Gölük: yük atı, beygir

Güre: bir ilâ üç yaşındaki tay

Halis üd dem: safkan, arıkan (yalnız kullanıldığında, İngiliz atı demektir)

Hergele (İng. mustang): yılkıda olup, henüz alıştırılmamış yabanıl at

Istabl (İng. stable): at ahırı

Kadana: iri bir at cinsi

Kantarma: azılı atların ağzına takılarak dillerini bastıran demir parçası

Kaşağı: tımarda kullanılan saçtan yapılmış, dişli araç

Kısrak: dişi at

Kulun: yeni doğmuş at yavrusu

Küheylan: soylu Arap atı

Mahmuz: ata binenin çizmesinin topuğuna takılan ve atı dürtmeye yarayan demir parçası

Merkep: binilen; eşek

Midilli (İng. pony): ufak bir at cinsi

Nal: atın toynağının altına çakılan, hilal biçimli koruyucu demir parçası

Nısf üd dem: yarımkan

Payvand (pay-bend): yürümesini engellemek için atın ayaklarına bağlanan ip

Râkip: binen

Rükûp: binme

Rikâp: (çoğulu, rüküb): üzengi

Sağrı: atın sırtında, beliyle kuyruğu arası

Sakağı: at vebası (ruam)

Sakar: atın alnındaki küçük akıtma

Seki: atın bileğindeki beyazlık

Seyis: at bakıcısı

Süvari: binici (*esbsüvar* olabileceği gibi, *estersüvar, hecinsüvar* vb. de olabilir)

Tavla: at ahırı

Tay: atın yavrusu

Tımar: atın temizlenmesi

Toynak: atın tırnağı

Üzengi: eyerin iki yanına asılan ve binicinin ayak basmasına yarayan altı düz demir halka

Yağrı: at yarası

Yele: atın uzun ense kılları

Yılkı/Ilgı: belli dönemlerde doğal olarak beslenmesi için başıboş bırakılan at sürüsü

Yörük/Yürük: çok ve çabuk yürüyen at

Türkçülüğün Tarihinden:

Hasan Enver Celâlettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası Yazıları

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
Numara: 28-59
16 Mart 1918

Türklerin Menşeine [Kökenine] Dair

TÜRK AKVAM-I MÜTEKADDİME VE MÜTEEHHİRESİ [ÖNCEKİ VE SONRAKİ TÜRK KAVİMLERİ]

Zaman cihetiyle milâd esas tutularak Türk akvâmını iki kısma tefrik edebiliriz: Kabl-el milâd [İ.Ö.] Türkler veyahut Türk akvam-ı mütekaddimesi, ba'd el milâd [İ.S.] Türkler veyahut Türk akvam-ı müteehhiresi.

Türk akvam-ı mütekaddimesi hakkında bir dereceye kadar Çin müverrihîni [tarihçileri] bazı malûmat vermekte iseler de, en ziyade malûmat verenler Yunanîlerdir. Kadîm müelliffn-i Yunaniyyenin en yenisi olan (Strabon), milâttan yarım asır evvel tevellüd etmiş [doğmuş] olduğundan, bu müellifin eserinde zikr olunan akvam-ı Türkiyye bihakkın mütekaddimînden addolunacağı gibi, zikr olunmayanlar dahi müteehhirinden ma'dûd olur [sayılır]. Şu kadar ki, bil-cümle Türk akvam-ı kadîmesi Strabon'da mezkûr olmadığından, bu gibi akvâmdan icab edenler ayrıca zikr olunacaktır.

Yunanîlerin eski Türklere (Skit) nâmını verdiklerini gördük. Defaat ile izah eylemiş olduğumuz üzere, bu tâbirin Türkçe mukabili (Çığatay) ve (Çığıl)dır. (Kıpçaklar) dahi Skitlerin bir kısmıdır.

(Skit) tâbir-i kadîmi [eski deyimi] yerine müteehhirîn [sonrakilerin] zamanında ve hatta zamanımızda (Tatar) kelimesi kullanılmaktadır. Fakat evvelce dahi ihtar eylemiş olduğumuz üzere, bu (Tatar) tâbir-i cedidi [yeni deyimi] ile (Tatar) tâbir-i kadîmi beyninde [arasında] büyük bir fark vardır. Kadîm Tatarlar Çin'in cihet-i Şimaliyye ve (Baykal) yani (Bay Göl)ün cihet-i şarkıyyesinde bulunan Tataristan'ın ahalisidir ki, onlara (Ak Hatay) nâmı dahi verilir idi.

Bâlâda görüldüğü üzere Yunanîler (Skit) ırkına mensup olmak üzere bir takım akvâm ve kabâil isimleri zikr ederler ki, bunların en meşhurları olmak üzere (Sarmatlar) (Cetler)i, (Daklar)ı, (Misyenler)i ve (Traklar)ı zikr eyledik.

Ve yine bâlâda görülmüş olduğu üzere, (Trak) kelimesini Yunanîler gerek aynıyle (Skit) kelimesi gibi ırk ve cins ismi olmak üzere istimâl etmişler ve gerek Tuna havalisiyle Rumili'de sâkin olan Garp Türklerini bu nâm ile irâe eylemişlerdir.

Trak tâbirinin (Türk) kelimesinden münharif [sapma] olduğuna asla şüphe edilmemelidir.

Anadolu ahalisinden (Skit) ve (Trak) ırkına mensup bir takım akvam ve kabaili Strabon zikreder, fakat biz şimdiye kadar onlardan bahsetmedik, yalnız en mühim olan Skit akvâmını zikretmekle iktifa eyledik.

(Skitler) hakkında bu kadar malûmat-ı esasiyye edindikten sonra, ba'demâ Türk ırkıyla diğer ırk-ı kadîmeyi, yani eski Türkler ile sâir milel ve akvâm-ı kadîmeyi mukayese edeceğiz ve beynlerinde bir münasebet-i ırkiyye olup olmadığını taharrî eyleyeceğiz.

Fakat Türk ırkıyla urûk-u sâireyi [öteki ırkları] birbiriyle mukayese etmezden mukaddem, evvelemirde bu ırklar beyninde esasen bir münasebet-i asliyye-i umumiyye bulunduğunu izah edeceğiz.

IRK—I ESVED İLE AKVÂM—I CENUBİYYE [SİYAH IRK İLE GÜNEY KAVİMLERİ]

Bâlâda görüldüğü üzere en kadîm müellifîn-i Yunaniyye, Garptan Şarka doğru mümtedd [uzanan] ve (Kafkas) ile (Himalaya) silsile-i cibâllerini muhtevî olarak bir kuşak gibi Asya kıtasını vasatından ikiye bölen (Toros)[1] silsile-i cibâlinin cihet-i şimaliyesine (Toros'un beri tarafı) ve cihet-i cenubiyyesine (Toros'un öte tarafı) isimlerini vermişler ve bu dağların ve suret-i umumiyyede dünyanın cihet-i şimaliyyesinde sâkin olan beyaz insanlara (Skit) ve cihet-i cenubiyyesinde sâkin olan siyah insanlara (Etiyopiyen)[2] nâmlarını tahsis etmişler idi. (Strabon) der ki (Toros) silsile-i cibâlinin kendisi yüksek olduğu için bu dağları Asya'nın kısm-ı şimaliyyesine dahil etmek ve kıt'a-i mezkûrenin kısm-ı cenubiyyesini bu dağların cenup eteklerinin nihayetinden bed' ettirmek iktizâ eder [başlatmak gerekir].

Eski müellifîn-i Yunaniyyenin bu nazariyesi ilm-i ensâb [nesepler, soylar] nokta-i nazarından pek doğru ve bizim dahi fikrimize pek muvâfıktır. Şu kadar ki, (Etiyopyen) tâbirinin kadîm Yunaniler indinde hem ırk-ı esvede ve hem ırk-ı ebyazın esmer ve siyah renkli akvâmına şümullü olup, zamanımızda ise bu nâm yalnız Afrika'da Mısır'ın cenubundaki zencilere tahsis kılınmış olduğundan, tâbir-i mezkûrun bilâ-kayd-ı istîmali câiz değildir.

İmdi biz deriz ki: Evâilde ırk-ı esvede mensup olan insanlar yalnız Afrika'da bulunmayıp Asya'nın kısm-ı cenubisinde dahi mevcut idi. Fakat mürûr-u zaman ile ırk-ı ebyazı teşkil eden Asya'nın akvâm-ı şimaliyyesi cenuba doğru inerek siyâhîleri pey-der-pey teb'îd etmişler [yavaş yavaş uzaklaştırmışlar] ve nihayet ül-emr [sonunda] cümlesini terk-i vatan ile sevahilin [kıyıların] ötesinde bulunan adalara ilticaya mecbur eylemişlerdir. Anın için bu adalarda el'an mevcut olan siyâhiler Afrikalı olmayıp esasen Asyalıdırlar. Bunlardan Hindistan'da bulunmuş olanların bir kısmı (Dasyon) ve bir kısmı da (Negritos) tesmiye olunur.

İşte bu suretle Asya-yı cenubîde siyahîlerin yerine ırk-ı ebyaza mensup akvâm-ı şimaliyye kâim olmuştur. Fakat beşeriyeti urûk-u muhtelifeye [çeşitli ırklara] ayıran âmil-i daimî yani iklim icrâ-yı tesirden bir an hâli kalmadığından, Asya-yı cenubîde tavattun etmiş [yerleşmiş] olan beyaz insanlar mürûr-u zaman ile esmerleşmeye ve siyahlaşmaya başlamış ve nihayet ül-emr sîmâ ve renkleri malûm ve ırk-ı ebyaza mensup olan Asya akvam-ı cenubiyyesi peydâ olmuştur. Hindîler, Araplar, Acemler ve ilâ ahire bu kabiledendirler.

Bu akvâm-ı cenûbiyyeye kadîm Yunanîler (Etiyopyen) dedikleri gibi, Türkler (Kirmen)[3] veya (Kirman) ve Acemler dahi (Püşti)[4] namlarını vermişlerdir.

Akvam-ı şimaliyye şimâlen ekseriya müncemid [donmuş] bir halde bulunan Bahr-i muhît-i şimalî ve sâir taraflardan kara ile muhât [çevrilmiş] cesim ve fakat münferit bir kıt'a içinde kendi kendilerine tûl-i müddet [uzun süre] yaşamışlar ve bedeviyyet [göçebelik] ve beşeriyetin hâl-i ibtidâisinde [ilkellik durumunda] kalmışlardır. Akvam-ı cenubiyye ise her taraftan muvâsalat, muhâberât, münâkalât ve gûnagûn münâsebatı teshil ve temin eden [kolaylaştıran ve sağlayan] bunca denizlerin ve daima tesir-i küllîsi [toplu etkisi] olan iklimin sayesinde tebeddül [değişme] ve terakkiye başlayarak gitgide kesb-i medeniyet eylemiştir.

Hâl-i içtimâide vâki olduğu gibi, lisan hususunda dahi akvâm-ı şimaliyye ve cenubiyyenin lisan-ı aslî-i müştereki [asıl ortak dili] mürûr-u zaman ile birçok şube ve nev'lere ayrılarak teşaüb ve tenevvü' eylemiş [şubelenmiş ve çeşitlenmiş] ise de elsine-i şimaliyye [kuzey dilleri] gerek lisan-ı aslîden ve gerek birbirlerinden nisbeten az tebâüd eyledikleri [uzaklaştıkları] halde elsine-i cenubiyye gerek lisan-ı aslîden ve gerek yekdiğerlerinden ziyade tebâüd eylemişlerdir.

Din hususunda dahi akvâm-ı cenubiyye mütemadiyen tarik-i tebeddül ve terakkide [değişme ve ilerleme yolunda] devam edip peyder-pey edyân-ı muhtelife-i malûmeyi [bilinen türlü dinleri] tesis ve tâmim etmişlerdir [yaymışlardır].

Velhâsıl berâhin-i kâtı'a [kesin deliller] ile sübût olduğu üzere, Asya'nın akvâm-ı şimaliyyesi ile akvâm-ı cenubiyyesi bidayette beyaz olan aynı bir ırka mensup oldukları halde iklimin tesirinden dolayı mürûr-u zaman ile şimâlîler ile cenubîler beyninde cismen, mânen ve lisânen büyük bir fark hâsıl olmuş ve cenûbîlerin terakkiyatı şimâle doğru icrâ-yı tesire başlayarak şimalîlerin ahval-i içtimaiyyesini ve hatta lisanlarını ve dinlerini kısmen veya kâmilen tebdil ve tagyir eylemiştir.

İmdi Asya'da vâki olan bu hal Avrupa'ya dahi teşmil edilecek olur ise, gayet mühim ve birçok muammâların miftahı [anahtarı] olan şu hakikat tezahür eder: Maddiyat, yani insanlar ve kan, şimalden cenuba ve maneviyat yani efkâr, edyân [dinler], elsine-i mütekemmile edebiyat velhâsıl medeniyet bilâkis cenuptan şimale doğru gitmiştir. Biz makalemizde bu esası bir düstur gibi daima istimal edeceğiz.

İşte bu nazariyeye tevfikan, evâilde ırk-ı ebyazı teşkil eden ve kâmilen eski Türklerden mürekkep olan Asya akvam-ı şimaliyyesi dünyanın her cihetine yayıldıkları gibi cenuba doğru dahi inmişlerdir. Fakat cenuba doğru inenler medeniyetin müessisleri olan akvâm-ı muhtelife-i cenubiyyeyi ve Asya elsine-i kadîme-i edebiyyesiyle Yunanî, Lâtin ve Avrupa elsine-i hâzırasının esaslarını ihzâr eylemişlerdir. Avrupalılar bu lisanlarından Türkçe ile lisan-ı Arabiyi ihrâc ederek diğerlerinin kâffesine (Hint ve Avrupa lisanları) nâmını vermektedirler ki, bu tâbir asla doğru değildir. Elsine-i mezkûrenin en muvâfık ve en sahih olan ism-i müştereki (ırk-ı ebyaz lisanları)dır. Irk-ı ebyaza mensup bilcümle milel ve akvâmın lisanlarıyla Türkçe beynindeki münasebat makalemizin lisan kısmında ariz ü amîk beyan edilecektir.

Mütekaid Erkân-ı Harbiyye
Feriki Enver

---

[1](Tor) eski Türkçede (dağ), (tepe) ve (yüksek mahal) mânâlarınadır.
[2]Mânâsı yanık yüzlü demektir.
[3]Eski Türkçede (Kir) geri ve arka, (men) veya (man) adam demektir.
[4]Cenubî mânâsına olan bu kelime Afgan kavim ve lisanını dahi iş'ar eder.

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
Numara: 29-60
23 Mart 1918

Türklerin Menşeine [Kökenine] Dair

ESKİ TÜRKLER İLE KADÎM YUNANÎLERİN IRKEN YEKDİĞERLERİYLE MUKAYESESİ

Eski Türkler ile kadîm Yunanîler beyninde evvel emirde bir münasebet-i ırkiyye-i umumiyye vardır ki, o da onların ikisinin dahi ırk-ı ebyaza mensup olmalarıdır. Fakat bizim bilmek istediğimiz münasebet bu olmayıp münasebet-i ırkıyye-i hususiyyedir.

Biz, Türkler Yunanîlere (Rum) nâmını veririz ki, bu büyük bir hatadır. (Rum) ve (Rumî) esasen (Romalı) ve Roma İmparatorluğu ahalisi demektir. (Rumca) dahi esasen (Lâtince) demektir. Fakat sonraları Şarkî Roma İmparatorluğu ahalisi lisan-ı Yunanîyi tekellüm etmeye başlamış olduklarından, (Rum) kelimesi galat olarak (Yunan) kelimesi makamında kullanılmaya başlamıştır. Anadolu'da teessüs etmiş olan bazı Türk hükûmetler ile Devlet-i Osmaniyye mezkûr imparatorluğun memâlikine kısmen veya kâmilen mâlik oldukları için, bu devletlere alem olarak Araplar ile Acemler (Rûmî) tâbirini istîmal ederler. Binaenaleyh (Rum) ve (Rûmî) tabirleri mahzurdan salim [sakıncasız] değildirler.

(Yunan) tâbiri eski bir Yunan kabilesi isminden me'hûz olarak [kaynaklanarak] esasen kavim ismi ve (Yunanî) kelimesi dahi bir sıfat veya (Yunan lisanı) makamında istîmal olunmakta ise de, biz ekseriya (Yunan) kavmini ifade etmek için (Yunanlı) ve (Yunanî) şekillerini dahi istimal ederiz.

Fransızlar Yunanlılara (Grek) ve Almanlar (Grihiş) *(Griechisch)* tesmiye ederler ki, bu tabir Latince (Grekos)dan me'huzdur. Bu kelime Romalıların ilk önce (İllirya)da tanıdıkları bir kabile isminden me'hûzdur.

Yunanîlerin takriben milattan ondört asır evvel kendilerine verdikleri nâm-ı millî (Elen) *(Hellen)* ve Yunanistan'a verdikleri isim (Elad) *(Hellas)*tır.

Fakat tarih-i mezkûrdan evvel Yunanistan'da bir ictimâ-ı millî, yani bir millet müteesis olmayıp, belki müteaddid ve muhtelif kavimler ve kabileler mevcut idi.

Yunan milletinin yani Elenliğin teşekkülünden evvel Yunanistanda bulunmuş olan akvâma ait malûmat-ı tarihiyye, bize ırk-ı Yunanîyi bildireceğinden, malûmat-ı mezkûre ber vech-i zîr derc olunur.

Strabon'a nazaran kadîm Yunanistan.— Miletli (Ekate) demiştir ki, Yunanistan'ın (Pelopenez) tesmiye olunan kısm-ı cenubîsi Yunanîlerden evvel barbarlar[1] tarafından meskûn idi. Halbuki hakikat-i halde bütün Yunanistan bu halde idi, çünkü kendi vesaik-i tarihiyyesine nazaran bu hıttanın [ülkenin] sekene-i evveliyesi yalnız barbarlardan ibaret idi. Filhakika Yunanistan berzahının[2] iki tarafında dahi (Driyoplar), (Kokonlar)[3], (Pelajlar)[4], (Lelekler)[5] ve sair barbarlar sâkin idiler. Bugünkü günde bile Yunanistan tesmiye olunan kıt'ada (Traklar)[6], (Tesprutlar)[7], (Atamanlar)[8] ve sair barbarlar bulunmaktadırlar." (I. cilt, sahife, 56.)

Bu ibarelerin ehemmiyeti âzâde-i izâhtır [önemi açıklama gerektirmez]. Demek ki, Yunanistan kıt'asının sekene-i evveliyesi ve asliyyesi Yunanîler olmayıp ekseriyetle Türk ırkına mensup olan akvâm ve kabâildir ve Yunanîler bu kıt'aya sonradan gelip ahaliyi kadîmesi ile tesalüp eyleyerek Yunan milletini vücuda getirmişlerdir.

Strabon Yunanistan ahalisinin birkaç vech ile suret-i inkısâmından bahs eyledikten sonra der ki: "En yeni suret-i inkısâmı [bölünme] kabul ile Yunanistan ahalisini dört nev'lisana göre dört muhtelif kısma tefrik eylemek en muvafıktır" (cilt 3, sahife 188.)

Mezkûr dört kısım ahalinin isimleri şunlardır: (Yunanîler), (Doriyenler), (Eöliyenler) ve (Âheenler). Demek ki, Yunanîlerin pek kadîm zamanlara çıkmayan suret-i inkısâmı, kavm-i mezkûrun Yunanistan gibi küçük bir kıt'ada mürekkeb bir kavim teşkil eylediğini isbat eder.

Ahali-yi Yunaniyyenin bu suretle inkısâmından yani Yunan milletinin teşekkülünden evvel, Yunanistan'ın ahvalinden bahs ederek Strabon der ki: "Umumen kabul edildiği üzere kadîm olan (Pelajlar) Yunanistan'ın her tarafında ve hususiyle (Tesalya) kıt'asında sakin olmuşlar idi." (Cilt 1, sahife 365.)

(Dezöbri ile Başöle) Kamus-u Alâmına Nazaran Kadim Yunanistan.— "Yunanistanın sekene-i evveliyesine (Pelaj) nâmı verilir ve muhtelif isimler ile yâd olunan bir takım kavim ve kabile[9] Pelajlardan addolunur. Milâttan onsekiz asır evvel (Mısır) ile (Fenikya)dan bir takım ecnebiler gelerek (Atina)yı hâvi olan (Attika) nahiyesiyle diğer iki nahiyeye yerleşmişlerdir. Üç asır sonra Mısırlı (Dânâös) (Argos)a, keza Mısırlı (Kekrops) Atina'ya ve Fenikyalı (Kados) (Teb) şehrine gelmişlerdir. Milâddan ondört asır evvel Anadolu'da (Frijiya)dan (Pelops) gelerek nâmını (Pelopenez) şibh-i ceziresine [yarımadasına] itâ eylemiştir. İşte bu esnalarda Yunanistan ahalisi kesb-i milliyet eyleyerek (Elen) nâmını almış ve dört nev'-ahaliye inkısam eylemiştir."

Larousse'a nazaran kadîm Yunanistan.— "Kadîm Yunanîler (Pelajlar) ile Hindistan'dan gelmiş ahalinin tesâlübünden hasıl olmuş bir kavimdir. Asıl Yunanistan zamana göre evvelen (Pelajya) ba'de (Ahaya) ve ondan sonra (Elad) tesmiye olunmuş ve en sonra Romalılar tarafından (Greçya) nâmıyla yâd olunmuştur. Şarktan Mısrîler ile Fenikyalıların temas ve tesiriyle Yunanistan'ın Pelaj ve esasen göçebe olan kabâil-i kadîmesinden tedricen (Elen) tesmiye olunmaya başlayan kabileler hasıl olmuş ve (Yunan), (Eöliyen) (Âhein) ve (Doriyen) namlarıyla müctemi [toplanan] kavimler teşekkül etmiş ve (Bahadırlar devr ü zamanı) tesmiye olunan zaman başlamıştır."

---

[1]Bu kelime burada ecnebi makamında müstameldir [kullanılmıştır].
[2](Korent) berzahı [yarımada, kıstak],
[3]Skit tesmiye olunan eski Türklerden ma'dûd bir kavm-i kadîm.
[4]Âtide görüleceği üzere (Trak) yani (Türk) ırkına mensup bir kavim.
[5](Lekler) gibi (Skit ırkına) mensup bir kabile.
[6]Bâlâda görüldüğü üzere (eski Türk).
[7]Epiryalı bir kabile.
[8]Türkçe kelimattan mürekkep olduğu meydanda olan Epiryalı bir kabile ismi.
[9](Epirya) kıtasında (Haönler), (Tesprutlar), (Atamanlar) ve (Doloplar) ve sâir kıtalarda (Aönler), (Hiyantlar), (Kokonlar), (Driyoplar), (Lelekler) ilâ-âhire.
[10]Biz beynelmilel kabul edilmiş olan bu kelimenin olduğu gibi lisanımızda dahi istimal olunması taraftarıyız.

Burada kadîm Yunanîlerin Pelajlar ile Hindistan'dan gelmiş ahalinin tesâlübünden hasıl olmuş denilmesi pek gariptir. Avrupalıların böyle her meseleye Hintlileri karıştırmalarına biz (Hintcilik illeti) nâmını veririz. Halbuki hakikat-i halde, hiçbir Hintli garba doğru hicret etmemiş ve hususiyle Yunanistan'a gelmemiştir. Böyle bir vaka-i mefrûzaya [varsayılan olaya] sebep ise lisân-ı Yunanîde Hint kadîm lisanı olan (Sanskrit) kelimelerinin bulunmasıdır. Biz bu mes'eleden makalemizin lisan kısmında arîz ü amîk bahsedeceğiz.

Hülâsa.— (Strabon ile bilcümle yeni Avrupa müelliflerinin efkârına göre, Yunanistan'ın ahali-yi kadimesi Yunanlı olmayan akvâm ile (Pelajlar)dan müteşekkil olduğu ve binaenaleyh kavm-i Yunanînin aslı basit olmadığı anlaşılır. Bundan maada, Yunanîlerin Avrupa kıt'asında kâin Yunanistan'da vücud bularak ba'de Anadolu sevahiline ve sair mahallere gitmiş oldukları umumiyetle kabul edilir. Halbuki biz bu noktada, bu nazariyeden ayrılırız: Bizce kadîm Yunanîler, Hintliler ve Acemler gibi, Asya kıt'asında yani Anadolu'da teşekkül eylemiş ve ırk-ı ebyaza mensup bir kavm-i cenubî olup bu kavim lisanıyla beraber Yunanistan'a gitmiş ve oradaki akvâm ile tesalüp eyleyerek malûm olan (Elen) milletini meydana getirmiştir. Yunanîler hakkındaki şark tradisyonları[10] dahi bunu teyid eder ve merhum Vefik Paşa Lehçe'sinde der ki: "Yunan zaman-ı kadîmde Anadolu'dan Rumili'ye geçmiş taifenin bir şubesi olup Mora'ya inmiş ve ondan mürur-u zaman ile Akdeniz sevahiline dahi yayılmıştır." Binaenaleyh Yunanîlerin eski Türkler ile münasebet-i ırkıyye-i hususiyyesini anlayabilmek için evvelemirde kadîm Yunanistan'da Yunanîler ile tesalüb eylemiş olan akvâmı ayrı ayrı nazar-ı tedkike almak icab eder.

Mütekaid Erkân-ı Harbiyye
Feriki Enver

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
No: 30-61 30 Mart 1918

Türklerin Menşeine [Kökenine] Dair

KADİM YUNANİSTAN'DA YUNAN KAVMİ İLE TESÂLÜB EYLEMİŞ [ÇAPRAZLANMIŞ] OLAN "KOKONLAR"

(Kokon) kavminin (Skit) yani Türk olduğunu gerek (Strabon) ve gerek Strabon'un eserini tercüme eden (Amede Tardiyö) tasdik eder. (cilt 4, sahife 520.)

Bu kadîm kavim hakkında Strabon'da mevcut olan mevadd ber-vech zîr beyan olunur:

(Omer)in iş'arında defâat ile zikr olunan (Kokonlar) ba'de tamamiyle tâbedid olmuş [ortaya çıkmış] pek kadim bir kavimdir. (cilt 2, Sahiefe 58, 489; cilt 3, sahife 57, 73. 185, 179.)

(Kokanlar)ın kadîm Yunanistan'da bulunmuş oldukları nevâhî [bölgeler] hakkında malûmat: cilt 2, sahife 118, 119.

"Yunanîlerden evvel Yunanistan berzahının[1] her iki tarafında dahi (Driyoplar), (Kokonlar), (Pelajlar), (Lelekler) ve sair Barbarlar[2] sâkin idiler; (cilt 2, sahife 56.)

(Omer)in kavlince (Kokonlar)ın Yunanistan'daki meskenleri (Nestor) nâm bahadır ve hükümdarın dahil-i memâliki idi. (cilt 2, sahife 103,118.)

(Strabon) Yunanistan kokonlarını iki kısma tefrik eder. (cilt 2, sahife 112, 118, 119.)

(Peloponez) Şibh-i ceziresinin cihet-i Garbiyyesinde kâin (Elid) nahiyesindeki ahali-yi kadîmenin cümlesine bir vakit Kokon nâmı verildiği ve nihayet bu nam yerine (Elid) ismi kâim olduğu. (cilt 2, sahife 118, 136.)

Anadolu Kokonları atfen zikr olunmuş olan Anadolu Traklarının Şarkında ve Karadeniz sahilinde sâkin idiler ve meskenlerinden (Partenius) suyu cereyan edip, başlıca nehirleri de (Tieüm) idi. (cilt 2, sahife 484, 485.)

Kokonların Yunanistan'da bulundukları en kadîm zamanı dört bin sene tahmin etmekteyiz. Halbuki bu tarihlerde Moğol milleti Çin hududunda şüphesiz teşekkül bile etmemişti. Hususiyle Yunanistan ile kadîm Çin hududu beynindeki ba'd ü mesafe hesap edilecek olur ise, Türklüğün esası bir uçta değil, belki vasatta olması lâzım gelir.

(Pelajlar)— Lisan-ı Yunanîde (Pelaj) kelimesinin aslı (Epelasgos) olduğuna nazaran, lisanımızda (Pelaseg) şeklini kullanmak icab eder ise de, bu makamda kolaylık olmak üzere Fransız şivesince (Pelaj) tarz-ı telâffuzunu dahi istimal edebiliriz.

(Erodot)a nazaran (Pelajlar).— "(Tesalya)da kâin (Pelajya) kıt'asında evâilde (Pelajlar) sâkin idiler. (cilt 1, sahife 267.)

"Attikalılar ile birlikte aynı nahiyede iskân etmiş olan (Pelajlar) mukaddema (Smenderg ceziresinde sâkin idiler." (cilt 1, sahife 264.)

"Pelajlar bir barbar lisanı tekellüm ederler idi, fakat bunlar Atina'nın bulunduğu (Attika) nahiyesinde (Elen) olduktan sonra eski lisanlarını tebdil etmişlerdir." (cilt 1, kitap 1, madde 57.)

"Elen" kavmine gelince bunlar mevcut olalıdan beri hiç şüphesiz yalnız kendi lisanlarını tekellüm eylemişlerdir. (Elenler) Pelajlardan ayrıldıktan sonra bidayette kesb-i zaaf etmişler ise de, fakat ba'de bir takım kabâil ve barbarlar[3] ile birleşerek tezyid-i kuvvet eylemişlerdir [güçlerini çoğaltmışlardır]. Zaten barbarlar[4] olan (Pelajlar) lâyıkıyle terakki edememişler idi." (cilt 1 kitap madde 58.)

"Pelajlar[5] Atina kalesinin inşâsında istihdâm olunmuş olduklarından kendilerine mükâfaten (Emet) dağının eteğinde bir hâli [boş] arazi verilmiş idi. Bâde muhtelif suretlerle rivayet olunan esbâba mebnî aralarında münâferet [nefretleşme] hâsıl olarak Atinalılar Pelajları tard ve teb'id etmişlerdir." (cilt 1, madde 137.)

"Atina'dan kovulan Pelajlar (Limni) adasına gelmişler ve Atinalılardan ahz-i sâre [öç almak için] kıyam eylemişlerdir." Atinalıların her bir haline vâkıf oldukları için Sefinelere râkib olarak [teknelere binerek] gizlice Yunanistan'a vâsıl olmuşlar ve (Diyana) mabûdesinin bir yevm-i mahsusunda (Brunron) nâm mahalle, panayıra gidecek olan Atina kadınlarının yolunda pusuya yatarak bir takımlarını kapıp adalarına avdet etmişlerdir. Bu kadınlardan peyda olan çocuklar Pelajlara Atinalıların lisanları ile âdât ve ahlâkını öğretmişlerdir." (cilt 1, madde 138.)

Bu ibarelerden anlaşıldığı üzere (Erodot) Pelajları asıl Yunanistan kıt'asında bütün bütün yabancı insanlar olmak üzere göstermektedir. Ve bu da sarf-ı hakikattir.

Erodot'un Fransızca mütercimi ile Alman (Adelong) Pelajları karadan Tesalya'ya ve ba'de asıl Yunanistan'a gelmiş (Traklar) addederler ki, biz de tamamiyle bu fikirdeyiz. (Semendirek) ile Limni adaları ise Trakya sevâhiline pek karibdir [yakındır]. Binaenaleyh Pelaj-

lar Traklar gibi akvâm-ı Türkiyye zümresine dahil olurlar.

(Strabon'a Nazaran Pelajlar).— "Yunanîlerden evvel Yunanistan'da berzahın her iki tarafında dahi (Driyoplar), (Kokonlar), (Pelajlar), (Lelekler) ve sâir barbarlar sâkin idiler." (cilt 2, sahife 56.)

"Efor'un kavlince ilk Pelajlar asker idiler." (cilt 1, sahife 366.)

"Pelaj kavmi esasen seyyar ve göçebe olduğu için kudret ve kuvvetin en âli derecesine vâsıl olduktan sonra serian sukût eylemişlerdir." (cilt 3, sahife 77.)

Pelajların cengâver ve göçebe olmaları kendilerinin Türk olduklarını ayrıca teyid eder.

Müelliffin-i kadîmenin yazdıklarına nazaran Pelajlar (Attika)[6] nahiyesine kadar gelmişler ve onların geçici kuşlar gibi daima hareket etmek üzere seyyar halini gören Yunanîler kendilerine (Pelajlar) yani (Leylek) lâkabını vermişlerdir." (cilt 1, sahife 367.)

(Entiklid)in kavlince Pelajlar (Limni), (İmbros) ve civar adaların[7] ilk sekenesidirler." (cilt 1, sahife 367.)

"Pelajlar Kokonlar gibi bir göçebe ve serseri hayatı geçirmişlerdir." (cilt 2, sahife 118.)

"Umumiyetle kabul edilmiş olduğu üzere Pelajlar pek kadîm bir kavim olup bütün Yunanistan'da ve başlıca (Tesalya)da (Eölid) tesmiye olunan kıt'a-i arazide sâkin olmuşlar idi. (Argos) nâmını dahi alan bu kıta (Çayağzı) tesmiye olunan (Köstem) nehrinin menbaı ile (Termopil) ve (Pindros) dağları arasında mahdutdur." (cilt 1, sahife 356).

Omer Pelajların (Girid) adasında dahi sâkin olmuş olduklarından bahseder. (cilt 1, sahife 366.)

"Sakız Adalılar kendilerinin (Tesalya Pelajı) evlâtları olduklarını iddia ederler." (cilt 1, sahife 76.)

"Tradisyonun[8] bildirdiği Trak (Tamiris) (yani Türk-Temir) nâm hükümdarın makarr-ı saltanatı olan (Aynaros) şibh-i cezirisinin kadîm ahalisi (Limni) cezirisinden gelmiş Pelajlar idi." (cilt 2, sahife 83,84.)

"(Efor)un kavlince (Dodon) Hatefler mabedi Pelajlar tarafından tesis edilmiştir ve bu kavim Yunanistan'ın en kadîm sahipleridir." (cilt 2, sahife 67.)

"Birçok müellifler (Epir) (Cenubî Arnavutluğun nâm-ı kadîmi) kıtasının dahi Pelajların daire-i hâkimiyyetine dahil olmuş olduğunu iyice tefhim ve tasdik etmek [bildirmek ve onaylamak] fikriyle kıta-i mezkûre ahalisinin Pelaj olduklarını yazmışlardır." (cilt 1, sahife 366.)

"Pelajlar Traklar ile birleşerek (Teb) şehri üzerine yürümüşler ve buradan Kadmos'un ahfâdı ile ahali-yi beldeyi teb'id eylemişlerdir. Fakat bunlar bir müddet sonra tezyid-i kuvvet ederek vatanlarına avdet etmişler ve buradan barbarları kovmuşlardır." (cilt 2, sahife 218, 219).

Bu ibare, Pelajlar ile Trakların birbirine yakın iki kavim ve belki aynı bir kavim olduklarını ve ırk-ı Yunaniye mensup olmadıklarını nâmütenahi edille-i sâire [sonsuz sayıda başka kanıtlar] ile birlikte isbat eder.

"Bu suretle teb'id edilen [kovulan] Pelajlar Atina'ya iltica ederler ve (İmet) dağının eteğine konarlar. Traklar ise (Fosid) nahiyesinde (Parnas) dağına kadar çekilirler." (cilt 2, sahife 31.)

"Ba'de (Lapitler) Pelajları Tesalya'da mağlûp ederek bir kısmını İtalya'ya gitmeye mecbur etmişlerdir." (cilt 2, sahife 295.)

Pelajlar İtalya'da (Ajila) şehrini tesis ve (Erkolanom) ile (Pompeya) şehirlerini Osoklardan sonra işgal etmişlerdir." (cilt 1, sahife 365, 411.)

"(Menekrat) nâm müellifin kavlince Anadolu'da (İyonya) yani Yunan kıtası[9] sevahili ile bu sevahilin karşısında bulunan adaların kâffesinin sekenesi Pelajlar idi." (cilt 3, sahife 76.)

Strabon'un muhtelif mahallerinde Pelajların Yunanîler aleyhinde (Truva) muharebesinde bulunmuş oldukları muharrerdir ki, bu husus âtide görüleceği üzere Türklük nokta-i nazarından mühim bir vesika teşkil eder.

"Zaman-ı kadîmde Avrupa kıt'asının nukât-ı muhtelifesinde seyr-ü hareketlerini yazdığımız göçebe Pelajlar, Kokonlar ve Lelekler (İliyad)[10] da Truvalıların imdadına gelmek için boğazı (yani Çanakkale Boğazını) geçmeye mecbur olmamış olan akvâm sırasında zikr olunmuşlardır. Yani zaten Anadolu'da sâkin idiler." (cilt 2, sahife 540.)

Mütekaid Erkân-ı Harbiyye
Feriki Enver

Bu yazı dizisinin önceki sayılardaki başlıca eksik ve yanlışları kapsayan

DÜZELTİM TABLOSU

İlk sayı *sayfa*, ikincisi *sütun*, üçüncüsü *paragraf*, dördüncüsü *satır* numarasıdır.

Yanlışlar düz, doğrular *italik* harflerle dizilmiştir.

16-1-3-5 : Hintlilere / *Hintlilere isâl eyleyerek [götürerek] cinslerine*
16-2-4-5 : vukuu / *vukû*
16-2-4-9 : isabet / *isbat*
17-2-1-2 : hazırlıkları / *hasları*
18-1-7-7 : "Kut"un mânâsı / *"Kut"un bir mânâsı*
138-2-2-1 : arazisinin evvel / *arazisinin kurumazdan evvel*
138-3-1-3 : lâtif çam / *cesîm çam*
138-3-3-(sondan 7) : Asya kıt'asının / *Asya kıt'asının da*
139-3-1-6 : Sogol / *Sogd*
222-1-2-2 : olan Türklerdir / *olan eski Türklerdir*
222-2-3-4 : Turan kıt'ası Şimalen / *Turan kıt'ası ise Şimalen*
223-1-1-1 : eylemiş Türk / *eylemiş olan Türk*
223-1-4-8 : bu Türk / *bir Türk*
224-2-4-9 : ahlâkını / *ahlâkını ihlâl eyledik*
224-3-1-(sondan 8) : zevceleri, aileleri / *zevceleri, çocukları, aileleri*
297-1-3-(sondan 5) : esarette gören / *esarette bağlı gören*
297-1-4-1 : Büyük / *Yörük*
298-1-2-2/3 : ahali-yi vasiası [kalabalık halkı] / *havali-yi vasiası [geniş yöreleri]*
298-1-3-3 : Tar / *Tor*
299-1-8-2 : (Trakya) / *(Truva)*
299-2-3-1 : Dezöhri / *Dezöbri*
299-2-3-3 : evvelden / *evvelen*
299-son satır: melâmet-i tab' / *metanet-i tab'*
300-2-2-(sondan 2) : Asya'da (Daki) / *Asya'da (Day), (Daki)*
300-3-2-11 : ecl-ül-ihtisar / *li-ecl-ül-ihtisar*
383-1-2-1/2 : Aksa'yı Şark Türkleri kadîm Moğollar ile kadîm olan Tatarlar kendilerini / *Aksay-ı Şark Türkleni olan kadîm Moğollar ile kadîm Tatarlar kendilerinin*
383-1-4-5 : Lisan-ı Türî /*lisan-ı Türkî*

---

[1]Korent berzahı

[2]Bu kelime burada Yunanî olmayan ecnebi demektir.

[3]Burada dahi bu kelime (ecnebi) mânâsınadır.

[4]Burada Barbar kelimesi Bedevi ve Göçebe mânâsınadır.

[5]Bu Pelajlar en kadîm olanlar değildir.

[6]Atina'nın bulnduğu nahiyenin ismidir. Burada bahs olunan Pelajların vürûdu [gelişi, ulaşması], bâlâda zikr edilen Pelajların vürûdundan evveldir.

[7]Bu adalar Trakya sevahilindedirler.

[8]Biz beynelmilel kabul edilmiş olan bu kelimenin olduğu gibi lisanımızda dahi istimâl olunması taraftarıyız.

[9]Bu kıt'a İzmir şehri hizasından başlayarak Rodos ceziresi karşılarına kadar mümtedd olur.

[10](Truva) muharebesine dair (Omer)in yazmış olduğu eserin ismi.

KİTABİYAT

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yeni Bir Yayını

Orhan Şaik Gökyay

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (hazırlayan) İsmet Parmaksızoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, Başbakanlık Basımevi, Nisan 1983, XXIII + 350 sayfa

Evliya Çelebi (Ressam Münif Fehim)

Bu yazı dizgiye girmiş iken, İsmet Parmaksızoğlu'nun öldüğü haberi üzerine geri alınmış ve bugüne değin bekletilmiştir. Şimdi okuyucuların yararlanacağını düşünerek ve merhuma Tanrı'dan mağfiret dileyerek yayımlamayı uygun görüyorum. ·O.Ş.G.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türk Edebiyatının türlü yönlerden başta gelen eserlerinden biridir. Bunu Türk okuyucusuna tanıtmak da o denli önem taşımaktadır. Yazık ki bu işi yapmak üzere yola çıkanların, bu on ciltlik anıtı yeni harflerimize çevirmeyi üstlenenlerin hiçbiri başarılı olamamıştır. İlk basılanların sonuncusu olan bu yenisi, beklenenlerin aksine, onlardan geri kalmış, bir başka deyişle, çeşitlerini sıralayacağımız yanlışlar yüzünden, onların çok önüne geçmiştir.

Türkçenin bu soydan eserleri üzerinde kalem oynatanların birinden ötekine aktarılan bir yargı, biz okuyucuları aldatıp durmaktadır. Onlara göre, aradığımız temiz Türkçeyi biz Yunus Emrelerde, Karacaoğlanlarda, Evliya Çelebilerde buluruz. Nereden geliyor bu yargı? Neye dayanıyor? Çünkü onlara göre, yüzyılların bize miras bıraktığı, manzum veya mensur bütün eserlerin kapısını sözlüklerle açabiliriz. Tek engel dildedir, aradığımız tılsımlı anahtar da sözlüklerdedir. Oysa unuttuğumuz nokta şudur: Bütünüyle, halkımızın, yıllar boyunca zenginleştirerek sahip olduğu dile getirdiği masal, hikâye, düşünce, duygu, âdet, gelenek, görenek, dünya görüşü, din, inanç, mitoloji, ne varsa, nicelerinin bu eserlerde yattığını hesaba katmadan yola çıkıyoruz; bunları bilmiyoruz; bunlarla ilgilenmiyoruz; bunların dilini, ne olduklarını öğrenmeyi düşünmüyoruz; bütün bunları bilirmişiz gibi kendimize bir yalancı güvenimiz var; ama daha ilk sayfalarda tökezlediğimizin de, tabii olarak, farkına varmıyoruz. Görünüşe ve ortaya attıklarına bakarsak, belki de bu uyarıları anlamazdan geliyorlardır. Bu alandaki yetkileri oranında bunu göstermeye kalkışanları da okumazdan gelip, yazılanlara bir kez dönüp bir göz atmadan yolculuklarını sürdürüyor ve daha da kötüsü biz okuyucuların da onların ardına takılıp sürüklendiğimizi sanıyorlar. Böylesine bir *gaflet*, ya da umursamazlık içindedirler. Bize öyle geliyor ki dillerde dolaşan şu dizeyi değiştirip kendilerine düstur edinmişlerdir:

Varak-ı sehv ü hatâyı kim okur,
kim dinler?

Evliya Çelebi Seyahatnamesinin bu ilk cildini kolayca okuyup anlamamız için İsmet Parmaksızoğlu'nun bize açıkladığı yöntem şudur:

"Eserin bu yayımından amaç bir eleştirisini yapmak (!), ya da *bilimsel* bir yayınını ortaya koymak olmadığından (!), seyahatnamenin yazma nushalarını ortaya koymak olmadığından (!), seyahatnamenin *yazma nushaları ele alınarak* halkımıza *rahatça* okuyabilecekleri tam bir metin sunmak olmakla (!) bunları düzeltmeye kalkışılmadı (!). Böyle bir müdahaleye girişildiği takdirde, seyahatnamenin o *kendine has üslubu kaybolacak*, asıl amaçtan da uzaklaşılmış olacaktı (!). Onun anlatımına bağlı kalınmakla, üslûbuna fazla bir müdahalede bulunmamakla *çağımız Türkçesine* (!) *aktarma yeğ görüldü* (s. xv v.d.) Günümüz okuyucularının eseri *rahatça okumalarını sağlamak için ise* eser, elden geldiğince, ama Evliya Çelebi'nin kendine has üslubuna saygı gösterilerek *sadeleştirilmesine* çalışılmıştır (S. xxiii).

Önce şunu söyleyim: Yazar, Seyahatnamenin *yazma nushaları ele alınarak* dediğine göre, okuyucu, hiç olmazsa İstanbul Kitaplıklarındaki dört yazmayı ele aldığını sanacaktır. Hangi yazmalardır bunlar? O, hiçbirinin ne bulunduğu kitaplığı, ne de bunların numaralarını bize vermiyor. Hiçbir yazmaya bakılmadığının ilk şüphesi buradan doğuyor bizde. Bu şüphe, onun kitabını okudukça, her sayfada değil, her satırda biraz daha güçlenip bir

sağlam kanaat oluyor. Bu yargımızın tanıkları aşağıda sıralanmaktadır.

Ben, Evliya Çelebi Yazmalarının, kimi inceleyenlerce müellif nushası sayılan, Topkapı Sarayı Kütüphanesinde, 304 numarada, Bağdat Nushası diye bilinen yazma ile, bu son basmayı satır satır karşılaştırdım. Ancak gücüm, tehammülüm ve vaktim bu basmanın ilk *otuz iki sayfasını* karşılaştırmaya yetti. Basmanın bu ilk otuz iki sayfayı dolduran Türkçesi, dili, üslûbu, atlamaları, yanlış okumaları, yanlış anlamaları, yanlış açıklamaları, açıklamak gerektiği halde olduğu gibi bırakmaları, sözcüklere yanlış karşılık koymaları ve daha nice benzerleri yüzünden, kitabın, zavallı Evliya Çelebinin seyahatnamesi ile bir ilgisi olmadığı sonucuna varmış bulunuyorum. Ben, Evliya Çelebi Seyahatnamesi yerine, bu saydıklarımın çalılığı içinde, elim, kalemim, üstüm-başım paramparça, kan revan içinde, işte geri döndüm. Devşirebildiğim yemişleri (!) okuyucuya sunuyorum.

Şunu hemen söyleyim ki bunlar bu otuz iki sayfayı dolduranların hepsi değildir; bunlar, okuyucunun kitap hakkında bir fikir edinmesine yarayacağını umduğum yeterli tanıklardır.

1. Türkçe. Bol bol dua ve senâ ile uğraşmaktayım (s.2). Yazmada: Esniye-i mevfûre-i müşerrefeye *ragıb ve mülâzim olup* (7^b). Yardım *dilek edüp* (s.2). Yazmada: *Yardım* taleb edüp (7^b). Bunun Türkçesi İstirdat isteyip' değil midir? Yazmada: Hazret-i risâlet yeşil alemi dibinde, yüzünde nikabıyle (7^b)nin *çağımız Türkçesi* 'yeşil sancağı yüzü ile örtülü' müdür?(s.3). 'Kutlu ayağı, kutlu yüzü, kutlu sarığı (s.4). Ve daha başka yerlerde de, *mübarek, şerif* kelimeleri hep 'kutlu' deye karşılanmıştır. Mübarek ve şerif Türkçeye o kadar yabancı bir sıfat mıdır ki bir yana atılıp tek bir 'kutlu' sözcüğüne saplanılmaktadır. Hele bir yerde yazmadaki 'dest-i şerif'i (7^b) '*saygın el*'e çevirmek Türkçe mi oluyor(s.6). Gönlüm genişleyip *ruhsal rahatlığa* kavuştum(s.6). Yazmada ise 'inşirâh-ı sadr ve zevk-ı derûna nail oldum'(7^b). Bunun okunur ve anlaşılır Türkçesi, bence 'içim açıldı ve gönlüm ferahladı' değil midir?

Evliya Çelebi'de geçen sözcüklerin karşılığını bir sözlüğe bile bakmadan, ya da bakıp orada tutan veya tutmayan karşılıkları alıp cümlenin orasına burasına *yamayarak* Türkçe yazmış olduğumuzu mu sanıyoruz, sormak gerek.

Yazmadaki 'düşümü tabir ettirdim'(7^b) bir yerde 'düşümü *yorumlandırdım*' (s.6). Bir başka yerde, hemen birincisinin arkasından 'düşümü ona da *yorumlattırdım*' demek Türkçe midir? Dilimizde '*yordurdum*' yaşayıp dururken.

Yazmada *rıdvanu'llahi Taâlâ aleyhim ecmaîn*(7^b), basmadaki 'yüce Allah hepsini *Rıdvan cennetinde* barındırsın'mı demektir?(s.6). Yoksa 'yüce Tanrı hepsinden razı olsun'mudur? Üstelik *Rıdvan Cenneti* deye bir cennet adı geçiyor mu Kur'an-ı Kerîm'de?

'Sonsuz uçmaklara girersin(s.6 v.d.) yazmada 'dahil-i huld-i berîn olursun'(7^b). Bunun Türkçesi bu mu? Yoksa '*Cennet-i a'lâya* girersin' mi?

'Tahrir etmeğe bezl-i himmet edüp *var makdûrun sarf eyle*' (yazma,8^a) cümlesini 'varını yoğunu buna harca' (s.7) deye vermek, bu cümleyi anlamamak değil de nedir? Burada Evliya Çelebi'den istenen, elindekini avucundakini, başka bir deyişle 'bütün varlığını' değil, elinden geleni yapması, bütün gücünü vermesidir. Ondan istenen maddeye dayanan bir varlık değildir.

Şimdi söyleyeceğim yanlış, bir bakıma, kitaptaki bütün yanlışların yerini tutar ve yalnız bu yanlış kitabın ele alınamayacağını göstermeye yeter de artar. Yazmada '*el-mukadder kâyin*'(8^a)in Türkçesi yazardan başka hemen herkesin bildiği '*yazılan başa gelir*' demektir. Ama yanlış bu kadarla kalmıyor ki. Dilimizde kullanılagelen bu kadar basit iki Arapça kelime *el-mukadder ke eyne* deye okunmuş ve sayfanın altındaki çıkmada '*Kader acaba nerde*?' deye Türkçesi (!) verilmiştir. Evliya Çelebi'yi *çağımız Türkçesine* uydurmaya (!) kalkan bir kişinin, Arapçadan bu kadarcık olsun nasibi olması gerekmez mi? Hem bu nasıl Arapça? Bunun Arapçaya uyan yanı var mı? Oysa *gibi* demek olan '*ke*-nin dilimizde bugün de kullanılışı seyrek değildir: Ke'l-evvel (eskisi gibi), 'ke-zâlik (bunun gibi) ve daha başkaları. Ama *eyne* (nerede) demek olduğuna göre ve yazarın okuyuşuna göre *ke-eyne*'nin Türkçesi 'nerede gibi' olmalıdır, eğer bundan okuyucunun bir anlayacağı olacaksa, o da rahatça (!).

Yazmada 'sana dahi takdir olan nasibin elbette gele' (8^a), basmada 'sana ayrılan elbette gele' (s.7) deye Türkçeleştirilmiş. Bu cümleyi şöyle-böyle anlamaktan geçtik, hiç anlamıyoruz? Bunun sağlam, anlaşılır Türkçesi '(ezelde) Allahın sana verdiği kısmet elbette sana gelecektir' olacaktır.

Bir inci de şu: Mihnetli günler geçirdiğimiz *savmaa* köşesinde *yazıyı bilmekle* kimi tarihleri inceleyerek...(s.7). Burada geçen *savmaa*yı, kitabın sözlük bölümüne bakarak 'dervişlerin erbain çıkarmak için çekildikleri yeraltı odası' deye mi anlayalım? Yoksa Kamus Çevirisi'ndeki 'Hristiyan rahiplerine mahsus ibadetgâh olan vahdethane(III,325) deye mi? Kaldı ki burada ikisi de değil. Evliya Çelebi'nin *Erbain çıkardığını* bilmiyoruz. O bu kelimeyi burada 'vahdethane, inziva köşesi' yerine kullanmıştır. Nitekim *savmaa küncünde* (yalnızlık köşemde) diyor. Ama asıl yanlış şurada: Yazmadaki 'savmaa küncünde *gencîne-i kitaba malik olup* ibaresinin *yazıyı bilmekle* deye türkçeleştirilmesidir. Bir kitabı okurken, ilk okuduğumuz cümlenin ondan sonra gelenle bağını kuramıyorsak o zaman burada olduğu gibi yanlışlar boy atar. Oysa bundan önceki cümlede okuduk ki Abdullah Dede Evliya Çelebi'ye yedi cilt kıymetli tarih kitabı hediyye etmiştir. O da böylece bir 'gencîne-i kitab'a maliktir, evine gelip bir köşeye çekilip bunları okuyacaktır. Bu cümle, sanırım, herhangi bir okuyucu için bu denlü açıktır.

Yazmada 'maskat-ı re'simiz olan hasretü'l-mülûk ve limân-ı bahr-i fülûk olan vilayet-i Makedon'un(s.8^a) yerine kitapta 'doğduğumuz yeri, yani padişahların hasret çektikleri, *felek denizlerinin ılıman durağı*...(s.7) var. Burada azıcık duralım. Evliya Çelebi bize doğduğu yer olan Istanbul'u birkaç sözle tanıtmak istiyor. Istanbul, bütün hükümdarların hasret çektikleri (sahip olmak istedikleri) bir yerdir. Peki *Limân-ı bahr-i fülûk* ne oluyor? Evliya Çelebi'nin üslûbunu sıyanet edeceğini söyleyen yazar, bunu *felek denizlerinin ılıman durağı*... deye veriyor. Kitabını rahatça okumamız için (!) onu bu hale koymuş olan yazar..

Evliya Çelebi, Osmanlıcayı, daha açık söylersek, Arapça ve Farsça'yı, bu dilleri medreselerde öğrenmiş olup da gerçekten bilenler kadar biliyor değildir. Ama çevresinin, zamanının bilginlerinin eserlerinden, onlarla meclislerde bulunmaktan dolayı bu dilin öyle yabancısı da değildir. Onlar gibi 'seci' meraklısıdır. Onun için *mülûk-fülûk* demiştir. *Fülûk* burada 'felekler' değildir. Aslında 'fülk' kelimesinin 'fülûk' deye bir çoğulu da yoktur. Liman ve deniz karinesiyle anlıyoruz ki Evliya Çelebi 'fülûk'ü burada fülk' (kayık, gemi) kelimesinin çoğulu olarak kendi bulmuştur; ama 'mülûk' kelimesine pek a'lâ uygundur. Ona göre de, Istanbul, hiç bir anlamı olmayan '*felek denizlerinin ılıman (!) durağı* değil, 'içinde gemilerin yüzdüğü denizlerin bir limanıdır.' Bu tanık bize, bir yazarın eserini sadeleştirmeye (!) kalkışmadan önce onun dilini ve üslûbunu tanımak, ama iyice tanımak gerektiğini anlatmış olmalıdır.

Kitapta *kabul yüzü görüp*(s.10) deye verilen karşılığın aslı yazmada 'ricası hayyizi kabulde vâki olup'dur(9^b). Yazarın yaptığı ise yazmadaki cümlenin Türkçeye uymayan çevirisinden başka bir şey değildir. Onun bunun yerine neden 'ricası kabul edilip' deyemediğini biz anlamıyoruz. Nitekim, yazmada 'cin ve perilere emredüp'(9^b) yerine cin ve perilere *buyruk edüp* diyor da yazar bir türlü 'buyurup' deyemiyor.

Kimi kez, Arapça ve Farsça kelimelerin çevirisi bile olamayan Türkçesizlikler kitabı boydan boya kaplamaktadır. İşte bir tane daha: 'Bir gün bu Yuvan *içki ile safa ederek*(s.10). Yazmada 'bir gün Yanko ibn Madyan *ayş ü nûş edüp*'(9^b).

Yazarken kimi kez Evliya Çelebi'nin yazmasından da ayrılmaktadır. Yazmadaki 'keştiler bağlamak için demir halkalar vardır, durur(9^a) yerine 'halkaları görmek *ihtimali vardır*' (s.13) diyor.

'Eski İslamboliye ile *kentler yüzü ve kefeler öğüncü*(s.15) ne demek ola? Yazmada ise 'Eski İslamboliye'yi ve şehr-i leryozu ve Kala-i Yoruzu '(9[a])denmektedir. Eski eserleri günümüzün çağına getirmede, okuyamadığı yerleri uydurmak da yepyeni bir metod olacak zâhir!

'Yedi yüz değirmenli'(s.16)'nin geçtiği yer yazmada 'yediyüz *germâbe ılıcaları*'(9[b])dır. Burada 'hamam' demek olan 'germabe' (değirmen) deye verilmiştir. Oysa, bundan sonra gelen '*ılıcaları*' yazarı uyandırmak gerekti, bunları yazarken uyuyor idiyse.

'Ebü'l-Feth Mehmed yapısıdır'(s.16). Yazmada 'Ebü'l-Feth *Sultan* Mehmet binası *kal'ateyn*dir(10[a]). Bu son kelime atlanmıştır. Bir de nedense, yazar, Fatih Sultan Mehmed'den esirgediği *sultanlığı*, IV. Sultan Murad'a bir de *Hanlık ve Gazilik* katarak vermiştir.

'ol *son bulmayacak olanın* aceb hükmüdür'(s.17) sözünden okuyucu ne anlayacak? Üstelik, yazmadaki '*sun'-i lemyezel*'i de bulup göremediğine göre?

'Bütün bey ve kadılar buyruğuna boyun eğdikten sonra'(s.18). Yazmada ise beylerden ve kadılardan hiç söz edilmemektedir. Orada 'dünyanın bütün hükümdarları boyun eğdikten sonra denilmektedir, aslı da şudur: 'Bi't-temam mülûk-i âfâk fermanına râm olduktan sonra'(11[a]).

'İstanbul'u taht yeri edinmek gerektiği *hissine varmakla*'(s.19). Yazmada şöyle: Istanbulu tahtgâh edinmek için binasına şürû ettikde(11[a]).

'Çan koydurarak hazır *eyletti*'(s.19). Bu 'eyletti' burada biraz kekre değil mi?

'Edemez def' kazayı sakınmağıla kimse' dizesi anlamı bozularak 'edemez def'-i kazayı...' deye yanlış okunmuştur.

'*Baş-eğmez nîlî kurşunla* kaplı kubbe'(s.21). Yazmada 'bir kubbe-i sernigûn, rısâs-ı nilgûn ile mestûr'(11[b]). Nereden çıktı bu 'baş-eğmez kubbe?' Kubbenin ne olduğunu bilen, ya da ömründe bir kubbe görmüş olan kimse, hayalinin de yardımıyla, buradaki 'sernigû'un 'baş-eğmez' değil, 'baş-aşağı' olduğunu kavrayacaktır. Yani daha açık söylemek istersek 'sahan kapağı' gibi baş-aşağı demektir.

Dona denilen değirmenlerde(s.22). Aslında 'Dona değirmenleri nam mahalde' (12[a]). Biraz dikkatli, biraz da bilgili bir kimse, kimi yabancı dillerde Tuna'ya 'Donau' dendiğini kestirecek ve bu yanlışı yapmayacaktır.

'Bu değerlendirdiğimiz yerlerden'(s.22) Kişi okuduğunu anlamadan yola çıkınca, yazmadaki 'bu *takrir ettiğimiz*'i(12[a]) ibaresindeki *takrir*i 'söylediğimiz, dediğimiz, sözünü ettiğimiz' anlamına doğru okuyacak, *takdir*in burada yeri olmadığını kavrayacaktı.

'*Hayat suyunu* kente indirip'(s.24)de nedir? Evliya Çelebi, hemen herbirinde çeşit çeşit sular akan hemen bütün çeşmelerin kitabelerinde gördüğümüz, bir benzetmeden, bir mecazdan öte geçmeyen *mâü'l-hayat*ı(12[a]) 'bengi su'yu söylüyor. Yoksa 'hayat suyu' deye Karakulak, Sırmakeş gibi herhangi adı-belli bir sudan söz etmiyor.

İri direk(s.26). Yazmada 'amûd-ı âli'(12[b]). 'İri' ile 'yüksek' sıfatları arasındaki ayrılığı, okuyucuya karşı söz konusu etmekten insan çekiniyor, doğrusu.

Küçük bir göl gibi ince ve tatlı suyu olan (s.26). Yazmada misal-i buhayre bir yah-pâre âb-ı rakikı vardır(12[b]). Bunun Türkçesi şudur: Küçük bir gölü andırır, buz gibi, hafif bir suyu vardır.

Bu kuş *havanın etkisiyle*(s.27). Yazmada ise *bambaşka: Mürg-ı bîreg, tesir-i vefk ile*(12[b]). Türkçesi de 'huzur içinde olmayan kuş vefkın etkisiyle' demektir. *Revg* 'daima refah ve nimet ve huzur ve vüsatte olmak' manasındadır (Kamus Çevirisi, III, 483). Vefk ise herhalde malûmdur. Burada havanın etkisi ise, hiç akla gelmez. Çünkü, Istanbul gibi her saat karayelden lodosa kadar türlü yönlerden rüzgarların estiği bir şehirde, hem de göklere yükselen bir direk üzerindeki kuş havanın etkisiyle yılda-bir değil, her dakika ötüp duracaktı. Direğin eteğinde olan *külah biçimindeki* kubbenin tepesindeki delikten (s.27). Yazmada ise, külah biçimindeki kubbenin değil, doğru olarak '*kilar kubbesinin* (12[b]) denmektedir. 'Hiç *kuşkusuz* kıbleleri olup'(s.28). Yazmada ise *'bilâ-teşbih kıblegâhlarıdır'*(12[b]). Bilâteşbih'in *'kuşkusuz'* demek olduğunu yalnız burada görüyoruz. Sözün gelişinden anlaşılır ki bunun Türkçesi '*benzetmek gibi olsın*' onların kıbleleridir.

'Elinin ve dişlerinin etleri dökülüp(s.29). Yazmada 'elinin ve *bedeninin* etleri dökülüp'(13[b]). Üstelik, yazmada 'bedeninin' kelimesi ayrıca harekelenmiştir de. 'Şam *yöresine döneyazdı*(s.30). Yazmada 'Şam *cinine* döneyazdı'(13[b]).

Üç bin yetişmemiş *gözleri açılmamış*(s.30). Yazmada 'üç bin adet ma'sumların(13[b]). 'Ma'sum' sözcüğü, bugünün okuyucusu için yeter de artardı; yazar bunu daha da açmak istemiş, bir de 'gözleri açılmamış'ı eklemiş. Bizim bildiğimiz kadar, bütün insan yavruları 'gözleri açık' doğmaz mı? Ancak kedi ve köpek yavrularının gözleri doğdukları zaman kapalıdır ve günler sonra açılır; ne deyelim?

'Parmak *getirip*'(s.32). Doğrusu 'parmak götürmek' (parmak kaldırmak)dır. Yazar bunu bilmediğinden mi? Gerekli bulmadığından mı? Her nedense kitabının sözlük bölümüne almadığı gibi açıklamamıştır da.

Bunları... hepsi (s.32). Yazmada: *Ebeveynleri*(13[b]); '*işitmem*'(s.31); yazmada 'işitmeyim'; 'ma'sumların kanına *girer gibi olasın*(s.32). Yazmada: ma'sumların kanına *girersin*(13[b]). Vâveylâ ve elmeded(s.32). Yazmada: Vâveylâ ve vâveledâ deyü (14[a]). Doğrusu da budur, anlamı da 'vah yazık, vah yavrum' demektir. Burada pek yeri olmayan *el-mede*di yazarın nereden aldığını, öteki okuyucular gibi biz de bilemiyoruz.

2. Açıklamalar. Bu kitabın eksik olan önemli yönlerinden biri de hiç açıklama yapılmaması, ya da yapılmak istenenlerin ya yanlış, yahut yetersiz olmasıdır. Oysa bu açıklamalar okuyucuya bilmediği ve merak ettiği neler öğretebilir? Bu soy eserlere asıl eklenmesi gerekli olan bu açıklamalardır. Bu yoldan biz dilimizi zenginleştiririz; geçmişte sahip olduğumuz de-

larımız yeniden can bulur. Bunlar olmayınca bu tür yapıtlar sakat doğmuş sayılır. Dediklerimizi aşağıda birkaçını verdiğimiz tanıklar doğrulayacaktır, umarım.

Namazın selâmını verdikten sonra(s.4). Hangi namazın? Namazda selâm vermek ne demektir? Yok. *Kamet eylemek*(s.5). Sözlükte şu açıklamayı buluyoruz: Namaza çağrı için müezzinin okuduğu dua. Bu mudur kamet? İlkin bu bir dua değildir, ezan gibi doğrudan namaza bir çağrıdır. Dua olsaydı okunurken ellerimizi göğe, Allaha açardık. Camide namaza hazır olan cemaatin, namazın farzını kılmak üzere imamın arkasında saf bağlamadan önce müezzinin çağrısıdır ki 'kamet getirmek' denir. Kametin sözlerinde ezandakinden fazla olarak 'kad kamet es-salât' vardır ki bu da 'namazın farzına hazır olun' demektir.

*Segâh makamı*nın sözlükteki açıklaması şudur: Segâh beşlisi ile hicaz dörtlüğünün *şeddinden* oluşan mürekkep makam(s.5). Bu açıklamayı anlasa anlasa, belki klasik Türk musikisinin üstadlarından biri anlayacaktır. Geri kalan bizler bu açıklamaya bakıp kalacağız.

Bundan sonra, yazardan, kısacık da olsa açıklama bekleyen birtakım yerler gelmektedir: *Ayetü'l-kürsi*, sözlükte, Kur'anın Bakara Sûresinde 255. ayetine verilen özel ad(s.5), deyip kesilmiş. Bu yeterli mi? Bunun namazlardaki yeri nedir? Niçin bunca ayetten bu ayet okunur? Ne zaman okunur? Anlamı nedir? *Sübhanallah, Elhamdülillah, Allahuekber*, yalnız anlamlarıyla değil, ne zaman, namazın neresinde söylenir? Bunu yalnız müezzin mi okur? Yoksa cemaate bir hatırlatma mıdır? *Tekbir getirmek*, sadece Bayram namazlarında okunan ve Tanrıya yüce adlarıyla(?) edilen bir dua(?)dır, bunlar? Bütün bunlar bir milletin genel kültürü içinde yer almış unsurlar değil midir? Bunları bilmeyen bugünün bir bölük okuyucusuna açıklamak gerekmez mi? Bunları ve daha başka konularda açıklanması gereken benzerlerini çıkarınca, Evliya Çelebi'den okuyucuya kalan nedir?

Sözlük bölümünde *segâh makamı* var da *azzâl makamı* neye yok? Bizim bildiğimize göre çünkü böyle bir makam yok. Bunun yazmadaki doğrusu *Gazzâl makamı. Bu da 'gazelhan makamı' demektir, onların okuduğu makamda demektir*(Steingass, s.887). Üç sûre, yani *izalcâe* ile

(s.5). Yazmada 'sûre-i izâ câe'(7^b). İnsan bir defa Kur'an-ı Kerîme bakmaz mı? Bu namaz sûrelerinden birinin ilk kelimesi değil mi? Arapçada harf-i ta'rif ile başlayan bir fiil var mı? Bu yanlışlar tek değil, daha da var. Kur'an-ı Kerimde doğrusu 'seünebbiüke' olan kelime 'seünebbieke' şeklinde okunmuştur.

Seba'l-mesâni için sözlükte '*yedi bahçe*' deniyor; nereden çıktı bu karşılık? Oysa 'mesâni, Kur'an-ı Kerîmin mecmuuna ıtlak olunur; üst üste tekrar olunan ayet, yahut murad Sûre-i Fatiha'dır, namazın rekatlarında tekrar olunduğu için (Kamus Çevirisi,IV,894). Açıklamaların kimisi de olduğu yerde bırakılmıştır. 'Heyyee esbabehu(s.14,çıkma,14): Hadîs-i Süyûti, aynı eser,55 deyip nokta konmuş. Bu, hadîsin tamamı mı? Anlamı ne? O yok.

Talii Seretan olsun deyü(s.19). Yazmada: Tali-i imareti Seretan olsun(11^a) ne anlayalım bundan o yok.

Murassa' taçlu kemer-beste kullar dahi(s.24). Yazmanın metnini olduğu gibi alan yazar, sözlük bölümünde *kemerbesteyi* 'bir sanat veya tarikatta varlığını isbatlama olayı' deye vermiştir. Soralım, bu bir olay mı? Metindeki anlamı da bu değil. Burada 'kemerbeste' kul,uşak demektir. *Garip heykeller ve aynalar* koyarak(s.26). Yazmada bu 've temsilât-i garîbe *ebniyeler* ihdas edüp(13^a). Nasıl olup da *ebniyeler*, cümlede yeri olup olmadığına bakılmadan, rahatça *aynalara* çevriliyor.

Efrasiyab çadırı gibi(s.27). Yazmada: misâl-i *dahme-i Efrasiyab*(11^b). *Dahme* sözcüğünü 'çadır' deye alan yazar zahmet edip bir sözlüğe baksaydı bunun 'mezar,türbe' demek olduğunu kolayca bulacaktı.

Yazar 'burada Yunanca kimi yakarışlar vardır ki elde olmayan nedenlerle alınamadı, asılları için bak, diyor ve bizi Evliya Çelebi seyahatnamesinin İkdam yayınına gönderiyor(I,cilt,s.1). Bu bizim için bir *teklîf-i ma lâyutâk*dır. Çünkü biz ilkin Yunanca bilmiyoruz; sonra Arap harflerini okuyamıyoruz; okuyabilseydik ve anlayabilseydik ne deye 'Evliya Çelebi Seyahatnamesini rahatça okumamızı sağlamayı üstlenmiş olan' (!) yazarın şu üzerinde bu kadar durduğumuz kitabını anlamaya çalışalım?

3. Kelimeler. Yazar, seyahatnamenin aslındaki kelimeleri ya hiç okuyamamış, ya hiç anlayamamış, ya da anlamadığı halde birtakım karşılıklar uydurmuştur. Anlamadığını kestirdiği yerlerde de bunları olduğu gibi bırakmıştır. Biz, bunların tanıklarını hem kitaptan, hem de sözlük bölümünden alarak veriyoruz. *Ensar*, sözlükte 'yardımcının çoğulu' deye veriliyor. Öyle mi? Arapça bir kelimenin Türkçe çoğulu var demek. *Siyah cerdeli adam.* Yazar bu kelimeyi yanlış olarak *cerde* okuyor(s.3). Doğrusu 'çerde'dir, anlamı da 'yüzün,yahut bedenin derisi,rengi' demektir. *Seymeran*(s.5) sözlükte yok, Yazmadaki doğrusu *Daymerandır*(7^b). Yaban fesleğeni,fesleğen,demektir(Kamus Çevirisi,II,493).

Yazmadaki 'gûnâgûn' kelimesi Kitapta 'kütaküt' deye okunmuş, anlamı ne? Bunu bir dizgi yanlışı olarak almayı düşünemiyorum, benzeri bir yığın yanlışlara bakarak.

Kuşkudan ve kuruntudan berî ol(s.6). Yazmada ise 'gıll ü gışden berî ol' denilmektedir. 'Gıll' kişinin içinde gizli olan kin(Kamus Çevirisi,IV,10); 'Gışş' bir kimseye munafıkça öğütle hıyanet etmek, içinde olanın aksini ortaya koyup hıyanet etmek,demektir(Kamus Çevirisi,II,1107). Bunun kuşku neresinde? Kuruntu neresinde? *Özüne güven duyan* bir kimse olduğundan(s.9). Oysa bunun yerine yazmada *müdemmag*(8^b) kelimesi var. Bu da 'muazzam vezninde ahmak ve nâdâna ıtlak olunur'(Kamus Çevirisi,III,482).

Yazarın *Mülki zira*(s.19) deye yanlış okuduğu bu sözcüğün doğrusu '*melikî zira*'dır. Farsçası 'gez-i melik ve gez-i şahî'-dir. Türkçesi 'melik arşını'dır. 95 santim uzunluğunda bir ölçüdür.

Yazmada geçen somaki, zenburi, ruhami, yerekani ve beyaz mermer mücella serâmed amudlar üzere(11^b) gibi mermer çeşitlerinin hiçbiri sözlüğe alınmamıştır(s.21). Yukarıda da söylediğimiz gibi, hiç bir açıklama yapılmadan, anlamları verilmeden olduğu gibi bırakılmış olan bu yerler Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bir hazine gibi saklanan bütün bu nesneler, bizim kültürümüzün taşları değil midir? Bu cümlede, yazmada bütün bu mermerlerin sıfatı olan 'mücellâ(parlak)' yalnız 'beyaz mermer'e aitmiş gibi anlaşılmıştır.

Kitapta bir de 'feres' balığı görüyoruz(s.23). Doğrusu yazmada olduğu gibi açıkça 'mersin'dir(11^b). İnsan yazmaya bakmasa, yazarın bizim bilmediğimiz yeni bir tür balık ürettiğini sanacaktır.

Yazarın *somra taşı* deye okuduğu(s.27) kelime yazmada *seng-i somparadır*(12^a). Bu da bildiğimiz 'zımpara taşı'dır ki bununla cam kesilir, kılıçları ve hançerleri bilemek ve parlatmak için kullanılır, sert bir taştır. Hattâ dişleri temizlemeye de yarar. Farsçası *sünbâde*dir(Steingass,699; Burhan-ı Katı',367). Katına koğurup(s.32). Türkçede böyle bir sözlük var mı? Yazmada doğru olarak: Huzuruna *kığırup*(13^b). Anlamı da 'çağırmak' demektir.

4. Üslup. Yazar, kitabının başında *seyahatnamenin o kendine has üslûbunu kaybetmemek istediğini*, üslûbuna fazla müdahelede bulunmadığını söylediğine göre(s.XV) bu üslûbu nasıl koruduğunu görmek yerinde olur.

O, Evliya Çelebinin 'beyan eder, dedi, söyledi' deye yazdığı yerlerde, nedense (!) doğru olarak, arkayık Türkçede görüldüğü üzere *aytı* ve kimi kez de yanlış olarak *aytı* diyor. Peki o zaman bu kökten gelen *aydur* yerine yanlış olarak hep *iydür* yazdığını anlamakta güçlük çekiyoruz(Bkz. ilk otuz iki sayfanın birçok yerlerinde). Hele bu kelimeyi, yazmanın aslındaki *beyan eder* yerine 'beyan *eydür*' koymak neyin nesi? *Liman* yerine niçin 'ılıman'? 'hazır etti' yerine 'hazır *eyletti*' ve daha benzerleri. Evliya Çelebi'de, bugün de hepimizin dilinde yaşayıp giden 'mübarek, şerif' gibi ayrı anlamlardaki bütün sözcüklerin yerine, bunları atıp hep '*kutlu*', hattâ (kitabın türlü yerlerinde) '*saygın*'. Acaba 'o' yerine '*ol*'; 'ki' yerine '*kim*'; 'o arada' yerine '*anda*' demekle Evliya Çelebi'nin üslûbunu kaybetmemiş mi oluyoruz? 'İçinde' yerine '*içre*'; 'dışarı' yerine '*taşra*'; 'sanki' yerine '*san*'; 'deye' yerine '*deyü*'; 'emr edüp' yerine '*buyruk edüp*' demekle olup bitiyormu bu iş? Sonra asıl anlamları verilmesi gereken kelimeler olduğu gibi bırakılıyor: *Sağlamı rasin* yaparak (s.22), murassa' taçlu kemerbeste(s.24), 'sayha urup(s.27)', Destûr-ı şahi(s.32); Vaveylâ ve elmeded(s.32)'; 'müstecab(s.32)' kelimelerini yerlerinden kımıldatmamakla okuyucuya Evliya Çelebi'nin üslûbunu tattırmış mı oluyoruz?

Sonra ne olduklarını bilmediğimiz birçok isim, tamlama v.b. *İrem-i zâtü'l-imâd*, Dahme-i Efrasiyab; Havarnak yapısı; merecü'l-Bahreyn...

Sonuç. İmdi söyleyeceğimiz son söz, bugünlük, şudur: Yazarın kitabını *rahatlıkla* —çala-kalem dememek için rahatlıkla diyorum— yazdığında hiçbirimizin şüphesi yoktur. Ama onun bizi düşünerek (!) amaçladığı gibi, bu kitabı rahatlıkla okuyacağımıza sayfalar dolusu şüpheler vardır. Daha doğrusu okurken neler çektiğimizi Allah bilir. Bu kitaptan bize, dilimize, kültürümüze ne yarar olmuştur? Evliya Çelebi Seyahatnamesini, hiç bir kelimesine dokunmadan yayımlamak bence daha uygun düşerdi. Bari bir okuyucu çıkar, meraklı ve Evliya Çelebi'yi tanımak isteyen bir okuyucu. Anlamadıklarını, üşenmeden sözlüklere, ansiklopedilere başvurarak çözmeye çalışan, bu yolda emeğini esirgemeyen bir okuyucu. Bulamadıklarını bir erbabına sormaktan çekinmeyen bir meraklı. Hiç şüphe etmiyorum ki, elimizdeki bu kitabı anlamak, yanlışlarını, doğrularını arayıp bulmak için çekeceği zahmetlerin, sıkıntıların çok daha azına katlanmak yeterdi.Elde edecekleri kendinin olurdu. Ama şimdi: Kim çıkacak da bu kitabı, bütün bu yanlışlar deryasını kulaçlayarak geçmek cesaretini gösterecek?

Kitabının *bilimsel olmadığını* daha başlamadan yazar bize söylemiştir. Peki bilimsel olmadığına göre, bu ilk otuz iki sayfanın sonuna geldikten sonra bu kitaba ne ad koyacağız, nasıl bir sıfat bulacağız? *Bilimsel olmadığı* meydanda. Bilemiyorum ne diyeceğimi. Ama okuyacakların arasından birkaç ârif kişi çıkar, bulduğu sıfatı bize de söyler, umarım. Gel gelelim, bu söylediklerimi kim anlar, kiminle söyleşelim, ben asıl onu merak ediyorum.

19. Yüzyıl Osmanlı Dergiciliği ve Servet-i Fünun

Arapça "cem" (toplama) kökünden türetilmiş "mecmua" sözcüğünün etimolojisi, 19. yüzyıl modern Osmanlı dergiciliğinin daha eski çağlardaki işlevini de yeterince aydınlatmaktadır. Buna göre, 19. yüzyıl dergilerinin atası sayılabilecek ilk "mecmua"lar, yalnızca yazı ve resimle dile getirilmiş kültür ürünlerini toparlamakla yükümlü antolojiler niteliğini taşımaktaydılar. Ömer bin Mezid'in *Mecmuatü'n-nezâir*'i (H.840) ve Eğridirli Hacı Kemal'in *Camiü'n-nezâir*'i (H. 918) gibi Osmanlı klâsik çağlarının tanınmış mecmuaları, bu antolojik derleme anlayışına tipik birer örnektirler. Söz konusu dönemde Osmanlı kayıt geleneği içine yerleşmiş türlerden tarih yazıcılığı toplumsal olayları; tezkireler sanatçıları ve son olarak da mecmualar sanat ürünlerini derleyip gelecek yüzyıllara aktarma işlevini üstlenmişlerdi.

19. yüzyıl ile birlikte klâsik kayıt geleneğinin sınırları ve işlevi, zamanın gereklerine ayak uydurabilecek biçimde genişler. Mizancı Murad'ın "Tarih-i Umumi"si eski "vak'a-nüvislik" mesleğine son verirken Recai-zâde Ekrem'in "Ta'lim-i Edebiyat"ı da tezkireciliğin önüne modern sanat düşüncesini koyar. Dergicilik ise çok daha önce klâsik antoloji geleneğinden kopmuş ve bu bilgi depo etme anlayışının hiç amaçlamadığı yeni bir hedefe yönelmiştir: kamuoyu oluşturmak...

Klâsik kayıt geleneği iktidar tarafından yönlendirildiği için hiçbir zaman muhalif bir kamuoyu oluşturma işlevini üstlenmemiştir. Ancak ilk defa 19. yüzyılda iktidar karşıtı düşüncelerin Osmanlı kültür toprağında filizlenmesi, hem yeni türlerin hem de farklı hedeflerin benimsenmesine yol açar.

Kamuoyu oluşturmak gibi 19. yüzyıl Osmanlı dünyası için uzak sayılabilecek bir hedefi yakınlaştırmaya çalışan modern dergiciliğimiz, daha ilk adımda yepyeni bir kavramla karşılaşmıştır: yayın politikası. Kökeni Tanzimat öncesine uzanan modernleşme yanlısı düşünce, başlangıçta bu politiktayı Münif Paşa ve İbrahim Şinasi'nin kişiliğinde ana hatlarıyla belirlemiştir, ama daha sonra Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler siyasi ideolojiyi bu yeni kavramın ekseni yapacaklardır. Bununla birlikte genel eğilim, adına "Osmanlı Ansiklopedizmi" diyebileceğimiz, batıyı her yönüyle tanıma ve tanıtma çabasının ürünü olan bir anlayışta karar kılmıştır. 19. yüzyılın bilinen en eski dergilerinden *Vakayi-i Tıbbiye* (1849-1851, aylık, 28 sayı) görünüşte bir meslek yayını olmakla beraber, popüler "fenn" konularına yer vererek ansiklopedizmin ilkelerine uymuştur. *Ceride-i Havadis* yazarlarından Münif Paşa'nın da aralarında bulunduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin çıkarttığı *Mecmua-i Fünun* (1862-1867, 47 sayı) da bu kuralı bozmaz. Derginin politikası, tarih, kozmografya, jeoloji, iktisat, nihayet pedagojiyi de içeren geniş bir konu alanını kapsar ve bu özelliği ile bize 19. yüzyıl yayıncılık anlayışının bir özetini sunar.

Dikkati çeken diğer bir nokta da 19. yüzyıl dergi adlarındaki "fünun" ("fenn" in çoğulu) kelimesine çokca rastlanmasıdır. Buna başlıca iki neden gösterilebilir. İlki, batı uygarlığının teknolojik üstünlüğünü destekleyen ana felsefeyi bu kelimede simgeleştirme isteğidir. İkincisi ise İslâm skolastiğine tepkiden doğar. Doğu kültürlerindeki "ilim" kelimesinin dinsel içeriğine karşı "fenn" kelimesi ile yalnızca batının pozitif bilimlerini anlatmak arzusu, böyle bir ayrımı Osmanlı yenilikçileri için zorunlu kılmıştır.

Servet-i Fünun (1891) öncesi düşünce hayatını temsil eden süreli yayınlar arasında ilk resimli dergi olan *Mir'at* (1862, 3 sayı); Cemiyet-i Kitâbet'in organı *Mecmua-i İber-i İntibah* (1862, 8 sayı); Hasan Paşa'nın öncülüğüyle edebiyatın yanısıra bilime de sayfalarını açan *Revzatü'l Maarif* (1870, 6 sayı); ansiklopedizmin en önemli temsilcilerinden Ahmed Midhat'ın çıkarttığı *Dağarcık* (1871, 10 cüz) ve *Kırk Ambar* (M. Cevdet ile, 1873, 30 sayı); Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisliği'nin meslekî organı *Askerî Sıhhiye Mecmuası* (1871); dönemin başlıca mizah yayını sayılan, Teodor Kasab'ın *Diyojen*'i; Mustafa Reşid'in *Envar-ı Zekâ* (1873, 34 sayı) adlı edebiyat ve bilim dergesi; Cafer isimli bir kişinin yalnızca kadınlar için yayımladığı *Hanımlar* (1871); ilk sayıları Paris ve Londra'da basılan Mehmed Rauf'un resimli mizah gazetesi *Hayal*; aylık *Mecmua-i Umur-u Nafia* (1876); yeni Osmanlılar'ın ileri gelenlerinden Ebuzziya Tevfik'in *Mecmua-i Ebuzziya* (1887, haftalık, 159 sayı); edebiyat ağırlıklı *Hazine-i Evrak* (1881, 63 sayı); pozitif bilimi öne alan *Rehber-i Fünun* (1882); çocuklara yönelik resimli *Vasıta-i Terakki* (1882, 4 sayı) yayıncılık alanına getirdikleri yenilikler ve Servet-i Fünun'a hazırladıkları kültürel zemin açısından önem taşırlar.

Servet-i Fünun, kısaca adlarını sıraladığımız bu dergilerin yol açtığı kültür ortamının mirasçısıdır. Ahmed Midhat'ın *Tercüman-ı Hakikat* başlıklı gazetesinde özel bir yer verdiği "fenn" konuları, yayımına Beşir Fuad'ın da katkıda bulunduğu *Güneş* ve *Haver* dergilerinde aralıksız sürerek Servet-i Fünun'un 1891-1896 yıllarını kapsayan ilk dönemini etkileyen başlıca geleneği kurmuşlardır. Bu dönemde çıkan günlük gazeteler de (Filip Efendi'nin eski *Vakit*'i yerine yayımlanan *Tarîk, Ceride-i Havadis*'in uzantısı olan *Saadet* ve Rumca *Konstantinopolis*'in sahibi D. Nikolaidi'nin Türkçe *Servet*'i) kısmen aynı paralelde yayın yaparlar. Böyle bir yayın anlayışını etkileyen ikinci bir nokta da, 19. yüzyıl kitapçılığının bütünüyle azınlıklar elinde gelişmesi ve batıyla daha yakın ilişkiye giren bu zümrenin pozitif bilim konusunda sağlam bilgi donatımına sahip olmasıdır. Dönemin tek Türk kitap yayıncısı Esad Efendi'nin yanında, Gaspar, Ohannes, Kirkor, Aleksan ve Arakel gibi azınlıktan kişilerin kendi adlarına açtıkları "kütüphane"ler de bu orantısızlığı kanıtlamaktadır. Servet-i Fünun'un sahibi Ahmed İhsan da yayımcılığa bu zümrenin içinde başlamıştır. Ermeni harfleriyle Türkçe çıkan *Manzume-i Efkâr* ve *Ceride-i Şarkıyye* gazetelerine ek olarak *Cihan* dergisi de Servet-i Fünun'a bu ilk dönem için fikir vermişlerdir.

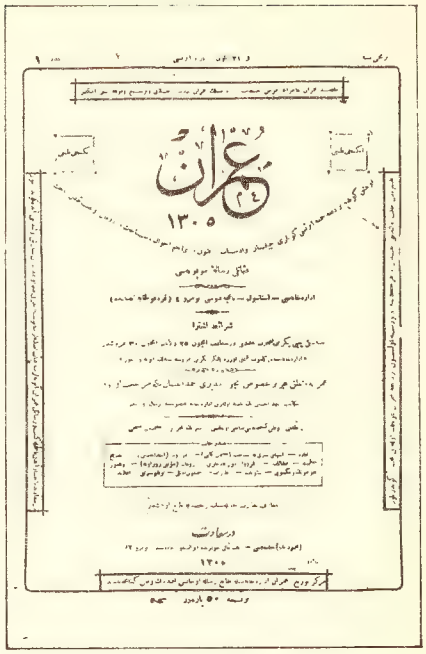
عمران
١٣٠٥

Ahmed İhsan'ın 1879'da kültür hayatımıza katılan *Umran* adlı dergisi kapatıldıktan sonra Servet-i Fünun, 17 Mart 1891'de ilk sayısıyla elli yılı aşan uzun seruvenine başlar. Derginin asıl kimliğini bulması, 7 Şubat 1896 tarihli 256. sayıda Tevfik Fikret'in yazı işleri müdürlüğüne getirilmesiyledir. Bu tarih, aynı zamanda Edebiyat-ı Cedide okulunun da başlangıcı sayılır.

1896-1901 arasında derginin "Musahabe-i Fenniyye" başlığı altında süren amatör bilim merakına, kültür tarihimizin belki de ilk profesyonelce işlenmiş konusu olan estetik, "hikmet-i bedayi" adıyla katılır. Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb'ın estetik yazıları Fransız edebiyatını temel alan bir yaklaşımla çerçevelenmiştir. Bu dönemde Flaubert, Balzac, Zola ve Mallarmé, üzerlerinde en çok durulan batılı yazarlardır. Edebiyat-ı Cedide sanatçılarının bu isimler etrafında kurmaya çalıştıkları estetik anlayışı bir bakıma Recaizâde Ekrem'in "Ta'lim-i Edebiyat"ında örneklendirdiği Fransız şiirinin güçlü bir yankısı sayılır. Sanat eserini kendi başı-

na yeterli bir bütün olarak değerlendiren bu kuşak, kısa sürede tepkileri üzerine çekmiş ve en sert eleştiriyi 14 Mart 1897'de *Sabah* gazetesinde "Dekadanlar" makalesini yayımlayan Ahmed Midhat' dan almıştır. Ancak batıyı tanıma ve bu bağlamda her yeniliğe açık olma düşüncesini temel ilke sayan A. Midhat, ertesi yıl (4 Aralık 1898) *Tarîk* gazetesinde yayımladığı "Teslim-i Hakikat" ile Edebiyat-ı Cedide'nin modern tutumunu destekler.

Servet-i Fünun, Edebiyat-ı Cedide kuşağının sözcüsü olduğu dönemde, geleneksel kültürü ve edebiyatı savunan diğer dergilerle de polemiğe girmiştir. Şeyh Vasfi, Faik Esad, Müstecâbizâde İsmet, Mehmed Celâl, Halil Edib gibi eski edebiyat yanlısı kişilerin yazılarını yayımlayan *Hazine-i Fünun, Resimli Gazete* ve *İrtikaa* gibi dergiler bu grup içinde yer alırlar. Ama bu grubun başını çeken Baba Tahir'in *Musavver Malûmat*'ı Servet-i Fünun'u yozlaşmış, bireyci bir edebiyata kucak açmakla suçlayarak gelenekçi kesimin en güçlü temsilcisi olmuştur. Baskı tekniği açısından Servet-i Fünun'la eş düzeyde olan bu dergi Abdülhamid'in yakın desteğini görmekte ve sahibi Baba Tahir' de Yıldız Sarayı'nın üzerine titrediği ender yayıncılar arasında sayılmaktadır.

Yalnızca dışardan gelen eleştirilerle değil, kendi özeleştirisi ile de dikkati çekmiştir Servet-i Fünun. Bu özeleştiride kısmen gelenekçi kesimin etkisi olmuşsa da, asıl belirleyicisi, modern edebiyatın iç sorunlarını bir kurallar bütünüyle saptama arzusudur. Ahmed Şuayıb'ın 7 Haziran 1900 tarihli 482. sayıda çıkan yazısıyla başlayan özeleştiri, Edebiyat-ı Cedide'nin aşırı duygucu eğilimini odak alırken yıllar önce Beşir Fuad'ın "Victor Hugo" kitabında işlediği bu sorun da yeniden gündeme gelir. Beşir Fuad'ın Ahmed Şuayıb üzerinde kesin bir etkisi olduğu açıktır. Tartışmaya 505-508 sayılarda "Şiirimiz" başlıklı makalesiyle Ali Ekrem de katılmış, ama incelemesi kısmen değiştirilerek basıldığı için tamamını daha sonra muhaliflerin *Musavver Malûmat*'ında (27 Aralık 1900) yayımlatarak Servet-i Fünun'dan ayrılmıştır. Ali Ekrem'in dergiden kopuşunu Tevfik Fikret'in yazı işleri müdürlüğünü Hüseyin Cahid'e bırakması izler. 16 Ekim 1901'de tekrar yayımlanmaya başlandığında popüler "fenn" yazıları yeniden ağırlıklı olarak sayfalarını doldurmuştur. Yayın politikasındaki bu beklenmedik gelişme, Edebiyat-ı Cedide'nin de sonudur.

1896-1901 yıllarına ait Servet-i Fünun koleksiyonlarında bugün bile önemlerinden hiçbir şey kaybetmeyen incelemelere rastlanır. Hüseyin Cahid'in "Hikmet-i Bedayi'e Dair" (1898) genel başlığı altında topladığı on altı makalelik estetik dizisi; Cenab Şehabeddin'in "Tedkikât-ı Edebiyye" köşesinde çıkan "Esâlîb-i İzmine" (1896), "Esâlîb-i Milel" (1896), "Esâlîb-i Nisvân" (1896) ve bunlara ek olarak "Yeni Elfâz" (1897), "Yeni Ta'birât" (1897) ve "Felsefe-i Evzân" (1901); Tevfik Fikret'in "Lisân-ı Şiir" (1896), "Evzân-ı Arûz" (1896), "Te'sir-i Evzân" (1898), "Ecnebiler ve Türkçemiz"i (1898) ile Halid Ziya'nın "Yeni Lisân" (1900) bu incelemelerden bazılarıdır.

Basım tekniği açısından Servet-i Fünun Osmanlı matbuatına önemli yenilikler getirmiştir. Bu yeniliklerin başında fotoğraf sanatının dergi yayımcılığında kullanımı yer almaktadır. 19. yüzyıl dergileri için fotoğraf, görsel malzeme olmanın ötesinde, çağın teknolojisini simgeleyen başlıbaşına bilimsel bir olgudur. Söz konusu yüzyılın ikinci yarısı için, fotoğraflı dergi ve gazetelerin dönemi demek doğru olur. Eski gravür tekniğinin biraz da oryantalist renklerle yansıttığı doğu kültürü, fotoğrafla asıl çehresini görüntülemiş ve batı dünyasına bu pencereden daha net bir bakış açısıyla yaklaşabilmiştir.

E. Caranza'nın 1852 yılında çektiği fotoğraflar, İstanbul'un ilk görüntüleridir. Daha sonra James Robertson'ın Kırım' da objektifiyle saptadığı sahneler dünya fotoğrafçılık tarihine ilk savaş fotoğrafları olarak geçerken resim basma tekniğini geliştiren stüdyolar da imparatorluk başkentinde açılmaya başlamıştır. Belgesel fotoğrafçılık 19. yüzyıl dergilerinde baş köşeye otururken Abdullah Biraderler ve Phébus Efendi gibi saray fotorafçılığına yükselen kişiler de özellikle portre çekimleriyle basının ve kamuoyunun konu üzerindeki yakın ilgilerini tatmin etmektedirler.

İstanbul'da yayımlanan ilk fotoğraflı gazete ve dergiler azınlıklar tarafından çıkartılmışlardır. Mahmud Sadık Bey'in *Mir'at-ı Âlem*'i ise ilk Türk resimli dergisidir. Bu dönemde fotoğraf klişeleri protestan Amerikalılara ait "Bible House" matbaasında basılan Ermenice gazetelerden alınıp kullanılmışlardır. Klişelerin genellikle bozuk ve yetersiz olmaları Osmanlı aydınlarını daha başka kaynaklara yöneltmiş, bunlardan Servet-i Fünun sahibi Ahmed İhsan, fotoğraf basım tekniğini öğrenmek için Avrupa'ya bir seyahat bile yapmıştır. Paris ve Viyana matbaalarını gezen Ahmed İhsan, dönüşünde getirdiği "Ortaköy Camii" klişesini ilk kez Servet-i Fünun'un 27. sayısında basarak bu alandaki öncü olmuştur.

Servet-i Fünun koleksiyonu karıştırıldığında, belgesel ve portre fotoğrafçılığının eşsiz örneklerine rastlanır. Abdullah Biraderler'den sonra saray fotoğrafçılığına atanan Phébus (Febüs) Efendi'nin her iki türde de başarılı çalışmaları dergi sayfalarında görülmektedir. Abdülhamid de fotoğraf sanatına yakın ilgi duymuş, imparatorluktaki imar hareketlerini fotoğrafla belgelettirdikten başka, Servet-i Fünun'a bazı resimleri bizzat kendisi "irade" ile vermiştir. Ahmed İhsan "Matbuat Hatıraları"nda bu ilginç olaya değinerek resimlerin hangi amaçla verildiğini anlatmaktadır. Avrupa ve Amerika'nın ikinci sınıf popüler gazetelerinden alınan bu resimlerden birisi "Papa'nın kafes içinde ruhanî âyin yapması"dır. Veriliş nedeni ise "Bazı Avrupa gazeteleri padişahın saraydan çıkmamasını, sarayın karşısındaki camide hususî mahfilde saklandığını muaheze eylediği için Papa'nın senede bir defa yaptığı kafesli âyin-i resmiyeyi buna cevap" saymasıdır. Bundan başka Abdülhamid, zenci bir harem ağasını idama mahkûm etmesinin batı gazetelerinde olay yaratması üzerine, Servet-i Fünun'da "Amerika'da zencilere linç cezası yapılışı" fotoğrafını yayımlatarak ırk ayrımı güttüğünü ileri sürenlere dolaylı yoldan cevap vermiştir.

Dergide tefrika edilen bazı önemli romanlar da resimlendirilmiştir. İlk Jules Verne çevirilerinin resimli fantazyası okurun ilgisini arttırdığından, Recai-zâde Ekrem'in "Araba Sevdası" ressam Halil Paşa'nın çizgileriyle yayımlanır. Halit Ziya' nın "Mai ve Siyah"ı içinde de Diran adlı genç bir desinatör çeşitli illüstrasyonlar çizer.

II. Meşrutiyetin getirdiği sahte özgürlük havası matbuatın yeniden canlanmasına neden olur. 1908 öncesi yayımlanan günlük *İkdam, Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat*'ın yanında pek çok gazete ve dergi toplum hayatına katılır. Kâmil Paşa yanlısı *Yeni Gazete*'nin karşısında, Hüseyin Cahid'in Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım Bey'le çıkarttıkları *Tanin,* İttihat ve Terakki organı gibi yayın yapar. Ancak Tevfik Fikret politikayla bu denli yakın uğraşmayı kişiliğiyle bağdaştıramadığı için *Tanin*'den ayrılır. Bu dönemde Meşrutiyetin idealleri de gazete isimleri olmuştur. *Millet, Hürriyet, İttifak* ve *İstiklâl* gibi pek çoğu *Tanin* çizgisini sürdürür. Bu arada Fuad Bey'in *Karagöz* adlı mizah ve ka-

rikatür dergisi de keskin eleştirileriyle dönemin matbuat hayatında kendisinden söz ettirir.

1908'de günlük nüshasını kaldıran Servet-i Fünun, edebiyat ve sanatı daha ön plâna çekmeye çalışır. Nitekim aralarında Hamdullah Suphi, Yakup Kadri, Fuad Köprülü, Refik Halid, Ahmed Haşim ve Ali Canip'in de bulunduğu bir grup yazar ilk toplantılarını *Hilâl* gazetesi matbaasında yaptıktan sonra "Fecr-i Âti Encümen-i Edebîsi" imzalı manifestolarını 24 Şubat 1910 tarihli Servet-i Fünun' un 977. sayısında yayımlarlar. Dergi, böylece Edebiyat-ı Cedide'nin ardından ikinci bir yazar kuşağına da sayfalarını açmış olur.

1911-1912 yılları Trablusgarb ve Balkan Savaşı'nın Osmanlı aydınlarına milliyet düşüncesini öğrettiği dönem olmuştur. 1911'de Selânik kaynaklı *Genç Kalemler* dergisi bu düşünce çevresinde toplanan yeni kuşağın eleştirilerini Servet-i Fünun üzerinde yoğunlaştırmalarına aracı olur. Ali Canip ve Hamdullah Suphi dergiden bu dönemde koparlar ve Fecr-i Âti 1912 yılında Servet-i Fünun sayfalarında kaybolur. Bu yıllardan geriye Ahmed Haşim'in şiirleri ve Fuad Köprülü'nün son derece kapsamlı edebiyat incelemeleri kalmıştır.

I. Dünya Savaşı, Servet-i Fünun'a dünya ve yurt haberlerini kamuoyuna yansıtan bir organ görüntüsü verir. İşlenen tek konu savaş ve sonuçlarıdır. 1917'de Ahmed İhsan *Le Soir* adlı bir gazete çıkartır. Mütarekeyi takip eden dönemde "fenn" konuları yeniden derginin gündemindedir. Edebiyat ise, yalnızca Tevfik Fikret ve Recai-zâde Ekrem'in anılarına çıkartılan özel sayılarla varlığını duyurmaktadır.

Cumhuriyet'in ilânıyla yeni ülküler dergide savunulmuş, İstanbul'un yerini Ankara haberleri almış ve halkçılık ideolojisi "Köy Postası" köşesiyle Servet-i Fünun'a girmiştir. Üzerinde en çok durulan kültürel konuların başında kadın modası, tango -çarliston gibi batı danslarının resimlerle öğretildiği yazı dizileri gelmektedir. Sinema sanatı da Hollywood artistlerinin hayat hikâyeleriyle günümüz magazin basınını müjdeleyen ilk görüntülerini bu dönemde armağan etmiştir dergiye.

1928'de Lâtin harflerinin kabulü Servet-i Fünun için yeni bir başlangıçtır. Adını 1686. sayıda *Uyanış*'a çeviren dergi 28 Mart 1940'da ellinci yılını doldurmuş ve yayımını 1944'e kadar sürdürmüştür.

Servet-i Fünun modernleşme serüvenimizin en yakın tanıklarından birisidir. 19. yüzyıl Osmanlı dergiciliğinden 20. yüzyıl magazin basınına uzanan bu binlerce sayfalık kültür hazinesi artık tarih olmuşken, kendisini anlatacak bir *tarih*'den de şimdilik yoksundur.

Ekrem IŞIN

Servet-i Fünun'un Tarihçesi

Recaizade Ekrem

Recaizade Mahmut Ekrem Edebiyatçı, (1847-1914): Edebiyatçı, öğretmen, yüksek bürokrat, bakan, âyân âzâsı (senatör). Namık Kemâl ile Tevfik Fikret kuşakları arasında yer almıştır. Edebiyatla ilgili çalışmalarına divan edebiyatı yolunda şiirler yazarak başladı. Namık Kemal Avrupa'ya gittikten sonra onun yerine Tasvir-i Efkâr'*da makaleler yazdı (1867). Şûrayı Devlet'te muavinlik görevi alınca gazeteciliği bıraktı. Şiir, öykü, oyun, roman, deneme ve incelemeleri vardır.*

1306 tarihinde, sahib-i müessesemiz Ahmed İhsan Bey, Şeyhü'l-muharririn Ahmed Midhat Efendi Hazretleriyle birlikte "Musavver Tercüman-ı Hakikat" isminde haftalık bir gazete çıkarmak tasavvuruna kuvvet vermişlerdi. Fakat sonradan her nasılsa bu tasavvur kesb-i faaliyet edemeyerek yalnız Ahmed İhsan Bey tarafından "Servet-i Fünun" 1307'de tesis edilmiştir.

Evvelâ şu "Servet-i Fünun" namı nereden gelmiştir? Hikâye-i ananesini sahib-i imtiyaz Ahmed İhsan Bey'in kalemine bırakalım:

"Vakıa bir musavver [resimli] gazeteye ünvan arandığı zaman en az hatıra gelebilecek bir şey 'Servet-i Fünun' terkibidir. Yirmi senedir bu kelimeleri işite işite alışanlar bilê mutlaka ara sıra kendi kendilerine şu ünvanın nasıl olmuş da intihab edilmiş olduğunu sormuşlardır.

"Bu ünvan devr-i münhedim-i istibdadın [yıkılmış baskı döneminin] tedabir-i mecnunanesi [çılgınca önlemleri] neticesidir.

"Maarif nezaretindeki encümen-i teftiş ve muayeneden geçmek şartıyla bilcümle mecamu-ı mevkutenin [belli zamanlarda çıkan -süreli- dergilerin] tab ve neşri 1306 senesine kadar zararsızca devam eylemişti. O tarihe kadar İstanbul' da birçok risaleler, mecmualar çıkarılmış idi. Bunların meyanında benim 'Ümran' da var idi ki, İkinci sene-i devriye-i intişarı esnasında bütün mecamu ve resail-i mevkute aleyhinde çıkan bir Abdülhamid iradesine münhedef olarak rüfekasıyla beraber du-çar lağv ve tatil olmuştu.

"Ümran'ın ve bütün mevkut mecmuaların lağvı sırasında -eski devirde her meselede olduğu gibi- şu darbe-i istibdada bir 'tedbir' rengi vermek üzere badema resail ve mecamuın dahi Dahiliyye Matbuat İdaresi'ne merbutiyyetini [bağlılığını] ve intişarlarının mutlaka irade-i Hamidiyye istihsaline taliki [uygunluğu] şart kılınmıştı.

"Ümran hakkında dahiliyyeden yeniden müsade almak istedim, fakat muvaffakiyyet imkanı yok idi; evvelâ ben o zaman otuz yaşında değildim. İstidamı kabul etmiyorlar idi. Saniyen şayed daha mesn [yaşlı] başka müdir-i mesul göstersem bile, Dahiliyye Nezareti'nde bulunan arkadaşlarım şu müracaatın akim (sonuçsuz) kalacağını -tecrübelerine binaen- bana ihtar eyliyorlar idi. Ne yapmalı?

"O zaman yine o nezarette bulunan hayır-hâh bir arkadaşım işe çare buldu. Yevmî gazetelerden birisine haftada bir kere ilâveten bir kısm-ı fennî çıkarılmak hususunda kolayca müsaade edilmişti. Ben de ceraid-i yevmiyyeden [günlük gazetelerden] birinin ismine izafeten böyle bir kısm-ı edebî ruhsatı alırsam muvaffakiyyet memul idi [umulabilirdi].

"Nikolaidi Efendi tarafından vakt-ı zuhurda Galata'da çıkarılan 'Servet' gazetesinin ismine izafeten ve "Servet-i Fünun" ünvanıyla esbuî [haftalık] mecmuayı fenniyye ruhsatı istedim. Şu hile-i resmiyye sayesinde irade-i Hamidiyye istihsal olundu. Hile-i resmiyyeyi inzar eden arkadaşıma -ki bugün istirahat-ı ebediyyededir- daima minnettarım. 1307 senesinde 'Servet-i Fünun' tesis eyledi; birkaç vakit sonra "Servet-i Fünun"un ruhsatnamesi, nam-ı âcizane tahvil olunmuştu."

Servet-i Fünun ilk intişarında yalnız on sahife iç kısımdan ve iki sahife kapaktan ibaret idi. Birinci altı ayın hitamında (sonunda) mündericat kısmı 12 sahifeye ve kapak da dört sahifeye çıkarılmıştı.

Servet-i Fünun, o zaman böyle şeylere külliyen bi-gâne gibi olan halkımıza tedricen medenî ve fennî ve biraz da edebî aksamı muhtevî olarak takdim edile edile bir sene kadar devam etmiş, fakat bu bir senede gazete müdiriyyeti fevkalâde müşkilâta maruz kalmıştı. Zira şehrimizde bir musavver gazetenin hayatı hükmünde olan tersim ve hakk sanatları [re-

[اديب محترم ومكرم رجائى زاده عطوفتلو اكرم بك افندى حضرتلرى]

M. Ekrem Bey, poète turc, auteur de (Araba Sevdassi) actuellement en feuilleton au Servet-i-Fünoun

Edib-i muhterem ve mükerrem Recaizade atufetlû Ekrem Beyefendi Hazretleri

simleme ve kazıma ustalıkları] mefkud idi [bilinmiyordu]. Kezalik hakk olunmuş kalıpları, tab' hususunda da mevcud matbaalarda vukuf bulunmuyordu. Bu sebeble Ahmed İhsan Bey, muhtelif usul-i hakkleri görmek ve resim klişelerinin suret-i tab'larını öğrenmek için Avrupa'ya bir seyahat icra etmiş, matbaaları gezmiş, o zaman yeni icad olunan çinko üzerine bil-kimya hakk "çinkografi" usulünü atölyelerde görmüş ve İstanbul'a avdet ederek Servet-i Fünun'un resimlerine bir şekl-i nefaset vermeğe muvaffak olmuştur. İstanbul'da belki de memleketimizde ilk defa çinko üzerine hakk olunmuş resim tab'ı böyle başlamıştır. Servet-i Fünun'un 37'nci numaralı nüshasındaki Tophane Caddesi bu usul ile hakk ve tab olunmuş birinci resimdir. İşte bundan sonra artık Servet-i Fünun İstanbul menazırını, millî resimleri tab'a başladı. O vakte kadar memalik-i ecnebiyyeye aid manzaralar, ya bakır üzerine kalıp olarak kira ile celb ediliyor [getirtiliyor], yahud burada gayet âdi olarak yaptırılıyordu. Daha sonraları Paris'ten Mösyö Napiye isminde bir Fransız hakkak celb edildi ve bu zattan Servet-i Fünun resimlerinden istifade edilmekle beraber şemşir üzerine hakk sanatının tamimi [yaygınlaştırılması] için talebe yetiştirilmeğe çalışıldı, ve merhum Müze Müdürü Hamdi Bey'in himayesiyle mekteb-i sanayi-i nefîsede tesis olunan hakk sınıfında bu Fransız o zaman ders vermeğe başladı.

Servet-i Fünun'un ilk sene-i tesisinde sahib-i imtiyaz ve ser-muharrir Ahmed İhsan Bey'in refakat-ı tahririyyesinde edib-i merhum Nabi-zade Nâzım Bey bulunuyordu. Hatta ilk nüshadaki İstanbul Postasını o yazmış ve elân devam etmekte olan bu namdaki musahabe çığırını açmıştır. Kezalik ilk nüshadan merhumun "Seyyie-i Tesamüh" ismindeki güzel ve millî bir romanı derc olunmağa başlamıştı. Bu sene zarfında Ahmed Rasim Bey ve Ali Ferah Bey, Mahmud Sadık Bey gazeteye muavenet-i tahririyyede [yazı yardımlarında] bulunuyorlardı. Mahaza yazıların kısm-ı azâmı gazetenin müessisi [kurucusu] tarafından yazılıyordu.

İlk senede 6 Teşrin-i sanî, 1307 tarihine müsadif 36 numaralı nüshada "M. Cavid", "H. Cahid" imzasıyla iğne işlerine dair bir makale mündericdir. Böyle basit yazılar ile Servet-i Fünun'da âlem-i tahrire atılan bu iki kalemin gazetemize muavenet-i tahririyyesi inkılâbdan az evvele kadar devam etmiş ve bugün kendileri memleketimizde, Servet-i Fünun'un ekser muharrirleri gibi pek büyük birer mevki tutmuşlardır.

Doktor Besim Bey kardeşimiz birinci senenin evahirinde [son günlerinde] ikmal-i tahsil ile Paris'ten avdet ederek muavenet-i tahririyyede bulunmağa başlamıştır ki gazetemize devam eden bu himmet-i aliyyeyi, kemal-i şükranla zikre mecburuz. Memleketimizin hiç şüphesiz şimdiye kadar en büyük muharrir-i tıbbîsi olan bu zat-ı muhterem, halkımızca ne olduğu bilinmeyen hıfzü's-sıhhayı tamim için ekserisi Servet-i Fünun'da pek çok yazılar yazmış ve maksad-ı mukaddesinde muvaffak olduğunu görmüştür.

İlk senede gazetenin adet-i tab'i "600" olup tedricen artmış ve satış masrafı örtmekte bulunmuştu. Şemşir üzerine hakk masrafına karşı Dahiliyye Nezareti muavenet-i nakdiyyede bulunmuşsa da sonraları zuhur eden "çinkografya" usul-ı mükemmeli şemşir usul-i hakkini mahv etmiştir.

1308 senesi:

İkinci sene zarfında gazete en ziyade şemşire mahkuk [kazılmış] tablolar derciyle mülkümüzde mechul gibi olan sanat-ı nefîse-i resmin ve hiss-i bedie-perverinin tamimine çalışmıştır. Bu sene zarfında Ahmed Rasim Bey'le Mahmud Sadık Bey gazeteye muntazaman yazı yazmışlardı.

Eskişehir şimendifer hattı yeni küşad olunduğu (açıldığı) için gazete vakayı-i milliyye resimlerinin başlangıcı olarak bunları neşr etmişti.

İkinci sene zarfında lisanımıza Fransızcadan edebî ve fennî romanlar nakline devam olunduğu gibi gazete meslek-i terakki-perveranesi dairesinde [ilerlemeye yönelik çalışmaları çerçevesinde] tedricen terakkiye çalışıyordu.

1309 senesi:

Uşşakî-zade Halid Ziya Beyefendi 1309'dan itibaren Servet-i Fünun'u muavenet-i tahririyyelerine mazhar etmişlerdir. Bu senenin 131 numaralı nüshasında Sadr-ı hazır Hakkı Paşa'nın Şikago sergisine Osmanlı ricali tesavirinin dercine mukaddeme olmuştu.

Mahmud Sadık Bey bu seneden itibaren "Muhasebe-i fenniyye"lerine başlamıştır. Gazete, ibtida-yı neşrinde tuttuğu meslekte, yani memleketimizde malûmat-ı medeniyye ve garbiyyenin neşrine vesatet [aracılık] ediyor, mamafih mahdud bir daire dahilinde çalışıyordu. O sene Şikago'da açılan büyük sergide madalya almıştır.

1310 senesi:

Bu senenin birinci cildi aynı meslek dairesinde devam etti. Gazete en ziyade sanayi-i nefîse ve malûmat-ı medeniyyenin tevsi-i intişarına [yayılımının genişlemesine] çalışıyordu. Senenin ikinci cildinde el-yevm [bugün] Rüsûmat Müdiriyyet-i Umumiyyesi hukuk müşaviri olup o zaman Paris'te tahsil ile meşgul bulunan Agâh Hüseyin Bey'in Paris'ten gönderdiği şayan-ı istifade makalât-ı medeniyye görülür.

1311 senesi:

22 Haziran, 1311'den itibaren gazeteye sekiz sahifeden ibaret bir kısm-ı siyasî

ilâve edilmiştir. Bu seneden itibaren Servet-i Fünun şekl-i fennî ve medenîsine bir reng-i siyasî verdiği gibi hüviyyet-i edebiyyesini de o vakit tesise başlamıştır. Bu senenin ikinci cildi tarih-i edebiyyat-ı Osmaniyye'de Servet-i Fünun'un oynamış olduğu vazife-i mühimmenin mebdeini teşkil eden yazılarla doludur. Recaî-zade Ekrem, Halid Ziya, Tevfik Fikret Beyler bu cildden itibaren asar-ı edebiyye neşrine başladıkları gibi Nabi-zade Nâzım merhumun metrukat-ı kalemiyyesinden [kaleminin miras bıraktıklarından] "Zehra" romanı da tefrika edilmiştir. O sıralarda her nasılsa sansür hafifleyerek matbuat biraz nefes almıştı. Gazetemizin kontrol vazifesi de âhiren Konya Çelebiliği vazife-i nazifesi uhde-i dirayetlerine [sorumluluğuna] tevcih edilmiş olan Veled Çelebi Hazretlerinin yedd-i müsamaha ve lütuflarında [hoşgörü ve anlayışlarının elinde] idi. İşte bu sayelerde Servet-i Fünun'un herkesin lisan-ı takdir ile yad ettiği o cidden değerli cildleri meydana gelebilmiştir.

1312 senesi:

Bu senede Cenab Şehabeddin, Ali Nadir, Süleyman Nesib Beyler muavinin-i muharririyye sırasına geçtiler. Ekrem Bey'in riyaseti [başkanlığı] altındaki bu zümre-i edebiyye Edebiyyat-ı Cedide'nin en calib-i nazar ve pür-fer eserlerini meydana koydu.

1131 senesi:

Yunan muharebe-i muzafferanesine müsadif olan bu senede Servet-i Fünun dahi mücadele-i edebiyyesinde iç zaferi ihraz etti. Bu sene Hüseyin Cahid, Ahmed Hikmet, Hüseyin Siret, Mehmed Rauf, Hüseyin Suad Beyler Servet-i Fünun zümre-i edebîsine iltihak ettiler. Ve bu iltihak Servet-i Fünun için na-kabil-i indiras [yıkılmayacak] bir hüviyyet-i edebiyye ihdasını (ortaya çıkmasını) temin etti.

1314 senesi:

Bu sene Servet-i Fünun mektebinin en parlak devridir. Faik Âli, Mehmed Emin, İbrahim Cehdi, H.Nâzım, İsmail Sefa, Ali Nusret Beyler gazete heyet-i tahririyyesine iltihak ettiler [katıldılar]. Üstad-ı muhterem Abdülhak Hamid Beyefendinin "Finten"i kısmen bu senenin cildlerinde intişar etmiştir.

1315 senesi:

Âsâr-ı edebiyye ve fenniyye neşriyyatı devam etmiş, Servet-i Fünun memleketimizde efkâr ve muhabbet-i medeniyye neşr ve tesisi için açtığı çığırda istibdadın müsadesi derecesinde muvaffakiyetle devam etmiştir. Bu seneden itibaren Ahmed Şuayb Bey'in makalât-ı ictimaiyyesi de intişara başladı. Gerek Hüseyin Cahid ve gerek Şuayb Beyler ictimaî ve felsefî pek mühim eserler neşr ettiler. Bir taraftan da Halid Ziya Bey'in Aşk-ı Memnu'ı gazeteye tefrika olunuyordu.

1316 senesi:

Servet-i Fünun onuncu senesine başlar; edebî, ilmî, fennî, ictimaî âsâr neşri devam eder. Bütün erbab-ı kalem Servet-i Fünun sahifelerinde görünür. Sanayi-i nefîseye müteallik [ilişkin] tabloların dercine, fevkalâde dikkat olunur. Bu sene zarfında Servet-i Fünun riyaset-i tahririyyesi Hüseyin Cahid Beyin uhde-i kifayetinde bulunuyordu. Mehmed Cavid Beyefendi'nin dahi iktisadiyata müteallik pek mühim makaleleri görülmekte idi.

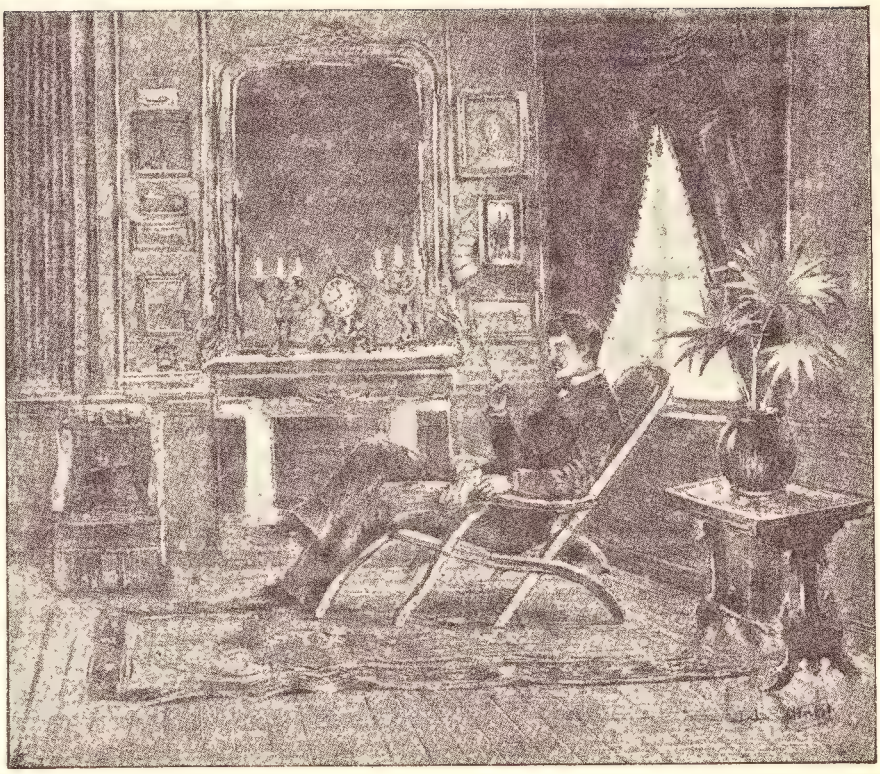

Araba Sevdası resimlerinden: Behruz Bey odasında.

1317 senesi:

Bu sene gazete için bir sene-i şeamet [uğursuzluk yılı] olmuştur. Servet-i Fünun'un birkaç senelik terakki ve tealisini, açtığı çığırın gittikçe nur ve seası [gücü] arttığını bir tecessüs-i mehinane [alçaltıcı bir araştırma] ile takib eden Abdülhamid hazırlamakta olduğu darbeyi indirdi. 1317 Teşrin-i evvel'inde gazetenin sahib-i imtiyazı Ahmed İhsan Bey'le muharriri Hüseyin Cahid Bey ve kontrol memuru Veled Çelebi Efendi Hazretlerini mahkeme-i cinayete tevdi etti. Bu babdaki vesaiki resim kısmında neşr ediyoruz. O esnada mahud [bilinen] Baba Tahir, Abdülhamid'in himmet-i muavenetkârânesiyle "Musavver Malûmat"ı neşr ediyor ve Servet-i Fünun'un kaçındığı Yıldız hizmetini görüyordu. Teşekkür olunur ki Adliyye Nazırı Abdürrahman Paşa'nın ve kurenadan [Saray yakınlarından] Arif Bey'in himmetkârane mesâisi sayesinde Servet-i Fünun muharrirleri aleyhinde men-i muhakeme [yargılamaya gerek olmadığı] kararı verilmiş ve bu sebeple o zaman mesned-i sadareti ihraz eden [Sadrazamlık yapan] Ferid Paşa "İcra-yı adalette kusurundan dolayı!" mabeynden bir tekdir-name almıştır.

1318, 19, 20, 21, 22, 23 seneleri:

Bu seneler zarfında Servet-i Fünun'un neşriyyatı, ziraatte gübrecilik, hıfzüssıhhada sülük yapıştırmak veya çocuğu bakmak gibi sırf maddî ve fikriyyat ile bialâka mevzulara münhasır kalmış ve artık Servet-i Fünun mekteb-i edebîsinin hayatına, Yıldız'ın dest-i gaddarı muvakkaten nihayet çekmiştir.

Yalnız Servet-i Fünun garbın terakkiyatına aid resimleri bol bol derc ederek dolayısıyla tenvir-i efkâr ve inzara [bakışları ve düşünceleri aydınlatmaya] gayret etmiştir. Kezalik renkli resimler tab'ına da mülkümüzde ilk defa olarak, bu sırada başlamıştır.

İstibdadın tazyiki karşısında çaresiz kalan Hüseyin Cahid Bey de nihayet 1321 senesinde muharrirliği terk ederek Vefa mektebi müdürlüğünü ihtiyar etmiştir [seçmiştir]. Servet-i Fünun müessisi Ahmed İhsan Beyin refakatinde muharrir-i kadimi Mahmud Sadık Bey kalmış ve inkılâba kadar kendisine refakat etmiştir.

1324, 25, 26 seneleri:

Bu seneler inkılâba ve inkılâbdan sonraya müsadif ve yakın olduğu için karilerimizin hâtır-ı nişanı olsalar gerektir.

Viyana'dan : Temmuz 1326
Recaî zade Ekrem

Servet-i Fünun Dergisi
Pençşenbe 22 Temmuz 1326
20. sene
39. cild
Aded: 1000

Çevrimyazı: Dilek YELKENCİ

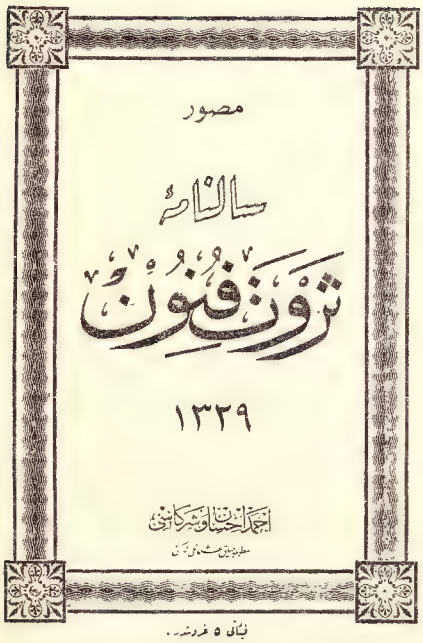

"Musavver Salname-i Servet-i Fünun, Dördüncü Sene, 1329 [1913]"

Servet-i Fünun Salnameleri

Dergi, ilk salnamesini II. Abdülhamid döneminde çıkartmış, ancak matbuat üzerindeki denetim bu yayını sürekli kılamamıştır. *Servet-i Fünun*'un düzenli olarak yayımladığı salnameler, II. Meşrutiyet'ten sonra yayın hayatında görünürler. 1910-1913 yılları arasıda dergi yönetimi tarafından dört salname yayımlanmıştır.

"Musavver Salname-i Servet-i Fünun" adını taşıyan ve 10 Temmuz 1324/1908'den 28 Şubat 1325/1909 arasındaki dönemi değerlendiren ilk Salname [yıllık] 1326/1910 tarihini taşır. İsmail Suphi ve Fuad Köprülü'nün ortaklaşa hazırladıkları bu kitap boyutundaki yıllık, zamanın önemli olaylarını ve bunlar üzerindeki değerlendirmeleri genel başlıklar altında toparlamıştır.

Yıllığın giriş bölümünde, kronolojik sırayla Hicret'ten II. Meşrutiyet'in ilânına kadarki önemli olaylar, Osmanlı Padişahları, Meclis-i Mebusan âzâları, dış ülkelerdeki Osmanlı elçileri ile İstanbul'daki yabancı elçilerin listesi verilir. Posta ve telgraf fiyatları, Osmanlı devletinin nişan ve madalyaları, İstanbul'daki müzelerin adları ve nitelikleri de bu bölümde yer almıştır. Değerlendirme bölümleri ise oldukça kapsamlıdır. "Sal-i Siyasî" başlığı altında, 1908'den 1909'a kadarki siyasi gelişmeler değerlendirilmiştir. 31 Mart olayı, Yemen ve Girid sorunu, bu bölümde etraflıca irdelenir. Gene bu yıllıkta "Sâbık Hükûmet-i Hamidiyye Enkâzı" başlığıyla II. Abdülhamid döneminin ileri gelen kişileri fotoğraflarıyla teşhir edilmiş ve rütbeleri kaldırıldığından hepsi için "Efendi" deyimi kullanılmıştır. "Sal-i Edebî" bölümünde ise Fuad Köprülü'nün dönemin edebiyat etkinliklerini tartıştığı incelemesi yer alır. Son bölüm, Meclis-i Meb'usan'da kabul edilen "Osmanlı Kanunları"nın metinlerine ayrılmıştır. Bunlar arasında "Ta'til-i eşgal kanunu" "Cemiyetler kanunu" ve "Matbuat kanunu" da yer almaktadır.

Servet-i Fünun'un ikinci yıllığı İsmail Suphi ve Fuad Köprülü'nün imzalarıyla 1327/1911'de yayımlanır. Önceki yıllıkta izlenen plân aynen korunmuş, bazı konulara daha geniş yer verilmiştir. Örneğin, Meskûkat Müdürü Ferid Bey'in Osmanlı paralarıyla ilgili incelemesi; Düyun-ı Umumiyye Mektupçusu Vahid Bey'in "Osmanlı Müzesi ve Tarihçesi" başlıklı çalışması ile Abdurrahman Şeref'in "Sal-i Bahrî" bölümünde Osmanlı donanmasını konu alan uzun yazısı, son derece önemlidir.

1328/1912 tarihçi üçüncü yıllık ise, yalnızca İsmail Suphi tarafından hazırlanmıştır. Önceki yayın düzeni bu defa da korunmuş ve bazı ek incelemelerle genişletilmiştir. Bunlar arasında Yusuf Akçura'nın "Türklük" başlıklı yazısı ile belgeler bölümündeki "Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Programı" dikkati çeker.

1329/1913 tarihli dördüncü yıllıkta da üzerinde durulacak bölüm, "İstanbul Hayatı"dır. İstanbul'un yangınları ve bunları izleyen imar hareketleri ile dönemin moda konusu olan Veli Efendi At Yarışları bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır.

Servet-i Fünun Tarihçesine Katkı

1326/1910

Dünya edebiyatını yakından izleyen dergi, 1016. sayısında Tolstoy'un ölüm haberini okurlarına duyurur. Bir sonraki sayıda ise Fuad Köprülü, Şahabeddin Süleyman ve Hamdullah Suphi'nin Tolstoy üzerine yazıları yayımlanır. İkinci ölüm haberi Edebiyat-ı Cedide'nin teorisyeni sayılan Ahmed Şuayıb'a aittir. 1020. sayı Ahmed Şuayıp özel sayısı olarak çıkar ve Ahmed İhsan, Mehmed Cavid, Celâl Sahir, Hüseyin Cahid, Ahmed Refik'in bu önemli eleştirmenle ilgili yazılarını kapsar. Gene bu yıl içinde Fuad Köprülü'nün sanat incelemeleri ile Ahmed Haşim'in şiirleri dergi sayfalarında görünür.

1327/1911

Servet-i Fünun için önemli bir yıldır. 1037. sayı Abdülhak Hâmid'e ayrılarak derginin özel sayı çıkarma geleneği sürdürülür. Kapakta Phébus (Febüs) Efendi'nin çektiği bir fotoğrafta Hâmid, kendi onuruna verilen ziyafete katılan konuklar arasında görülmektedir. Çester Projesi hakkında geniş bilgi ve harita 1039. sayıdadır. Ayrıca aralarında Ahmed İhsan'ın da bulunduğu bir gurup aydının Avrupa seyahatına ilişkin anı ve gözlemleri yayımlanmaya başlar. Ahmed İhsan'ın "Avrupa Seyahatı", Ahmed Emin'in "Amerika Mektupları", batı dünyası hakkında dönemin okuruna ayrıntılı bilgi vermektedir. Dizi yazılar içinde Fuad Köprülü'nün "Edebiyat ve Ahlâk"ı, Mustafa Suphi'nin "Tütün'ün Tarihi" dikkati çeker. Padişah Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatı Weinberg'in çektiği fotoğraflarla görüntülü olarak sunulur. Bu yılın en önemli olayı kuşkusuz Trablusgarb savaşıdır. Dergi, "Vaziyet-i Siyasiye ve İnkişafât-ı Milliye" konusunda her gün yayımlanan bir "akşam nüshası" çıkartmaya başlar. Trablusgarp savaşına ilişkin cephe fotoğrafları belgesel değer taşımaktadır.

1328/1912

Fuad Köprülü'nün edebiyat yazıları sürmektedir: "Nazirecilik" (1088), "Türklük ve Yeni Lisan" (1091) ve "Şeyh Galib" yazı dizisi bu yılın en dikkate değer çalışmalarıdır. Ayrıca Mehmed Rauf'un "Fecr-i Ati'nin İflâsı" (1105) başlıklı yazısı tartışma yaratır. Charles Dickens'ın "David Copperfield"ı, 1106. sayıdan başlayarak tefrika edilir. Şair Eşref (1096) ve Ahmed Midhat'ın ölüm haberleri (1126) kapakta fotoğraflı olarak verilir. İstanbul'un imarına ilişkin fotoğraflar arasında Karaköy köprüsünün yapımını yansıtanları, belgesel değerdedir. Ayrıca Phébus'ün çektiği "İlk Tayyarelerimiz" alt yazılı fotoğrafta Mahmud Şevket Paşa pilotlarla birlikte görülmektedir (1902). Servet-i Fünun'un yayın politikasında büyük değişiklik yapan olay, Balkan Savaşı'nın başlamasıdır. 27 Eylül 1328 tarihli 1114. sayının başyazısında Ahmed İhsan şöyle demektedir: "Diplomatların gayreti iflâs eyledi, top patladı. Zaten mesail-i şarkıyyede ekseriya söz, diplomatlardan ziyade silâhlarındır. (...) Tereddüde mahâl yok, kılıcımıza güvenelim ve hep bir ağızdan: Yaşasın harb! diye bağıralım." 1115. sayının kapağındaki Sirkeci istasyonundan cepheye gönderilen askerlerin fotoğrafı, bundan böyle yeni bir dönemin tanıklığını yapmaktadır.

1329/1913

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi (1149); Said Halim Paşa kabinesinin açıklanması (1150); Lahey Konferansı (1161); İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi programının yayımlanması (1164) bu yılın Servet-i Fünun'a yansıyan önemli olaylarıdır. Başlıca tefrikalar arasında Celâl Esad'ın "Eski Galata ve Binaları" başlıklı incelemesi ilk anda göze çarpar. Belediyecilik konusuna ağırlıklı bir yer verildiği de gözlemlenir. Galata-Beyoğlu Tünel İdaresi'nin satın aldığı elektrikli tramvaylar fotoğraflarıyla birlikte tanıtılır. Topkapı Sarayı bahçesinin düzenlenme-

sinde de aynı yayıncılık yöntemi uygulanır. Dünya politikasının imparatorluk üzerinde iyice yoğunlaşması sonucu, kamuoyuna önemli haberleri seri olarak duyurmak amacıyla "İstanbul Hadisâtı" ve "Cereyân-ı Siyasî" başlıklı yazı dizileri yayımlanır.

1330/1914 - 1334/1918

I. Dünya Savaşı yılları Servet-i Fünun'un içeriğini birkaç yönden değişikliğe uğratmıştır. Önce edebiyat yazılarının oranı gittikçe azalır ve dergi, Alman dış politikasının yakın izleyicisi olur. 1204-1205. sayılarda Avusturya veliahtının Saraybosna'da öldürülmesi haberi fotoğraflı olarak yayımlanır. "Yavuz ve Midilli Zırhlılarımız" başlıklı yazı 1210. sayıda yer almıştır. "Hafta İçinde" sayfasının başlığı "Harb-i Umumî"dir ve Osmanlı Devleti üzerindeki savaş rüzgârlarının çok sert estiğini vurgular. Nihayet Padişah Mehmed Reşad'ın "Beyannâme-i Hümayûn" başlığı altında yayımlanan 29 Teşrin-i evvel tarihli cihad ilânı (1224), savaşın başlangıcını haber verir. Gene aynı sayıda "Başkumandan Vekili Enver" imzalı bildirinin son satırları şöyledir: "İleri! Daima ileri ki, zafer, şân, şehâdet, cennet hep ileride; ölüm ve zillet geridedir. Mübarek ve mukaddes şehidlerimizin ruhuna fâtiha." Süveyş Kanalı ve Kafkas cephesindeki Osmanlı askerlerini gösteren fotoğraflar birbiri ardınca dergide görünmeye başlamıştır. 1281. sayının kapağında ilk defa Mustafa Kemal'in fotoğrafı, "Anafartalar kumandanı miralay Mustafa Kemal Bey ve maiyeti" alt yazısıyla yayımlanır. Osmanlı mebbuslarının Almanya ziyareti (1302), 1916 yılının dergiye yansıyan önemli olaylarındandır. 1917'de dört sayfalık Fransızca bir ek veren Servet-i Fünun'un fiyatı da beş kuruşa çıkartılmıştır. Abdurrahman Şeref'in II. Abdülhamid'in ölümü üzerine yazdığı eleştirel yazı 1918 yılının 1383. sayısında, Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun ziyareti resimli olarak 1394. sayıda yer alır. Savaş yıllarının en çok işlenen diğer bir konusu da kadın sorunudur. Alman kadını ile Türk kadını arasında karşılaştırma yapan pek çok yazı birbirini izler. 1914'den başlayan kadın haklarıyla ilgili dizi sürerken Fatma Aliye Hanım da bu konuya "Kadınlar Hakkında" (1284) yazısıyla eğilir. 1918'in 17 Teşrin-i evvel 1415. sayısında ise "Gidenler" başlığı altında Enver, Talât ve Cemal Paşa'nın fotoğrafları tam sayfa yayımlanır.

1919-1922

1919 yılı, dergi için bir arayış döneminin başlangıcı sayılır. Savaşın getirdiği yıkım, siyasi konuların önemini bir kat daha arttırırken, edebiyatın da yeniden canlandırıldığına tanık oluruz. "Tahkikat-ı edebiyye" sütunu, her sayı bir edebiyat sorununa ayrılmıştır. Dizi yazılar içinde, Süleyman Nazif'in "Mehmed Akif"i (1420), Cenab Şahabeddin'in "Mes'ele-i evzân"ı (1423), Midhat Cemal'in ilginç çalışmaları "İki İstanbul" (1421) ve "İki Köprü" (1431) başlıklarıyla yayımlanırlar. Felsefe tarihine de önem verildiği görülmektedir. "Tales'ten Demokrit'e Kadar Yunan'da Felsefe" konusu bir diziyi oluşturur (1432). "Meşrutiyet-i Osmaniye Tarihinden Hatıralar" (1438) fotoğraflarıyla verilir. Özel sayılar içinde Piyer Loti'ye ayrılanı (1447), ayrıca dikkati çekmektedir. Türkçülük akımının etkisiyle, derginin edebiyat anlayışında da belirli bir değişiklik görülmektedir. 1448. sayıda "güzel Türkçe" ve "hece vezni"ne önem verileceği duyurulur. Ömer Seyfeddin'in ölüm haberi ve fotoğrafı 1449. sayıda yer almaktadır. Tefrika romanlar arasında Jules Verne'nin "İki Sene Mekteb Tatili" (1464) bu dönemin en ilginç dizilerinden birisi olur. 1921 yılının siyasi olaylarına gelince: 1468. sayıda "Milli Necât" başlığı altında, Anadolu'da savaşan askerlere minnet duygularıyla seslenilir. Gene aynı sayıda Londra Konferansı'na katılan İstanbul ve Ankara heyetlerinin reisleri ile üyelerinin fotoğrafları yer almaktadır. 1922 yılının 1474. sayısında ise, Enver ve Cemal paşaların ölüm haberleri fotoğraflı olarak verilmiştir.

1924-1928

1923'de yayımına ara veren dergi 1924'de yeniden çıkmaya başlar. Bu yılın önemli yazıları içinde Rauf Yekta'nın "Ziya Gökalp Bey ve Millî Musikimiz Hakkındaki Görüşleri" (1480-6), Süleyman Nazif'in "Fuzulî" (1482-8) incelemesi ve Sami Paşazade Sezai'nin "1901'den beri Paris'te Geçen Seneler" (1486-12) adlı anıları ön planda gelmektedir. Ankara'nın başkent olmasıyla girişilen imar hareketleri fotoğraflarla görüntülenmektedir. 1483-9. sayıda "Anadolu'daki Umran Faaliyetinden Ümid-bahş İntibalar" alt yazılı demiryolu inşaatına ilişkin resim ve haberler bulunur. 1925 yılına ait Servet-i Fünun kolleksiyonlarında Cenab Şehabeddin'in "Musahabe-i edebiyye" köşesindeki "Tabiat Şiirleri" (1503-29), "Lisan Meselesi" (1510-36), "Lisanımızın İhtiyaçları" (1515-41) adlı yazıları başlıca edebiyat ve dil sorunlarını konu edinmektedir. Batılı hayat biçimi, üzerinde durulan diğer bir konudur. 1524-50. sayıda "Son Moda Yumuşak Şapkalar" alt yazılı Avrupa şapkalarının resimlerle tanıtılması ve kadın modasına özel sayfalar ayrılması, modernleşmenin tipik göstergelerindendir. Kadın modası üzerinde fazlaca durulmuş olunacak ki 1569-95. sayıda "Biraz da Erkek Modası" başlığıyla batılı erkek kıyafetleri tanıtılır. Giyim kuşamın yanısıra, dönemin modern dansları hakkında da kamuoyuna bilgi verilir. 1570-96. sayıdan itibaren bu danslar, resimlerle öğretilmeye başlanır. Bir sonraki sayıda ise Yıldız Sarayı'nda açılacak olan gazinonun batılı tarzda düzenlenmiş dans salonunun fotoğrafı yer almaktadır. "Amerika'da zevk alemi"ni görüntüleyen fotoğrafa, "Yeni Danslar: Çarliston Dansı Şekilleri" başlıklı eğitici yazı ve resimler eklenir (1580-106). Batılı hayat tarzının, ev dekorasyonu alanına ilişkin konuları da dergide yer almaktadır. Ankara'da Avrupa mobilyaları sergileyen "Selahaddin Refik Bey Mobilya Mağazası"nın açılışı (1581-107), bu konuda öncülük yapan Selahaddin Refik'in hayat hikâyesiyle birlikte verilir. Dergide yayımlanan reklâmlar da ayrıca incelenmeye değer. Başta otomobil reklâmları olmak üzere pek çok yabancı etiketli tüketim malı da resimleriyle basılır. Bunların arasında dönemin diliyle "Yeni moda deniz banyosu elbiseleri" olarak adlandırılan çeşitli mayolar okuyucuya her sayı tanıtılır. 1927'de aynı yayıncılık anlayışı sürmektedir. Anadolu köylüsü, aydınların başlıca ilgi alanı olmuştur. Ahmed İhsan, İstanbul Postası sütununun başlığını "Köy Postası" olarak değiştirir (1589-115). Cenab Şahabeddin'in yazıları, "Vecize Edebiyatı" (1600-126), "Vezin ve Ahenk Meselesi" (1602-128) konularını tartışmaktadır. 1621-147. sayıda ise "Aşk" konulu "Edebî, ictimaî ve felsefî" bir yazı yarışması düzenlendiği ve birinci gelene on, ikinci ve üçüncüye beş lira ödül verileceği duyurulur. 10 Mayıs 1928 tarihli Servet-i Fünun'un 1656-182. sayısında Ahmed İhsan başyazısını şöyle bitirmektedir: "Lâtin harflerini almalıyız ve onu Macarlar, Ruslar ve hatta Arnavutlar gibi lisanımızın ahengine uydurmalıyız." 1673-199. sayıda ise Ahmed İhsan'ın yazısında ilk defa üç paragraflık lâtin harfleriyle yazılmış bir bölüm yer alır. Lâtin harfleriyle basılmış ilk Türkçe reklâm da 1675-202. sayıdadır. Servet-i Fünun'un "Arapça terkibli manasız" ismini "Yenilik" olarak değiştireceği haberi 15 Teşrin-i sani 1683-209. sayıda kapaktan verilir. Ancak iki sayı sonra adının "Uyanış" olacağı kamuoyuna duyurulur (1685-211). Bu sayı aynı zamanda eski harflerle Servet-i Fünun başlığını taşıyan serüvenin de sonudur.

Ekrem IŞIN

Resimli
UYANIŞ
Haftalık türk gazetesi
AHMET İHSAN
Gazi M. Kemal Hazretleri

2 — Komisyonun teklif ettiği alfabe hakikaten türk alfâbesi - dir kat'i-dir, türk milletinin bütün ihtiyaçlarını te'min etmeye khâf î- dir .

3 Sarf ve imlâ kaîdeleri lisânın islâhını , inkişâfını, millî sevkhî tâkhîp ederek tekhamül edecek - tir. Muhakkak - tir ki yeni harfler - le lisâna ve imlâya ilk şeklini vermek için komisyonun projesi en kısa ve en ameli dir .

*** « ملتی جهالتدن قورتارمق ایچون ؛ دیانه اویغایان عرب حرفلرینی ترك ایله لاتین اساسندن حرفلر آلمقدن باشقه چاره یوقدر ، سوزی اویله بر حقیقتدرکه بونك اصابتنی واهمیتنی الك محافظه کار اولانلر بیله قیصه بر زمان صوکره اعترافه مجبور قالهجقلردر .

*** چونکه تورکلر آنجق شمدی ترق بولمشلردر . غازی پاشا حضرتلری سیاه تختهیه بازلمش اولان اوچ اساس حقنده اعتراض ایدن وارمی دیه صوردی ، هر طرف قبول جوابنی ویردی، وبن او ثانیه ده صوك درجه سه وینیوردم ، تورك ملتنی بر طاقم سقط عنعنه لره باغلیه رق ایلریلمکدن منع ایدن ماضی خطالرینك الك بویوکنی دولمه باغچه سرایننده کومش بولنیوردق وایچمدن برجوشمق کلیوردی .

سوز آلدم ، عرب حرفلرینك تورك مطبعه جیلغنی نصل هر درلو ترقیدن آلیقویمش اولدیغنی ایضاحه باشلادم . اوکونده کی تشرین اولده یوزنجی سنه سنه کان تورك مطبعه جیلق صنعتی حرفلر نقطهٔ نظرندن ایلك باشلادیغی یردن برخطوه ایلری کیده مه مشدر، ایلك اوکیه تورکجه حرفلر یاپمق ایسته ینلرك کوردکاری مشکللردن همان هیچ بریسنی یوز سنه ده اورته دن قالدیرمغه موفق اولهمامشلردر ؛ شمدی عرب حرفلرینی اورته دن قالدیرمقله بوتون او زورلقلری بر چیرپی ده سوکوب آتیورز . عرب حرفلری 522 پارچه سیله ، ایکی متره مربعی بر طوتان قاصه سیله ، آلتدن اوستدن و هوالی دیدکاری چورولك علاوه پارچه لریله مطبعه جیلغك دشمنیدر . عرب یازیسیله کوزل خرطه باصلماز . یکی ترتیب وطبع ماکنه لری ایشجی عددینی صوك درجه آزالتدیغی حالده عرب حرفلری یوزندن بویکی ماکنه لری تورك مطبعه جیلغنه صوقق قابل دکلدی . عرب حرفلریله اوفاق قطعه ده شهر پلانلری، سیاحت پلانلری یاپمق احتمال خارجنده در ، عرب حرفلری سبیله کوزل بر لغت کتابی یاپیلهماز . کلهلر جملهلك کلمتی ایله اوقونور اولدیغی ایچون لغت کتابلرنده کلهلره مطابق حرکه قویمق لازمدر ، بوده طبع حروفیله صوك درجه زور ، مصرفلی وثقیل بر شیدر . بن آرتق دیدیکم کبی جوشمش ایدم. بوظالم حرفلر یوزندن قرق سنه در مطبعه جیلق حیاتمده چکدیکم مشکللری بر بر صایوردم ، یاپیلان انقلابك مطبعه جیلق اقتدنه دوغوردیغی خلاص کوفتنی سلاملایوردم ویازیلیکه اوتوز بش دها کنج دکلم ، یکی حرفلرله مطبعه جیلق یاپمق ذوق و سعادتندن حقیله استفاده ایلیه میه جکم دیبوردم .

Ahmet Ihsan

انقلابنی یاراتان قیمتلی باشك صاری صاچلرینی کوزدم ، حاضر اولانلره التفات ایدرك ، الویره رك ایلریله دیلز ، صاغده کی بویوك اجتماع صالونته کچدیلر، اوراسی دولو ایدی . استانبولده بولنان مبعوثلر، و تورك عرفان انقلابنك تاریخی جلسه سنه دعوت ایدیلن پاشالی وکنج محررلرمزك چوغی اورادهایدی. تورك مطبوعات عالمنك اك امکداری وفاکار آرقداشم محمود صادق ، غزته جی و محررلر غروبنك آیاقده برتاریخی کبی هیچ یورنندن دوشورمه دیکی کوزلکنك آرقه سندن اطرافنه باقیور ، حرفلر انقلابی جلسه سنی صانکه دماغنده طاشیدیغی مطبوعات تاریخنه قید ایدیوردی ...

ایشته ثروت فنون ادبیاتی دوره سنك عصری رومانجیسی خالد ضیا بك ، شاعر جلال ساهر ، طالتی محرر فاضل احمد بکلر وصوکره هم مبعوث، هم محررلردن چوق اسکی دوستم قوجه احمد راسم بك ، باب عالی یوقوشنك یاریم عصرلق قلم فعالیتنك تمثالی کبی صندالیه سنده اوطوریور . ثروت فنون فجر آتیسنك الك روحلی عضوی حمداء صبحی بك کندینه یاقیشان ایپك کبی یوموشاق و بیاض صاچلریله لوش صالوندہ اوزاقدن کوزه چارپیور . روشن اشرف و فالح رفقی بکلر ادبیات جدیده یی تعقب ایدن ادبیات مکتبنك جانلی علمداری اولارق دولاشیورلر . و دها بر چوق پاشالی و کنج محررلر ، دوستلر، آشنالر دولو ... اونلری محتله دولاشان کوزلرم هر دفعه سنده ، ایلك صره ده کی انقلاب داهیسنك صاریشین باشی اوستنده دوروبور و صوکره قارشیمزه قونولمش اولان سیاه تختهنك اوکنده بزه یکی الفبامز ، یکی غرامه رمز حقنده مسلکی تعریفلر ایدن دیل انجمنی اعضالرینه باقیورم و دیکلیورم. املانك ایکنجی درجه ده تفرعاتنه ، مثلا (در) ادات خبریسنك لاتین حرفلرنده نصل یازیله جغی حقنده کی مناقشه لره چوقلق علاقه دار اولیورم . بنجه مهم ویوکسك مسئله لاتین حرفلرینك قبولیدر. او قبول اولندقدن صوکره دیلزك نصل یازیله جغی مطلقا تنظیم ایلیه جکلردر وبو زمان ایشیدر . دیلزی عربجه حرفلرك کردایندن قورتارالمده اوندن صوکره سی قولایدر دیه دوشونیورم .

*** خیلی اوزون سوره ن تفرعات مذاکره لری بیتدی ، عصمت پاشا حضرتلری حقیقی بر دولت آدمی اولدیغنی بر دها اثبات ایتدی ، مناقشه لری طالتی و پراتیق برنتیجه یه باغلادی عرب حرفلرینك ترکی لزومندن بحث ایدرکن مطبعه جیلغه تماس ایلدی ومطبعه لرده کی اسکی حرفلرك عددینی ویررکن اسمی ذکر ایتمك لطفنده بولنمغله بنی متدارایتدی. چونکه بو تاریخی اجتماعده صلاحیتدار آغزدن سویله نن نطقده مطبعه جی صفتیله اسمك سویلنمسی بنی چوق متحسس ایتمش ایدی. عصمت پاشانطقنك صوکنده حاضرلادیغی اساسلری اوقودی واومادده لاتین حرفلریله سیاه تختهیه یازلدی :

— 1 Milleti cehâletten kurtarmak için kendi diline uymayan arap harflerini terk edip latin esâsından türk harflerini kabûl etmekten başka çare yok - tur .

2 — Komisyonun teklif ettiği alfabe hakikaten türk alfâbesi - dir kat'i-dir, türk milletinin bütün ihtiyaçlarını te'min etmeye khâf î- dir .

3 Sarf ve imlâ kaîdeleri lisânın islâhını , inkişâfını, millî sevkhî tâkhîp ederek tekhamül edecek - tir. Muhakkak - tir ki yeni harfler - le lisâna ve imlâya ilk şeklini vermek için komisyonun projesi en kısa ve en ameli dir .

*** « ملتی جهالتدن قورتارمق ایچون ؛ دیانه اویغایان عرب حرفلرینی ترك ایله لاتین اساسندن حرفلر آلمقدن باشقه چاره یوقدر ، سوزی اویله بر حقیقتدرکه بونك اصابتنی واهمیتنی الك محافظه کار اولانلر بیله قیصه بر زمان صوکره اعترافه مجبور قالهجقلردر .

*** چونکه تورکلر آنجق شمدی ترق بولمشلردر . غازی پاشا حضرتلری سیاه تختهیه بازلمش اولان اوچ اساس حقنده اعتراض ایدن وارمی دیه صوردی ، هر طرف قبول جوابنی ویردی، وبن او ثانیه ده صوك درجه سه وینیوردم ، تورك ملتنی بر طاقم سقط عنعنه لره باغلیه رق ایلریلمکدن منع ایدن ماضی خطالرینك الك بویوکنی دولمه باغچه سرایننده کومش بولنیوردق وایچمدن برجوشمق کلیوردی .

سوز آلدم ، عرب حرفلرینك تورك مطبعه جیلغنی نصل هر درلو ترقیدن آلیقویمش اولدیغنی ایضاحه باشلادم . اوکونده کی تشرین اولده یوزنجی سنه سنه کان تورك مطبعه جیلق صنعتی حرفلر نقطهٔ نظرندن ایلك باشلادیغی یردن برخطوه ایلری کیده مه مشدر، ایلك اوکیه تورکجه حرفلر یاپمق ایسته ینلرك کوردکاری مشکللردن همان هیچ بریسنی یوز سنه ده اورته دن قالدیرمغه موفق اولهمامشلردر ؛ شمدی عرب حرفلرینی اورته دن قالدیرمقله بوتون او زورلقلری بر چیرپی ده سوکوب آتیورز . عرب حرفلری 522 پارچه سیله ، ایکی متره مربعی بر طوتان قاصه سیله ، آلتدن اوستدن و هوالی دیدکاری چورولك علاوه پارچه لریله مطبعه جیلغك دشمنیدر . عرب یازیسیله کوزل خرطه باصلماز . یکی ترتیب وطبع ماکنه لری ایشجی عددینی صوك درجه آزالتدیغی حالده عرب حرفلری یوزندن بویکی ماکنه لری تورك مطبعه جیلغنه صوقق قابل دکلدی . عرب حرفلریله اوفاق قطعه ده شهر پلانلری، سیاحت پلانلری یاپمق احتمال خارجنده در ، عرب حرفلری سبیله کوزل بر لغت کتابی یاپیلهماز . کلهلر جملهلك کلمتی ایله اوقونور اولدیغی ایچون لغت کتابلرنده کلهلره مطابق حرکه قویمق لازمدر ، بوده طبع حروفیله صوك درجه زور ، مصرفلی وثقیل بر شیدر . بن آرتق دیدیکم کبی جوشمش ایدم. بوظالم حرفلر یوزندن قرق سنه در مطبعه جیلق حیاتمده چکدیکم مشکللری بر بر صایوردم ، یاپیلان انقلابك مطبعه جیلق اقتدنه دوغوردیغی خلاص کوفتنی سلاملایوردم ویازیلیکه اوتوز بش دها کنج دکلم ، یکی حرفلرله مطبعه جیلق یاپمق ذوق و سعادتندن حقیله استفاده ایلیه میه جکم دیبوردم .

Ahmet Ihsan

İstanbul Postası

Deyirmen dere 2 Eylül 1928

رنجه استاسیونده تهالکله ایچنه آتلادیغم آنقره ترنی بنی استانبوله دوغری سرعتله کوتورر کن تورك انقلابنك اك مهم صفحه سی اولان ، حرفلرك دکیشمسی ، مسئله سنده قرارلر اتخاذ ایتمك اوزره دولمه باغچه سرایننده بویوك غازینك حضوریله عقد ایدیلهجك تاریخی عرفان جلسه سنه اشتراك ایلیه جکم ایچون صوك درجه سوینیوردم . و ایکیده برده بنی دولمه باغچه سرایندن چاغیران جمیده کی تلغرافی چیقاروب درین برحرمت وشوقله تکرار اوقیوردم . تلغرافی صباحلین ساعت اون بوچوقده دکرمن درده آلمشیدم، همان حاضرلانمغه، قارشی ساحله توتون چفتلکنه کچمك ، اوراده استانبولدن کلن آطه ترمنه کیروب درنجه موقفنده آنقره قطاریله تلاق اولدیغی آنده بر واغوندن دیکر واغونه آتلامق ... بونلرك هپسی برساعت بیله سورمه مشدی ؟ بوتون خلجانم ایکی قطارك تلاقی آنده استفاده ایدهمه مك قورقوسی ایدی . کندیمی آنقره قطارینك یمك صالونده بولدیغم زمان درین برنفس آلمشدم ، الارمی اوغوشدوروبوردم . ساعت ایکی بوچوقده حیدر پاشاده ، اوجده کوپریده اولهجغز . نه اعلا دیوردم .

*** دولمه باغچه سرایننك هیبتلی مرديونلرندن چقدم ، یوقاریده برچوق آشنا سیمالر واردی . مطبوعات جمعیتی رئیسمز حقی طارق بك ، دیل قومیسیونده اعضا اولان اسکی ویکی مسلك آرقداشلرم و بر چوق محترم مبعوثلر ... ایشته عصمت پاشا حضرتلری ، چوق سه ویملی و عفیف بافیشیله قونوشیور . لوزان قونفرانسنك آلتی آی سوره ن تکمیل دوره لرنده معیتلرنده بولنمقله بختیار اولدیغم باش وکیل پاشا بنی کوردیکی زمان کوله ن والتفات ایدن طالتی چهره لریله صوردیلر :

— عرب حرفلری مطبعه لرینزده قاچ پارچه در.

— پاشام، بش یوز قدر اوللی...

— یوق ! بن رقم ایسته رم ،

ایکی دقیقه صوکره، تلفونله مطبعه مده باش مرتجمدن آلدیغم معلوماتی پاشایه ویربوردم :

— 16 وبا 12 پونتو اولان دوز یازیلر 522 پارچه . رقمه 608 پارچه !

عصمت پاشا کوله رك سویله دی :

— یکی الفبامز 29 ، نه بویوك فرق !

عرب حرفلرینك یوز سنه لك تورك مطبعه جیلغنی نصل مفلوج براقدیغنی آکلاتیوردم و محترم باش وکیل پاشا چوق دقتله بنی دیکله مك لطفنده بولنیور. ردی ... بواشاده بولندیغمز دکزه ناظر بالقونلی صوله نك صول طرفنده کی قیو آچیلدی ، بویوك غازینك ذکا صاچان ماوی کوزلرینك پارلتیسنی وتورك

Yeni Harflere Geçiş Döneminde Servet-i Fünun'dan Bir Sayfa Örneği

Sene: 1928, Sayı: 1673/199., Cilt: 64., s.258

İSTANBUL POSTASI
Değirmendere 2 Eylül 1928

Derince istasyonunda tehâlükle içine atladığım Ankara treni beni İstanbul'a doğru süratle götürürken Türk inkılâbının en mühim safhası olan "harflerin değişmesi" meselesinde kararlar ittihaz etmek üzere Dolmabahçe Sarayı'nda Büyük Gazi'nin huzuru ile akd edilecek tarihî irfân celsesine iştirak eyleyeceğim için son derece seviniyordum. Ve ikide bir de beni Dolmabahçe Sarayı'ndan çağıran cebimdeki telgrafı çıkarıp derin bir hürmet ve şevkle tekrar okuyordum. Telgrafı sabahleyin saat on buçukta Değirmendere'de almıştım; hemen hazırlanmak, karşı sahile Tütünçiftliği'ne geçmek, orada İstanbul'dan gelen Adana trenine girip Derince mevkiinde Ankara katariyle telâki olduğu anda bir vagondan diğer vagona atlamak... Bunların hepsi bir saat bile sürmemişti. Bütün helecanım iki katarın telâki anında istifade edememek korkusu idi. Kendimi Ankara katarının yemek salonunda bulduğum zaman derin bir nefes almıştım, ellerimi oğuşturuyordum. Saat iki buçukta Haydarpaşa'da, üçte köprüde olacağız, ne alâ diyordum.

Dolmabahçe Sarayı'nın heybetli merdivenlerinden çıktım; yukarıda birçok aşinâ simalar vardı. Matbuat cemiyet reisimiz Hakkı Tarık Bey, dil komisyonunda âzâ olan eski ve yeni meslek arkadaşlarım ve birçok muhterem mebbuslar... İşte İsmet Paşa hazretleri, çok sevimli ve afif bakışıyla konuşuyor. Lozan Konferansı'nın altı ay süren tekmil devrelerinde maiyetlerinde bulunmakla bahtiyar olduğum başvekil paşa beni gördüğü zaman gülen ve iltifat eden tatlı çehresiyle sordular:

- Arap harfleri matbaalarımızda kaç parçadır?

- Paşam, beş yüz kadar olmalı...

- Yok! Ben rakkam isterim.

İki dakika sonra, telefonla matbaamda baş mürettibimden aldığım malûmatı paşaya veriyordum:

- 16 veya 12 punto olan düz yazılar 522 parça. Rık'a 608 parça!

İsmet Paşa gülerek söyledi:

- Yeni alfabemiz 29; ne büyük fark!

Arap harflerinin yüz senelik Türk matbaacılığını nasıl meflûç bıraktığını anlatıyordum ve muhterem başvekil paşa çok dikkatle beni dinlemek lütfunda bulunuyordu... Bu esnada bulunduğumuz denize nazır balkonlu sofanın sol tarafındaki kapı açıldı; Büyük Gazi'nin zekâ saçan mavi gözlerinin parıltısını ve Türk inkılâbını yaratan kıymetli başın sarı saçlarını gördüm; hazır olanlara iltifat ederek, el vererek ilerlediler, sağdaki büyük ictima salonuna geçtiler; orası dolu idi. İstanbul'da bulunan mebbuslar ve Türk irfân inkılâbının tarihî celsesine davet edilen yaşlı ve genç muharrirlerimizin çoğu orada idi. Türk matbuat âleminin en emekdarı vefakâr arkadaşım Mahmud Sadık, gazeteci ve muharrirler grubunun ayakta bir tarihi gibi hiç burnundan düşürmediği gözlüğünün arkasından etrafına bakıyor, harfler inkılâbı celsesinin sanki dimağında taşıdığı matbuat tarihine kayd ediyordu.

İşte Servet-i Fünun edebiyatı devresinin asrî romancısı Halid Ziya Bey, şair Celâl Sahir, tatlı muharrir Fazıl Ahmed beyler ve sonra hem mebbus hem muharrirlerden çok eski dostum koca Ahmed Rasim Bey, Bâb-ı âli yokuşunun yarım asırlık kalem faaliyetinin timsâli gibi sandalyesinde oturuyor. Servet-i Fünun Fecr-i âti'sinin en ruhlu uzvu Hamdullah Suphi Bey kendisine yakışan ipek gibi yumuşak ve beyaz saçlarıyla loş salonda uzaktan göze çarpıyor. Ruşen Eşref ve Falih Rıfkı beyler Edebiyat-ı Cedide'yi takibeden edebiyat mektebinin canlı alemdârı olarak dolaşıyorlar. Ve daha birçok yaşlı ve genç muharrirler, dostlar, aşinâlar dolu... Onları muhabbetle dolaşan gözlerim her defasında, ilk sıradaki inkılâp dâhisinin sarışın başı üstünde duruyor ve sonra karşımıza konulmuş olan siyah tahtanın önünde bize yeni alfabemiz, yeni gramerimiz hakkında meslekî tarifler eden dil encümeni âzâlarına bakıyorum ve dinliyorum. İmlânın ikinci derecede teferruatına, meselâ (-dır) edad-ı haberinin lâtin harflerinde nasıl yazılacağı hakkında münakaşalara çokluk alâkadar olmuyorum. Bence mühim ve yüksek mesele lâtin harflerinin kabulüdür. O kabûl olunduktan sonra dilimizin nasıl yazılacağını mutlaka tanzim eyleyeceklerdir ve bu zaman işidir. Dilimizi Arapça harflerin girdabından kurtaralım da ondan sonrası kolaydır diye düşünüyorum.

Hayli uzun süren teferruat müzakereleri bitti; İsmet Paşa hazretleri hakiki bir devlet adamı olduğunu bir daha isbat etti, münakaşaları tatlı ve pratik bir neticeye bağladı, Arap harflerinin terki lüzumundan bahs ederken matbaacılığa temas eyledi ve matbaalardaki eski harflerin adedini verirken, ismimi zikr etmek lütfunda bulunmakla beni minnettar etti. Çünkü bu tarihî ictimada selâhiyettar ağızdan söylenen nutukta matbaacı sıfatıyla ismimin söylenmesi beni çok mütehassis etmiş idi. İsmet Paşa nutkunun sonunda hazırladığı esasları okudu ve o maddeler lâtin harfleriyle siyah tahtaya yazıldı:

1- Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip lâtin esâsından Türk harflerini kabûl etmekten başka çare yok-tur.

2- Komisyonun teklif ettiği alfabe hakikaten Türk alfabesi-dir kat'i-dir, Türk milletinin bütün ihtiyaçlarını te'min etmeye kâfî-dir.

3- Sarf ve imlâ kaîdeleri lisanın islâhını, inkişâfını, milli sevkî takip ederek tekâmül edecek-tir. Muhakkak-tır ki yeni harfler-le lisana ve imlâya ilk şeklini vermek için komisyonun projesi en kısa ve en ameli-dir.

Milleti cehaletten kurtarmak için; diline uymayan Arap harflerini terk ile lâtin esasından harfler almaktan başka çare yoktur, sözü öyle bir hakikattir ki, bunun isabetini ve ehemmiyetini en muhafazakâr olanlar bile kısa bir zaman sonra itirafa mecbur kalacaklardır.

Çünkü Türkler ancak şimdi terakki bulmuşlardır. Gazi Paşa hazretleri siyah tahtaya yazılmış olan üç esas hakkında itiraz eden var mı diye sordu, her taraf kabul cevabını verdi ve ben o saniyede son derece seviniyordum, Türk milletini birtakım sakat an'anelerle bağlıyarak ilerlemekten men eden mâzi hatalarının en büyüğünü Dolmabahçe Sarayı'nda gömmüş bulunuyorduk ve içimden bir coşmak geliyordu.

Söz aldım; Arap harflerinin Türk matbaacılığını nasıl her türlü terakkiden alıkoymuş olduğunu izahâ başladım. Önümüzdeki Teşrîn-i evvelde yüzüncü senesine gelen Türk matbaacılık sanatı harfler nokta-i nazarından ilk başladığı yerden bir hatve ileri gidememiştir; ilk önce Türkçe harfler yapmak isteyenlerin gördükleri müşküllerden hemen hiçbirisinin yüz senede ortadan kaldırmaya muvaffak olamamışlardır; şimdi Arap harflerini ortadan kaldırmakla bütün o zorlukları bir çırpıda söküp atıyoruz. Arap harfleri 522 parçasıyla, iki metre murabbaı yer tutan kasasıyla; alttan, üstten ve havalı dedikleri çürük ilâve parçalarıyla matbaacılığın düşmanıdır. Arap yazısıyla güzel harita yapılmaz. Yeni tertib ve tab' makineleri işçi adedini son derece azalttığı halde Arap harfleri yüzünden bu yeni makineleri Türk matbaacılığına sokmak kabil değildi. Arap harfleriyle ufak kıt'ada şehir plânları, seyahat plânları yapmak ihtimal haricindedir; Arap harfleri sebebiyle güzel bir lûgat kitabı yapılamaz. Kelimeler cümlenin gelişi ile okunur olduğu için lûgat kitaplarında kelimelere mutlaka hareke koymak lâzımdır, bu da tab' hurufiyle son derece zor, masraflı ve sakîl bir şeydir. Ben artık dediğim gibi coşmuş idim. Bu zalim harfler yüzünden kırk senedir matbaacılık hayatımda çektiğim müşkilleri birer birer sayıyordum; yapılan inkılâbın matbaacılık ufkunda doğurduğu halâs güneşini selâmlıyordum ve yazık ki otuz yaş daha genç değilim, yeni harflerle matbaacılık yapmak zevk ve saadetinden hakkiyle istifade eyleyemeyeceğim diyordum.

Ahmet İhsan

IV. (Avcı) Mehmed'in Bir Zeamet Beratı

Doç. Dr. MUSTAFA CANPOLAT

(Tuğra)
Şah Mehmed bin İbrahim Han el muzaffer daima
1. Nişân-ı şerif-i âlî-şân-ı sâmî-mekân-ı sultânî ve tugrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî nüfize bi'l-avni'r-rabbânî hükmi oldur ki:
2. çün riâyet ü ikram-ı zümre-i sipâh ve himâyet ü ihtirâm-ı ashâb-ı gazve, hâtime-i kerîme-i selâtin-i âlî-câhdur. Binâen alâ zâlik Zârûşâd sancağında Safla nâhiyesinde Berker nâm kariye ve gayrından yigirmi iki bin akçe zeâmete
3. mutasarrıf olan Veli fevt olup ve kırk seneden mütecâviz hâlî ve harâbe olup mahlûl olmağıla livâ-yı mezbûr alaybeğisi îlâm itmeğin, elinde alayından yigirmi bin akçe zeâmeye ve iki bin akçe terakkiye emri olan kara kaşlu kara gözlü
4. orta boylu râfi-i tevkî-i refîü-ş-şân-ı hâkânî kıdvetü'l-emasîl ve'l-akrân Şâhîn'e sene erbaa ve seb'în ve elf zi'l-kade-sinün gürresinden tevcîh olunup tahvîl mektûbı virilmeğle şen ve âbâdan itmek ve zeâmeti olduğı sancakda sâkin alaybeğisi
5. bayrağı altında sefere gitmek şartıyla müteveffâ Veli tahvilinden ibtidâ ve terakkîsi bedelin mezkûr Şâhîn-zîde kadruhu-ya tevcîh olunup emîrü'l-ümerâi'l-kirâm Kars Beğlerbeğisi Seyyid Yûsuf-dâme ikbalununun biti ve tezkeresi mûcibince virdüm ki
6. zikr olunur ve şerh kılınur (.....) ve buyurdum ki ba'de'l-yevm tahte yedide olup tasarruf kılup şol ki vezâ'if-i hidemât-ı mebrûre-i mevfûre ve mesâî-yi meşkûre-i
7. mansûrede ber-mûcib-i defter-i hâkânîyi bî-kusûr mer'î ve mü'eddî kıla ve zeâmeti halkı mûmâileyhi subaşı bilüp müracaat ideler. Ol bâb da bir ferd mâni olmaya. Şöyle bileler, alâmet-i şerîfe itimâd kılalar.

Be-mekân-ı Kostantaniyye
El-mahrûsati'l-mahmiyye

Yüce kattan çıkan kutsal sultanlık nişanı ve dünyayı hükmü altına alan, Tanrının yardımıyla gücü her yana erişici, parlak hakanlık tuğrasının hükmü şöyledir ki:

Asker sınıfını gözetip gönendirme ve savaşçıları koruyup ağırlama yüce orunlu sultanların cömertlikleri gereğidir. Öyleyse Zaruşad Sancağında, Safla bucağında, Berker adlı köy ve öteki köylerden 22.000 akçe zeâmet iyeliğinde bulanan Veli ölmüş ve kırk yıldan artık bir süredir ıssız ve ören olup, sahipsiz kaldığı adı geçen livânın alaybeyince bildirildiğinden, (bu zeâmet) elinde alayından 20.000 akçe zeâmet ve 2.000 akçe terakki için buyruk bulunan kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu, şanı yüce hükümdarlık belgisini yücelten, yaşça başça kendisi gibi olanların önderi olan Şahin'e 1074 yılı, zilkade ayının başında verilmiş ve zeâmet verilme yazısı yazılmıştır. (Buraları) bayındırlaştırmak ve zeâmetinin bulunduğu sancakta oturan alaybeyinin bayrağı altında sefere gitmek koşuluyla, Vefat eden Veli'nin zeâmet verilme yazısı başlangıcındaki ve terakkisi karşılığını adı geçen -değeri artsın- Şahin'e, Kars Beylerbeyi, büyük emirlerin emiri -bahtı açıklığı sürsün- Yusuf'un biti ve tezkeresi gereğince verdim. Bugünden sonra hizmet görevlerini ve Tanrı'nın yardım ettiği beğenilen çalışmaları yerine getirmede hakanlık defteri gereklerini eksiksiz yürütüp uygulasın; ve zeâmetindeki halk onu subaşı olarak bilip, ona başvursunlar: Bu konuda hiç kimse engel olmaya kalkmasın. Böylece bilsinler, kutsal belgeye güvensinler.

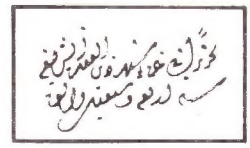

Beratın arkasındaki kayıt

"tahrîren fî gurre-i şehri zi'l-kade ti'ş-şerife sene erbaa ve seb'in ve elf"
1074 yılı kutsal Zilkade ayının başında yazılmıştır. (26 Mayıs 1664)

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

F. MUHTAR KATIRCIOĞLU

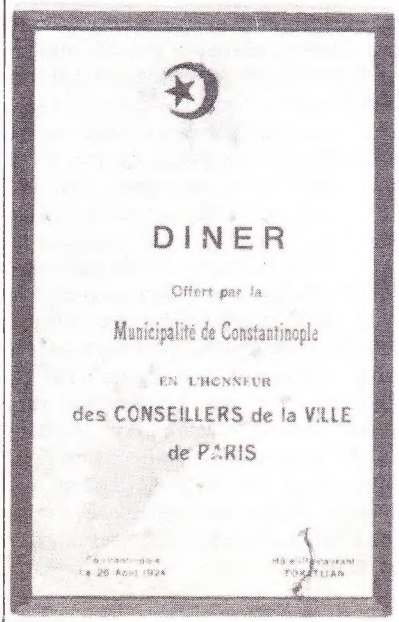

Bu ay İstanbul'da 26 Ağustos 1340 [1924] tarihinde, kendisini otel ve lokanta olarak tanıtan Tokatliyan'da Paris Belediye Heyeti şerefine verilen ziyafetin yemek ve şarap listesini sunuyoruz sizlere:

- Tavuk ezmesi, kremalı çorba.
- İnce börek (Fransızcada "Boğaz Meltemi" diye geçiyor).
- Levrek haşlaması; sos olarak erimiş tereyağla hazırlanmış levrek havyarı verilmektedir.
- File minyon; mantar soslu.
- Kuşkonmaz; hafif limonlu bir sosla.
- Hindi palazı kızartması. "Trüfl" tabir edilen nadide bir çeşit mantarla pişirilmiş, yanında da mevsim salatası.
- Fıstıklı pilav.
- Etrafı bisküvilerle süslenmiş kaymaklı dondurma.
- Meyveler, şekerlemeler ve kahve.

Gelelim şaraplara:

- *Marsala*; tatlı ve alkol nispeti 20 civarında olan bir şarap. Çorba ile servis edilmiştir.
- *Carons:* Bordeaux, bölgesel, hafif tatlı beyaz şarap.
- *Chateau Langoa:* Bordeaux şarabı olup St. Julien bölgesinin 1962 senesinde düzenlenen yeni listede "Büyük Şaraplar" arasında yeralmaktadır. 1855 senesindeki listede ise 3. kategoride 5. mevkii işgal ediyordu. Bu şarap file minyonla birlikte servis edilmiştir.
- *Montrachet:* Beyaz *Bourgogne* şarapları arasında en üstün şaraplardan olmakla kalmaz, aynı zamanda dünyanın en iyi beyaz şaraplarındandır. Ne kadar nadir bir şarap olduğu hakkında fikir verebilmek için sene de ortalama yalnız 12.000 şişe imal edildiğini söylemek kafidir. Hindi palazı ile servis edilmiştir.
- *Beaune de St. Marceaux Brut 1911:* 1911 senesinin (13 senelik) tatlı bir şampanya.
- Muhtelif likörler.

AYDAN AYA

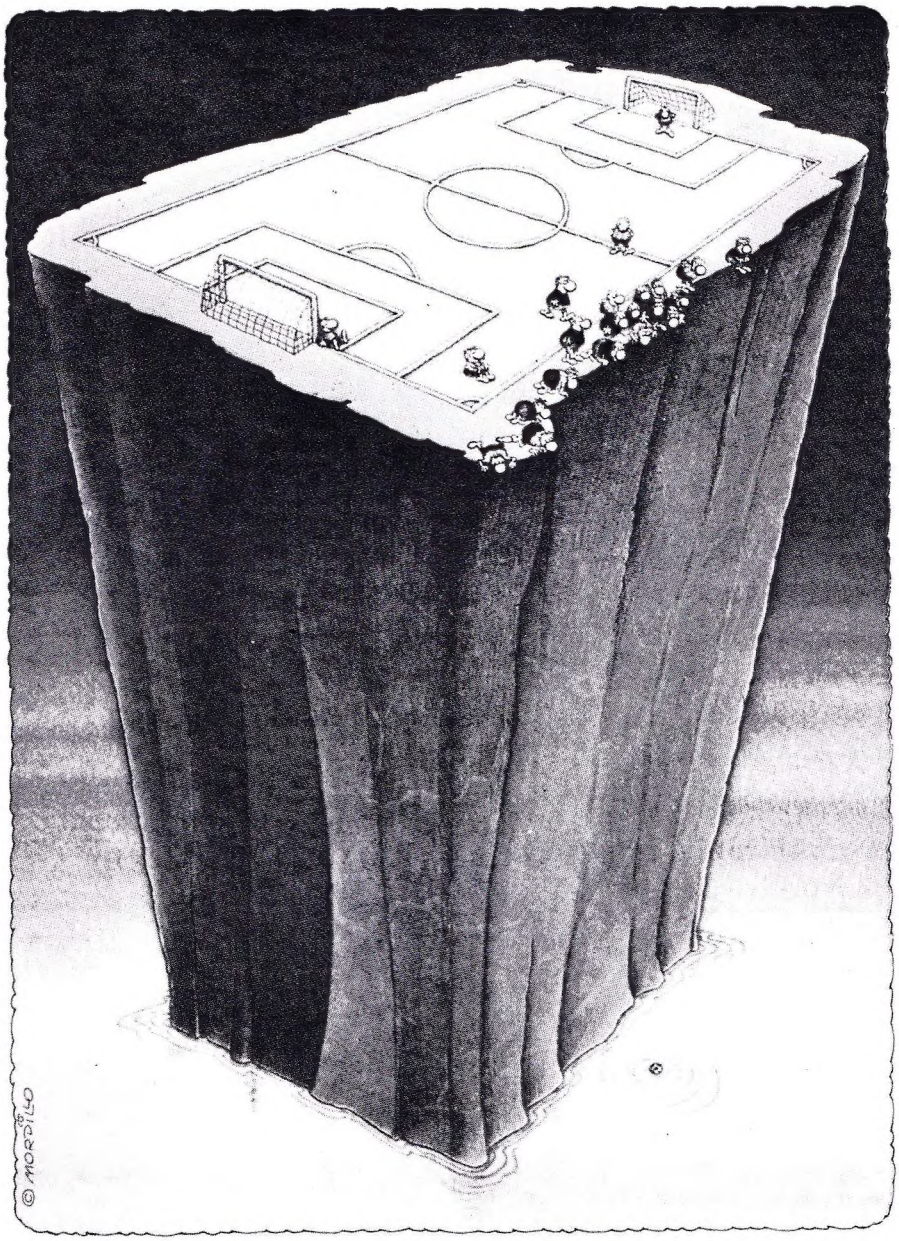

FUTBOL SALGININ TOPLUMSAL BOYUTLARI

HAZİRAN '84/250 LİRA

IV. (Avcı) Mehmed'in Bir Zeamet Beratı